

Turkarnas folkmord på assyrier-kaldéer och armenier

Bet-Prasa & Bet-Froso
Nsibin

Sayfe b Beth-Nahrin: 1

Turkarnas Folkmord på Assyrier-kaldéer och Armenier

Av

Pastor Jozef Nacim

Med förord

av James Bryce

Översättning av

Viktoria Lundvall och Fredrik Jörgensen

Redaktör

Jan Beth-Şawoce

Textredigering

Lennart Simonsson

Delar av denna bok gavs ursprungligen ut i Paris 1920 på franska. Denna svenska översättning bygger på en utökad engelsk översättning *Shall This Nation Die?* som gjordes

samma år i USA. Utgivarna av den svenska översättningen har valt att använda bokens ursprungliga franska titel *Les Assyro-Chaldéens et les Armeniens massacres par les Turcs*.

INNEHÅLL

Förord av James Bryce

En historisk essä om de assyriska-kaldeiska kristna

Författarens Förord

Min fars död

Min flykt

Urhoy / Urfas öde

Mina erfarenheter i fängelset

Min efterträdares erfarenheter

Vittnesmål beträffande massakrerna

Beth-Mabadre / Sa'irt

Fru Jalilas vittnesmål

Halatas vittnesmål

Karima, 13 år

Stera och Warinas vittnesmål

I öknen

Massakrerna i Omid / Amid / Diyarbakir

Mixayels berättelse

Lilla Wahida

Massakrerna i Lije

Händelserna i Karme / Xarput / Harput

Våldtäkter, plundringar och mord

Vittnesmål av fru Habiba

Botan i Övre Mesopotamien och Persien

FÖRORD

Av James Bryce

Österlandets blodiga krönikor innehåller inga redogörelser för massakrer som är mer opåkallade, omfattande och fruktansvärda än de som den turkiska regeringen 1915 utförde mot de kristna i Anatolien och Armenien.

Det var framför allt armeniernas lidanden som väckte Storbritanniens och Förenta staternas uppmärksamhet. Anledningen var att armenierna var det största samfundet och att blodbadet därför utfördes i större skala. De mindre samfunden, som de nestorianska och assyriska-kaldeiska kyrkorna, var i lika hög grad offer i planen att helt utrota kristendomen. Turkarna hade dock aldrig gjort gällande att dessa samhällen givit upphov till något giltigt skäl för anfall.

I rapporten *Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire* (Hur armenierna i det ottomanska imperiet behandlades) som brittiska utrikesdepartementet publicerade 1916, finns en redogörelse om dessa massakrer, organiserade och utförda med varje tänkbar grymhet av Enver (Paša, öa) och Tal'at, ledare för det skurkaktiga gäng som då innehade makten i Konstantinopel. I denna bok finns en målade och gripande redogörelse om liknande grymheter som begicks mot medlemmar av den assyriska-kaldeiska kyrkan. Här framgår det att omkring hälften av dem - män, kvinnor och barn - dog i de turkiska mördarnas och rånarnas våld.

Redogörelsen är skriven av fader Jozef Nacim / Na'im, som såg dessa ohyggligheter med egna ögon och nätt och jämnt lyckades undkomma med livet i behåll. Han har berättat den fruktansvärda historien för mig och andra vänner i England. Vi har uppmuntrat honom att tro på att den engelska översättningen av hans bok kommer att läsas med sympati och medlidande både här och i Förenta staterna.

Jag rekommenderar den till de som vill veta hur dessa oskyldiga offer har lidit. Jag litar på att den kommer att bidra till att bevara intresset för de svårt drabbade kristna kyrkorna i Österlandet. Detta har redan kommit till uttryck i både Storbritannien och USA. Jag hoppas också att den hjälp, som har givits så generöst till de som befinner sig i en mycket eländig situation, kan fortsätta. Hjälpbehovet är fortfarande oerhört stort. Det är på grund av deras kristna tro, vilken de har hållit fast vid under århundraden av förtryck och olycka, som de nu återigen tvingats att lida.

Den 23 juli 1920.

EN HISTORISK ESSÄ
Om de
ASSYRISKA-KALDEISKA KRISTNA

Av Pastor Gabriyel Owsani

Pastor Jozef Nacim / Na'im, författare till denna bok och ögonvittne till de flesta av de fruktansvärda massakrer som beskrivs nedan, har bett mig att skriva en introduktion avsedd för amerikanska läsare till den engelska versionen av hans bok. De kanske inte är så väl insatta i de assyriska-kaldeiska kristnas historia, geografi och religion. Dessa utsattes under och efter första världskriget mellan 1915 och 1920 för de hänsynslösa turkarnas våld. De genomled obeskrivlig tortyr och 250 000 människor mördades eller svalt ihjäl.

Själv föddes jag i detta olyckliga land, och bryr mig om denna olycksdrabbade nations öde. Genom korrespondens med biskopar, präster, köpmän, vänner och släktingar i Mesopotamien hade jag kännedom om dessa händelser. Jag tog mig gärna an uppgiften. Förhoppningsvis kan jag väcka det amerikanska folkets medkänsla och medlidande för detta släkte av martyrer, en av de äldsta och mest ärorika nationerna, som tyvärr decimerats och ruinerats.

Aldrig tidigare har det amerikanska folket haft en sådan möjlighet att sträcka ut en hjälpande hand till förtryckta kristna nationer, som just nu i Övre Mesopotamien.

De belgiska, franska, polska, serbiska och österrikiska folkens lidanden under första världskriget förbleknar fullständigt vid en jämförelse med det lidande de hjälplösa länderna i Främre Orienten fick utstå, och fortfarande utstår, efter turkiska och kurdiska härjningar och grymheter.

Främre Orientens biståndskommitté (Near East Relief Committee) har utfört ett utomordentligt arbete och åstadkommit mycket. Men mycket mer återstår att göra, och det måste göras snabbt, om kristenheten i Främre Orienten - särskilt i Mesopotamien och Persien - skall undgå omedelbar, fullständig förödelse. Den välbehövliga hjälp, som generöst gavs till de lidande armenierna, har på sätt och vis helt riktat det amerikanska folkets uppmärksamhet och givmildhet på denna olyckliga nation.

Därmed har man i stor utsträckning tappat övriga mindre, men precis lika olycksdrabbade, nationer i Främre Orienten ur sikte. Dessa mindre kristna nationer i synnerhet den assyriska-kaldeiska led lika mycket i turkarnas våld som armenierna - proportionellt sett mer - och förtjänar således lika mycket medlidande och hjälp.

Etniskt är de moderna assyrierna-kaldeerna ättlingar till de forna babylonierna, assyrierna och araméerna som i tusentals år bodde i och härskade över dalen vid Eufrat och Tigris, Övre Mesopotamien och Syrien. De var Främre Orientens politiska härskare i många hundratals år, före den kristna eran.

Med kungadömena Assyriens och Babyloniens fall (på 600- respektive 500-talet f. Kr.) och det politiska övertaget för mederna, partherna och perserna (från ungefär 500-talet f. Kr. till

500-talet e. Kr, särskilt under den sasanidiska dynastins styre) utsattes de assyrierna-kaldeerna för många politiska och senare religiösa förföljelser. Men de bestod provet med hjältemod.

För övrigt krossades deras egen etniska identitet och nationella självständighetsanda helt. De uppslukades, så att säga, av ett stort antal religiösa, nationella och politiska malströmmar och strömmar som svepte över deras land i mer än tusen år.

De blomstrade åter under det arabiska herraväldet (från 600- till 1200-talet e. Kr.) och utvecklade den största, mest utbredda kristna kyrkan i Främre Orienten. De fick omfattande politiska och religiösa privilegier, men stötte ibland på tillfälliga och lokala motgångar. Från 1200-talet och fram till våra dagar, har dock denna hjältemodiga, kristna nation lidit fruktansvärda kval och förföljts av grymma tatarer, mongoler och muslimska turkar. I början av 1900-talet hade dock detta en gång så mäktiga och ärofyllda nation minskat till mindre än en tiondel av sin ursprungliga storlek.

Den assyriska-kaldeiska nationen gick över till kristendomen, om inte under 10-talet, säkerligen under mitten av 100-talet. Bortsett från polemiken beträffande den tidiga missionen i Urhoy / Edessa, i Övre Mesopotamien, under kung Abgars styre (cirka 35 e. Kr.) och den traditionella spridningen av evangeliet i Mesopotamien av apostlarna Tuma / Tomas, Adday och Mari, är forskarna eniga om att kristendomen hade fått fäste mot slutet av 100-talet i hela det område där de assyrierna-kaldeerna bodde.

Under 200- och 300-talen hade de redan en avancerad och välorganiserad hierarki, med ett stort antal stift och kyrkor. De hade också ett patriarkaliskt biskopsstift i Saliq-Qtisfon / Seleukia-Ktesifon - vid nedre Tigris - och en kristen befolkning som emellanåt utövade ett långtgående politiskt och religiöst inflytande på den sasanidiska dynastin i Persien och den arabiska dynastin i Hira.

Under 300, 400 och 500-talen blev den assyriska-kaldeiska kyrkan så utbredd och mäktig att den framkallade fruktan och hat hos de sasanidiska kungarna av Persien. De beslutade att förgöra den i en rad, nästan oavbrutna förföljelser och oerhörda grymheter. Hundratusentals martyrer offrade sig frivilligt för sin tro på Kristus.

Patriarker, biskopar, präster, jungfrur, änkor, barn och vuxna, ädlingar och fattiga kämpade med varandra i sin tro och kärlek för Kristus. De massakrerades med tortyrmetoder som inte ens Roms grymmaste kejsare kunnat drömma om. Om antalet martyrer i det romerska imperiet under de första två eller tre århundradena uppgick, enligt en generös uppskattning, till så många som 200 000 människor så måste siffran för de assyriska-kaldeiska martyrerna i det persiska riket mellan 200- och 600-talet ha rört sig om en halv miljon människor, kanske dubbelt så många. Hela städer och områden förstördes och den kristna befolkningen slaktades.

Klosterlivet spreds och blomstrade tidigt bland de assyriska-kaldeiska kristna. Assyriens och Kurdistans bergsområden myllrade av hundratals kloster. Klosterinvånarnas asketism var densamma eller mer extrem än den mest spartanska och orimliga asketism som de tidiga egyptiska och syrianska munkarna och eremiterna ägnade sig åt.

Stora teologiska och filosofiska skolor blomstrade också inom denna stora kyrka och det är väl känt att arabisk filosofi, matematik, medicin, medeltida konst och vetenskap - även om de till stor del var av grekiskt ursprung - spreds i abbasidernas imperium från det stora antalet nestorianska och jakobitiska vetenskapsmän och lärosäten. Den västerländska kulturen bevarades på så vis från fullständig undergång och det blev möjligt att återinföra den i Europa genom Spanien, med hjälp av de muslimska araberna.

Fram till ungefär mitten av det kristna 400-talet bekände sig de assyriska-kaldeiska kristna till samma ortodoxa kristna tro. År 429 började Nestorios, född i Syrien och patriark i

Konstantinopel, att predika sin lära: att Kristus utgjordes av två skilda naturer [(diofysitism, öa) det mänskliga och det gudomliga], precis som det på samma sätt fanns två skilda, motsvarande naturer i Kristus. Således förnekade han Jungfru Marias gudomliga moderskap. Kyrkomötet i Efesos år 431 fördömde Nestorios, som förkastades av hela västkyrkan. När han - eller snarare hans syrianska anhängare och beundrare, biskopar, präster och munkar - inte fann någon jordmån för sin lära i det romerska imperiet, så upptäckte man i stället att det fanns goda förutsättningar i Mesopotamien och Persien.

Med hjälp från Persiens sasanidiska kungar - ärkefiender till det romerska riket och västliga kristenheten - lyckades de sprida nestorianismen i hela det persiska imperiet. Följden blev att inom några årtionden anslöt sig den stora, mäktiga kristna kyrkan i Persien till den nestorianska läran. Den bröt med den västliga kristenheten och blev en självständig kyrka.

Knappt hade detta skett förrän en ny kristologisk irrlära skymtade vid horisonten. Bakom den stod Ewtixis / Eutyches, en annan syriansk munk och abbot i Konstantinopel. Som motståndare till nestorianismen utvecklade Eutyches en motsatt teori till Nestorios lära genom att hävda att Kristus endast utgjordes av en person. Och på samma sätt blev också Kristi två naturer så förenade eller uppblandade att de bildade en, sammansatt natur (monofysitism öa). Eutyches avsattes och hans lära fördömdes av kyrkomötena i Konstantinopel år 448, och i Chalkedon år 451.

Inte heller denna nya lära fann någon jordmån i väst, men den spreds till Syrien, Egypten, Armenien, Mesopotamien och det persiska imperiet. Med sin snabba spridning konkurrerade den med nestorianismen. Följden blev att den assyriska-kaldeiska kristenheten under seklen som följde fram till våra dagar blev uppdelad i två stora, rivaliserande kyrkor, nämligen den nestorianska kyrkan och den eutychianska eller jakobitiska kyrkan. Den assyriska-kaldeiska kristenheten kunde under 900 och 1000-talet stoltsera med inte mindre än 500 stift, tusentals kyrkor och miljontals anhängare. Utbredningsområdet sträckte sig från Centralasien, Kina, Tatariet, Mongoliet, Indien (Malabar), Mesopotamien, Persien, Syrien, Cypern och så långt som till Egypten.

Från och med 1300-talet, och fram till våra dagar, inriktade missionärer från den romersk-katolska kyrkans religiösa ordnar sig på att konvertera dessa folk. Följden har blivit att under de senaste 600 åren har hundratusentals av dessa assyriska-kaldeiska nestorianer och jakobiter anslutit sig till den romersk-katolska kyrkan. De behöll emellertid sitt egna nationella och kyrkospråk, liturgi, kyrkotukt och seder. För närvarande är därför de assyriska-kaldeiska kristna uppdelade i fyra stora sekter eller kyrkor, med sin egen, motsvarande hierarki och särskilda kyrkliga organisation och ledning. De skiljer sig åt något beträffande tro, liturgi och liturgiskt språk (som snarare är dialekter av ett och samma språk), kyrkotukt och seder.

Vid början av första världskriget fanns enligt mer eller mindre tillförlitlig statistik sammanlagt omkring 700 000 eller 800 000 assyriska-kaldeiska kristna i Turkiet och Persien. De var utspridda över slätterna i Babylonien, Mesopotamien, Övre Syrien samt i bergen i Assyrien, Kurdistan och Persien. För närvarande finns totalt knappt 500 000 assyriska-kaldeiska kristna sedan mer än 250 000 själar dött i de tyranniska turkarnas, kurdernas och persernas våld. Många tvingades att fly från hem och hemland till Ryssland, Syrien och Nedre Mesopotamien.

De assyriska-kaldeiska kristna utgör följande grupper:

- 1- De nestorianska assyrierna-kaldéerna - vanligen betecknade nestorianer.
- 2- De katolska assyrierna-kaldéerna - vanligen betecknade kaldéer.
- 3- De eutychianska assyrierna-kaldéerna - vanligen betecknade jakobiter.
- 4- De syriansk-katolska assyrierna-kaldéerna - vanligen betecknade katolska syrianer.

Siffermässig indelning:

Grupp 1 uppgick till cirka 250 000 människor före kriget.

Grupp 2 uppgick till cirka 150 000 människor före kriget.

Grupp 3 uppgick till cirka 250 000 människor före kriget.

Grupp 4 uppgick till cirka 50 000 människor före kriget.

På grund av de fruktansvärda förlusterna, är det för närvarande nästan omöjligt att ange riktig statistik beträffande de assyriska-kaldeiska kristna. När hela historien om förstörelsen har berättats och landet återgår till det normala, då, och endast då, kommer det amerikanska folket ha möjligheten att skapa sig en riktig uppfattning om de fruktansvärda förlusterna av mänskligt liv och egendom, av inhemsk och personlig glädje, av religion och utbildning bland de olycksdrabbade assyriska-kaldeiska kristna.

(Man bör minnas den fruktansvärda slakten på 250 000 själar, förstörelsen av kyrkorna, att tusentals hem bränts, att ett dussin eller fler biskopar och hundratals präster dödots, att offentliga, privata och kyrkliga egendomar plundrats och förstörts; liksom hur hunger, svält, våld, sjukdom, fattigdom, deportering, tortyr, amputation och stympning hemsökt de tusentals som fortfarande levde. Men de var hjälplösa och befann sig i ett ovärdigt, fattigt och nedrigt tillstånd).

Av den anledningen är fader Jozef Nacims bok intressant. Den kommer att ge den amerikanska allmänheten en riktig, om än en snabb skiss av en liten del av de assyriska-kaldeiska kristnas fruktansvärda lidande. Det enda kvarvarande hopp som återstår för den drabbade österländska kristenheten och den enda starkt lysande stjärnan på den en gång gnistrande, men nu tyvärr förmörkade österländska himlen är Förenta staterna och dess principer om rättvisa och frihet, medlidande för lidande människor och välgörenhet!

S:t Josephs prästseminarium,

Dunwoodie, New York.

Den 1 oktober 1920.

FÖRFATTARENS FÖRORD

Det har redan kommit ut flera verk om ohyggligheterna och massakrerna turkarna begick i Armenien, Mindre Asien och Syrien. Som ögonvittne och offer för dessa grymheter kommer jag i min tur att lägga fram ett vittnesmål. Det är min uppriktiga önskan att för allmänheten avslöja ännu ett av det anatoliska monstrets offer. Odjurets historia utgörs av brott som plundring, förstörelse, mord och massakrer.

Monstrets liv har förlängts med 50 år genom stormakternas agerande till de olyckliga kristnas fördärv, vilka i sekel trampats under hans hål. Jag skulle vilja föra ett litet folks talan, det är lika intressant som det är övergivet. Det gäller en nation som härstammar från ett stort imperium och från historiens äldsta kända civilisation. Det rör sig om en nation vars land, liksom Armenien, har varit skådeplats för turkarnas avskyvärda dåd. De har mördat männen och deporterat kvinnor, barn och gamla män, vilka har utsatts för vidrigast tänkbara våldshandlingar. De har offrats med kall och grym beräkning. Det lilla folket är den assyriska-kaldeiska nationen.

I detta arbete ingår för det första min redogörelse för massakern av de kristna i mitt eget område kring Urhoy / Urfa,¹ den anrika, berömda staden i Mesopotamien. Jag berättar om min fars tragiska öde, ett offer för turkiskt hat, och min egen flykt från Urhoy.

År 1895-96, vid bara sju års ålder, blev jag vittne till en slakt på 5 000 kristna i Urhoy. De blev halshuggna av sina turkiska landsmän. Tack vare några arabiska köpmän som var trogna vänner kunde min far överleva massakern.

För det andra kommer jag att redogöra för min fängelsetid och lidanden under dessa mänskliga demoner i de allierade krigsfångarnas koncentrationsläger i Afyonkarahisar. Den turkiska regeringen hade utsett mig till präst i staden på Vatikanens begäran.

En ärlig tysks vittnesmål kommer att tas upp² i denna bok. Han tillhörde en nation vars regering inte var helt oskyldig beträffande delaktighet i tragedin. Även dokument som har anförtratts åt mig och detaljerade berättelser som jag tagit del av från ögonvittnen eller offer för förföljelsen som överlevde, som genom ett under.

Trehundra sidor befläckade med mänskligt blod! Det är en berättelse om ohyggligheter och förnedring, där turken avslöjar sitt verkliga jag: en falsk, fanatisk person som hatar kristna.

Jag skulle vilja citera några rader från ett brev som en fransman skrev till mig den 31 maj 1919. Som krigsfånge hade han tillbringat mer än tre år bland turkarna:

“... Jag fick ditt brev precis när du höll din föreläsning och jag var med dig i tankarna. Jag tänkte på det du hade att säga då du spårade de oerhörda lidandena för det stackars folket som stod under den turkisk-tyska piskan. Men har du berättat allt? Var du ögonvittne till allt elände och lidande som det olyckliga folket fick utstå där? Jag såg dem i ett läger när de var på väg genom Qarapinar. Det var en grupp eländiga, blödande, svältande stackare med feber; levande skelett som inte ens hade styrka nog att undgå sina mördares knölpåkar. Jag skulle verkligen ha applåderat om jag hade haft lyckan att vara bland åhörarna och hört er avslöja dessa slaktare!...”

Jag skulle kunna dra fram några detaljer i ljuset, kring de assyriernas-kaldéernas martyrskap i distrikten Gziro / Jazira vid Tigris och Mëdyad / Midyat, där jag känner till över 50 byar som blev helt utplundrade och förstörda. Alla invånare stacks ned med svärd. Området var bördigt

¹ Historiskt sett kanske mer känd under sitt tidigare namn, Edessa.

² Han tillhörde en nation vars regering int var helt oskyldig beträffande delaktighet i tragedin.

och blomstrade och man såg fram emot en lycklig framtid, för Bagdadbanan skulle gå igenom området.

Det finns inte minsta tvekan att minst 250 000 assyrier-kaldéer, mer än en tredjedel av nationen, dödades till följd av den turkiska fanatismen under första världskriget och omedelbart efter det att stilleståndsavtalet skrevs under. Under de allierade arméernas ockupation i juni och juli 1919, invaderades två andra kaldeiska distrikt, Camadiya / 'Amadiya och Zaxo / Zaho. Dessa områden, inte långt ifrån Mawşal / Mosul, hade dittills skonats tack vare patriarken av Babylons ihärdiga ansträngningar. De invaderande kurderna dödade männen och, när de hade plundrat allt, red iväg med kvinnorna och flickorna. Detaljerna kring detta illdåd framgår kortfattat i ett brev från patriarken, som jag fick genom den påvliga generalvikarien i Rom, Paul David, och som jag lät publicera i pressen.

Denna lilla nations belägenhet är verkligen oviss i dag. Den är omgiven av 1 000 fanatiska och fientliga arabiska och kurdiska klaner, som fortfarande är beväpnade och tycks förakta de små allierade styrkorna som skall upprätthålla ordningen. De kommer vid första bästa tillfälle att överfalla våra olyckliga landsmän och utrota nationen.

I vår förtvivlan vädjar vi till de stora allierade ländernas medlidande och rättvisa. Deras mål är att garantera små nationers rättigheter och vi ber att de inte dröjer med att erbjuda effektivt skydd till detta lilla assyriska-kaldeiska folk som under århundraden har lidit under slaveri och förtryck. Med förtröstan litar vi på att de allierade kommer att lindra detta elände, att de inser att de har folkets stöd för deras sak, och att de slutligen kommer att återupprätta folkets fädernesland, frihet och självständighet.

JOZEF NACIM

FÖRFATTARENS FAR, R. NACIM

Min fars död

I början av våren år 1915 var jag i min församling i Urhoy. Första världskriget hade nyligen brutit ut. I Kaukasus ryckte ryssarna fram på bred front och de kristna följde deras operationer noga eftersom de föredrog ryskt styre framför turkiskt.

En dag när jag besökte (armeniska **öa**) biskop Ardawart visade han en karta och pekade med stor tillfredsställelse ut ryssarnas framryckning mot Erzerum. Detta hände några dagar innan stadens ledande män fängslades. Den stackars biskopen hade ingen aning om det öde som väntade honom. Det spreds propaganda om armeniernas svek. Turkarnas ansikten förändrades och blev mer hotfulla. Fotografier som påstods visa kristna som dödade turkar spreds från man till man på polisstationerna, där de visades för den turkiska massan för att uppväcka deras fanatism. Det påstods att bomber och gevär hade hittats i kristna hus och kyrkor.

I mars 1915 började det anlända kolonner med deporterade kvinnor, barn och gamla män, som befann sig i ett mycket ömkligt tillstånd. Flickor och vackra kvinnor hade förts bort under färden och männen hade skilts ifrån dem eller dödats. För att förlänga dessa stackars människors vandringar och få dem att göra sig av med allt de ägde tvingade man dem att göra uppehåll på vägen, flera dagar i taget. Detta gav den muslimska befolkningen tillräcklig tid att omringa kolonnen och lägga beslag på vad de ville ha till obetydliga priser. Samtidigt tog polisen och soldaterna, som hade monopol på handeln med kolonnerna, ut oerhörda summor för provianten som de var tvungna att köpa.

De gjorde ännu värre saker. Om nätterna klättrade de uppför murarna till den stora gårdsplan där de kristna hölls och valde ut olika kvinnor och flickor och förde bort dem över de platta hustaken. Efter att de hade utnyttjats ett par dagar övergavs eller dödades dessa stackare. Gården dit kolonnerna fördes angreps snart av skadedjur och stank av sopor. Under flera månaders tid dog dagligen 10 till 15 människor. Kropparna lastades på vagnar och fördes utanför staden, där de kastades i diken. De som var tillräckligt starka vandrade omkring i trasor på gatorna, sjuka och tvingade till att tigga för mat. Närhelst jag gick ut mötte jag många av dessa stackars människor. Jag blev nedbruten av att se dem och skyndade hem, djupt bedrövad eftersom jag var tvungen att avstå ifrån att ge allmosor till så många, vilket grämde mig mycket. Många föll ihop och dog på gatan av svält. Dödsbädden utgjordes av en gyttjepöl eller dammhög.

Ack, mina ögon har sett små barn kastas på gödselhögar medan livet fortfarande skälvde i deras små kroppar. Den armeniske biskopen var inte i stånd att uthärda all denna misär, även om hans församlingsmedlemmar hjälpte till, eftersom antalet nya kolonner ökade hela tiden. Så snart en hade passerat, efter att ha plundrats och utsatts för dålig behandling, kom nästa. Samma hjärtskärande scener upprepades gång på gång.

Dessa omständigheter, berörde knappast turkarna utan ökade deras fanatiska hat mot de kristna. På basarerna, kaféerna - överallt - såg man dem viska till varandra och smida hemska överraskningar mot de kristna. Slutligen greps ett flertal välkända personer som tvingades

avslöja namnen på ett flertal påstådda *Komitajis*,³ och även var deras vapengömmor låg. De utsattes för oerhört grym tortyr.

Detta gjorde mig så rädd att jag rådde min far att ta kontakt med ordföranden för den lokala Kommittén för enhet och framsteg,⁴ Parmaksizzade Šeyx Müslim, som var tillförordnad borgmästare och min fars affärspartner. Min far anförtrodd sig till honom och berättade att han tänkte resa till Aleppo med sin familj. Šeyx Müslim lugnade min far och sade "*Oroa dig inte; du har inget att frukta. Om någon fara uppstår, vet jag hur ni skall komma undan utan svårigheter*". Min far lät sig lugnas av dessa ord, men jag var fortfarande mycket tveksam och orolig eftersom jag var väl förtrogen med det avskyvärda, turkiska kynnnet.

Det kontinuerliga flödet av flyktingkolonner genom staden gjorde de kristna mycket oroliga. En dag kallade polischefen till sig den armeniske biskopen och beordrade honom att samla sina anhängare vid katedralen eftersom han ville tala till dem. Klockan klämtade och människorna skyndade sig till katedralen och fyllde den. Sedan kom den turkiske kommendanten och gjorde ett våldsamt utfall massan och beordrade dem i statens namn att lämna ifrån sig alla vapen de ägde under hotet att gå samma öde tillmötes som stackarna i kolonnerna. "*Om ni lyder kommer ingen av er att komma till skada,*" tillade han.

Kommendanten och biskopen fortsatte sedan till Garmuš, en stor by med 500 kristna familjer, ungefär en och en halv timme från staden. Där upprepade han sin harang. Omedelbart därefter samlades det nationella rådet i biskopens residens och diskuterade om det lämpligt att överlämna vapnen. Man var rädd att den turkiska regeringen skulle svika dem och rådet var splittrat. Biskop Ardawart såg att faran var överhängande och bad sina anhängare att överlämna vapnen för att stilla turkarnas vrede.

"*Jag är redo att offra mig själv, om nödvändigt,*" sade prelaten som grät på knä framför sina anhängare. Åhörarna blev rörda av hans ord och beslöt enhälligt att lyda. Nästa dag fördes vagnar, lastade med armeniernas gevär, revolverar och andra vapen från kyrkan till guvernörens hus. Olyckligtvis behöll ett antal män sina bättre vapen.

Med vetskap om att de kristna hade avvärjats inledde turkarna sitt smutsiga verk. Först greps femton eller tjugo framstående män, som kastades i fängelse. Deras hus liksom biskopens hus och katedralen konfiskerades. Alla dokument, böcker och register togs till guvernörens hus för att skärsåddas och hörnen i katedralen och biskopens hus grävdes upp i jakten på vapengömmor. Så småningom greps alla män med inflytande. De förhördes och piskades blodiga.

Speciella sändebud med obegränsad makt anlände till Urhoy från Konstantinopel för att leda tribunalerna. Den blodtörstige, och allsmäktige före detta ledaren Mahmud Nedim var deras värd. Även biskop Ardawart och ett flertal av hans präster greps snart och fördes till fängelset. Panik rådde bland de kristna.

Beträffande de vanliga muslimerna, så undvek de kontakt med kristna och höll hemliga möten om natten. Deras onda ansiktsuttryck visade att de dolde någon typ av hemsk plan. Om de tillfrågades om hjälp, svarade de att de inte kunde beblanda sig i andras affärer och markerade tydligt att det var omöjligt för dem att erbjuda de kristna skydd. Regeringen hade formellt förbjudit detta. I själva verket hade alla turkar fått svära på *Talaq*⁵ i moskéerna, att de inte skulle hjälpa de kristna.

³ Medlemmar av hemliga organisationer, vars syfte uppenbarligen var att störta den turkiska regeringen.

⁴ Ungturkarnas rörelse, **öa**

⁵ En typisk turkisk ed. Den som avlägger eden lovar att skilja sig från sin hustru om det visar sig att hans utsago är falsk eller att han har brutit sin ed.

En kväll knackade en polisman och flera soldater på vår dörr. När vi öppnade sade han att de skulle genomsöka huset. Tre dagar tidigare hade två armeniska bybor varit våra gäster, eftersom de var våra anställda och hjälpte oss med transporten av spannmål. I Syrien, och i synnerhet i Libanon, var handeln begränsad till matvaror på grund av kriget. Urhoy var en jordbruksstad och min far, bland andra, exporterade spannmål till Aleppo och Libanon. Enligt en av landets gamla sedvänjor blir bybor, som är anställda av handelsmän eller bönder, deras gäster när de kommer till staden och inkvarteras hos sina arbetsgivare. Många hus hade speciella rum avsatta för detta ändamål.⁶

Eftersom vi inte visste vad som pågick i provinserna hade vi ingen aning om farorna vi snart skulle utsätta oss för när vi tog emot dessa människor i vårt hus. Inte heller sade våra gäster vad som hade hänt i landet varifrån de hade kommit. Dagen efter deras ankomst och innan min far gick till arbetet föreslog han ändå, som en försiktighetsåtgärd, att min mor skulle råda dem att leta efter ett annat boende.

De stackars byborna var ovilliga att lämna oss och stannade ytterligare en dag - de bestämde sig för att ge sig iväg först när min mor insisterade. De for nästa morgon, men återkom nästa kväll och tillbringade natten hos oss. De hade inte lämnat huset när polisen kom och fann dem gömda i ett hörn i köket.

Det var inte förrän senare som vi blev informerade att byn Hošine, där de stackars människorna hade bott (som lydde under Saywobrak / Siwereks administration, sandjak), hade intagits av soldater och kurder. De hade slaktat nästan varje invånare. Ett fåtal män flydde till bergen, däribland dessa två bybor som senare kom till oss.

Givetvis greps de och sattes i fängelse. Min mor var ensam i huset när min far återvände hem klockan sju på kvällen. En polisman kom och grep honom på grund av att han hade huserat två upprorsmän. Han anklagades till och med för kontakter med fienden och för att ha exporterat spannmål till fienden via Libanon.

En av mina bröder sprang genast till en av min fars nära vänner, som tidigare nämnts, Šeyxh Müslim, ordförande i den lokala Kommittén för enhet och framsteg. Han berättade vad som hade inträffat och bad honom att ingripa. Även om den sistnämnda lugnade honom, så uppsökte min bror polischefen, som också var en vän till min far. Två veckor tidigare hade han tillbringat en kväll i vårt hus tillsammans med Šeyx Müslim. Kommendanten lovade att släppa min far redan nästa dag, varpå min bror återvände sent på kvällen och lugnade familjen.

Nästa dag uppsökte min bror åter våra turkiska vänner, som denna gång sade att vi måste visa tålamod i två, tre dagar eftersom det skulle väcka uppmärksamhet om min far omedelbart släpptes medan ingen av de inflytelserika armenierna hade försatts på fri fot. Dessa upprepade löften distraherade oss från att pröva andra, kanske mer praktiska lösningar. Flera dagar gick, som enbart innebar fler löften. Varje dag skickade Haji Bekir Bey, Šeyx Müslims 80-åriga far och en miljonär som innehade posten som persisk honorärkonsul och som hade stor respekt för min far, en kurir för att få nyheter och bönföll sin son att anstränga sig till det yttersta för att rädda min far.

En månad gick och de tidigare avgivna löfterna klingade allt tommare. Min fars vänner kände sig maktlösa i försöken att rädda honom. De avbröt ansträngningarna med hänvisning till att det föreföll som om en mäktig person motsatte sig hans frigivning. De namngav inte vem denna person var som hade intresse av att krossa min far, men Šeyx Müslim sade senare till oss att det var ingen mindre än den tidigare chefen Mahmud Nedim, landsbygdens skräck.

⁶ Samma seder finns kvar i dag i vetebältet i Förenta staternas västra delstater.

Efter en tvist sex månader tidigare hade Mahmud Nedim blivit min fars fiende. Denne man hade stora egendomar i Tël-Abyad, en viktig station på järnvägen, fyra mil från Urhoy, varifrån stora mängder spannmål exporterades. Här råkade min far ha ett stort antal tomma spannmålssäckar.

Nedim hade skördat sitt spannmål och ville skicka det till Aleppo för att sälja det, men han kunde inte få tag i säckar, som hade blivit svåröverkomliga och dyra på grund av statens rekvisitioner. Han kände till att min far hade ett antal säckar i järnvägsbolagets lager och gick utan vår vetskap till den ansvarige tjänstemannen för att be om dem. Han hävdade att min far hade tagit säckar från honom under liknande omständigheter eftersom de var mycket goda vänner. Förrådsförvaltaren överlämnade flera hundra av min fars säckar, antingen frivilligt eller av fruktan för följderna om han hade vägrat.

Min far fick snart reda på förlusten av sina säckar, vilket skadade hans affärsverksamhet. Men ställd inför ett fullbordat faktum, sade han ingenting. Senare begärde han en ganska stor summa pengar som betalning för sina säckar. Nedim slog dövörat till. Flera månader passerade! Slutligen träffade min far honom på ett möte för stadens inflytelserika män. Far var trött på att vänta och bad honom att göra upp. Detta ansåg gäldenären vara en skymf och vägrade på ett oartigt sätt att betala. Min far, som blev grovt förolämpad, förebrädde honom ilsket och gick därifrån.

Nu var det denne man, Mahmud Nedim, som var värd för de höga ämbetsmän som hade skickats från Konstantinopel för att leda förföljelserna i Urhoy. Det var hans inflytande på sina mäktiga gäster som hindrade de försök min fars gamla muslimska vänner, Šeyx Muslim och polischefen, gjorde för att få honom fri. Gripande efter gripande följde och Šeyx Safet, en ledare i staden, åkte till Omid / Diyarbakir i den ökända rollen som anstiftare till jihad.⁷

De kristna i Urhoy var skräckslagna. I sin förtvivlan och med hopp om att rädda sina män kastade sig kvinnorna för tjänstemännens fötter och försökte med varje medel förmå dem att mjukna. Medlemmar av banditgång, Čettas, patrullerade i staden, beväpnade till tänderna. De såg på de kristna med ondskefulla avsikter och förföljde de som försökte fly till bergen för att ansluta sig till armédesertörerna.

Som ett exempel på det barbari som banditledaren visade, vill jag göra en utvikning och återge en händelse som berättades av min vän herr Demarši, revisor vid ottomanska banken i Urhoy. Han deltog vid en mottagning på guvernörens officiella residens, när han såg en av dessa män i en hetsig diskussion med stadens kommandant, en arab från Damaskus. Han såg när ledaren örfilade kommandanten och därefter drog sin revolver.

Endast guvernörens snabba ingripande räddade soldatens liv. Den turkiska statens svaghet visade sig då guvernören i stället för att bestraffa ledaren, i stället lugnade honom. Guvernören uppträdde mycket vänligt, som om han vore rädd för en likartad behandling. Detta trots att turken fortsatte att ösa förolämpningar över honom och alla andra araber.

En kommission, som hade till uppgift att ställa fängslade inför rätta, anlände till Urhoy från Aleppo. Vi skyndade oss därför att uppsöka rättens ordförande och sökte få hans sympatier med alla medel som stod oss till buds. Han sade att eftersom min far var oskyldig så skulle han släppas omgående, vilket han upprepade för min mor när hon också uppsökte honom.

Under tiden bestämde många av armenierna sig för att skicka en skrivelse till guvernören där de skrev att de skulle konvertera till islam, vilket inte gjorde något intryck alls på de turkiska ledarna. Från den dagen då banditledarna kom till staden försämrades läget allvarligt. Det kom inga nyheter utifrån. Brev, som hade skickats till våra kusiner Rumis i Omid, söner till

⁷ Ett heligt krig.

den före detta tolken, dragomanen vid det franska konsulatet, returnerades till oss med anteckningen "Frånvarande." Senare fick vi veta att Rumis hade tvingats ut på en flotte på Tigris med den första kolonnen från Omid, och mördats på vägen.

Chefen för ottomanska banken i Omid hade anlänt hastigt några dagar tidigare. Han var fullständigt panikslagen men berättade ingenting om vad han hade sett. Han hade klarat sig igenom många faror på vägen och stannade bara två dagar, då han gömde sig hos herr Demarşi varpå han skyndade vidare till Aleppo.

En dag spreds ett rykte att en soldat hade dödats av en kula, som hade avfyrats av en armenisk flykting som hade flytt till bergen. Därpå började muslimerna visa en allt mer fientlig hållning gentemot de kristna. När soldatens kropp bars genom gatorna, så började följeslagarna göra fanatiska missnöjesyttringar. De skulle ha stenat en präst som de mötte, om han inte hade flytt in i kasernerna. Det var fader Wartan, som senare - efter tre år i fängelse - orättfärdigt hängdes i Addane / Adana. Detta *trots att vapenstillstånd redan hade utropats*.

De turkiska soldaterna som var ansvariga för kolonnerna återvände under tiden efter att de hade utfört sitt grymma arbete. Deras fickor var fulla med guld som de hade stulit från dem som hade deporterats och godtyckligt avrättats. Min far hölls under denna tid i den del av fängelset som var avsedd för dem som dömts.

Där insjuknade han snart i dysenteri och bad oss, i försvagat tillstånd och i behov av vård, att göra allt vi kunde för att han skulle friges. De inflytelserika turkar som utgav sig för att vara hans vänner ville inte ingripa. Det var den arabiske kommandanten från Damaskus, som banditledaren hade slagit till i guvernörens hus, som på en väns begäran uppsökte fängelsets ansvarige kapten och bad honom att förflytta min far till en plats som innebar mindre påfrestningar

Gripandena fortsatte, och blev ämbetsmännens och polisens enda syssla. Chefen för telegrafkontoret satt i timmar vid sin utrustning. Hans nervösa och oroade uttryck avslöjade vilka viktiga, hemliga order han tog emot. Alla kristna ämbetsmän avskedades, och de kristna medlemmarna av palatsets vaktstyrka degraderades och avskedades med förakt. Turkarnas hat gentemot "otrogna"⁸ ökade; deras uppsyn blev allt mörkare och de kristnas fruktan ökade med tiden. Den turkiska befolkningen hotade nu öppet, med polisens tysta medgivande, de kristna medborgarna som kallades förrädare. Turkarna var hotfulla och verkade invänta signalen att anfalla.

På natten invaderades rika kristnas hem. Ett fullblod eller något annat av värde som behagade tjuven beslagtogs. Om ägaren satte sig emot började man skjuta och han var till slut tvungen att ge upp. Vi hade nu givit upp allt hopp om att få min stackars far släppt ur fängelset. Själv fann jag turkarnas öppna hat och förakt så outhärdligt att jag undvek att lämna min bostad.

En dag hade jag ett ärende på ottomanska banken. Jag avvek ifrån min vanliga promenad och tog en omväg, för att undvika den statliga byggnaden, med hopp om att både undvika mörka blickar och slippa smärtan att se fängelset där min stackars far tynade bort. Även om sträckan var kort, verkade den lång och jag gick fortare, eftersom jag var rädd för förolämpningar och att bli förföljd. När jag anlände till banken knackade jag på dörren på första våningen. Jag stod nu mitt emot en vakt som tidigare hade behandlat mig med respekt. Han frågade mig vem jag ville träffa.

"Chefen," svarade jag.

"Han är inte här," svarade han.

⁸ Gawur.

“Då väntar jag på honom,” sade jag.

När jag kom in såg jag varken herr Sawoye, eller min yngre bror, som var kamrer. Två minuter senare kom vakten in och sade oförskämt: *“Det finns ingen här. Det är förbjudet att vänta här. Försvinn!”*

Jag höll mig ganska lugn och bad honom att få träffa chefen, som jag tänkte fråga om en vanlig vakt hade rätt att uppträda som vakten hade gjort. Mitt svar irriterade honom och han närmade sig ilsket. Jag gick då mot dörren till herr Sawoyes lägenhet, som låg i samma byggnad. Jag gick in och mötte fru Sawoye och frågade om hennes man var där. Hon svarade nekande. Men, med tanke på de svåra omständigheter som rådde, märkte jag att min närvaro besvärade henne. Jag berättade kortfattat hur otrevlig vakten hade varit mot mig. Sedan bad jag att få lämna byggnaden genom bakdörren, för att undvika en situation som lätt kunde ha fått ödesdiga följder för mig. Jag skyndade iväg och tänkte sorgset på de kristnas olyckliga öde i Turkiet.

Några dagar innan denna incident hade två kända deputerade, Zohrab och Wortkes Effendis, anlänt från Konstantinopel. Haydar, stadens barbariske guvernör, gav dem en högtydlig välkomst och de bjöds till bords av hycklaren Mahmud Nedim. De blev senare skändligt avrättade av banditer på vägen från Omid till Šeytan Dere. Kort dessförinnan hade Naxle / Nahle Paša Mutran (ärkebiskop **öa**) från Bacalbak / Ba'albek blivit bespottad på gatorna i Damaskus, och hade förts så långt som till Tël-Abyad och sedan dödat.

Polischefen Šakir, sväger till Mahmud Nedim, passade på att fylla sina egna fickor. Han hade för vana att ge order om att gripa en kristen, befria honom efter att ha fått en muta, och sedan gripa honom på nytt två dagar senare. Oavsett vem det än var, en landsflykting, fånge eller en som hade deporterats, så fann Šakir alltid ett sätt att få pengar ifrån dem.

Senare, i fängelseläget i Afyonkarahisar, hörde jag talas om ett tillfälle då han misslyckades. Major Stephen White var en engelsman som hade blivit tillfångatagen vid Suezkanalen och förd till Urhoy med en annan officer i den egyptiska armén. Han berättade att denne Šakir förgäves gjort sitt yttersta för att få tag i en stor summa pengar som han hade fått veta att Stephen fått från sin mor i England. Major White refererade alltid till Šakir och Nedim som de värsta skurkarna vid Urhoy-massakern.

En morgon blev det känt att 50 av de mer framstående fångarna hade förts till Omid efter midnatt. Man kan föreställa sig oron i mitt hem! Var min far en av fångarna? Vi skyndade till fängelset för att ta reda på saken. Nej, han var fortfarande där. Han var fortfarande hoppfull eftersom han inte anade det hemska öde som väntade honom. Han kunde inte drömma om att hans fru och åtta barn snart skulle sörja hans tragiska öde, och att han skulle bli offer för en skamlig oförrätt.

Vi sprang till husen där vår familjs närmaste vänner bodde.

“Visa nåd, Müslim Bey! Rädda vår far, din gamle kompanjon! Rädda din vän, din bror! Han skall deporteras och vi kommer att förlora honom,” grät min yngre bror Emil, som blev magrare och tunnare för varje dag. Han tärdes av fruktan att förlora sin älskade far. Ordföranden för den lokala Kommittén för enhet och framsteg teg - han sade och gjorde ingenting. Vi kunde inte begripa hans inställning. Han lydde antagligen någon order som han hade fått. Allt, till och med ens egna bästa vänner, måste offras för Kommittén.

Under natten sändes en ny kolonn, indelad i två avdelningar, mot Omid. Offren hade bundits arm i arm. En eller två timmar utanför staden, nära Qaraköprü, sköts de kallblodigt. Kropparna lämnades på vägen för korporna och vargarna.

Även om ingen visste exakt vad som hade hänt med männen, så kände deras familjer största tänkbara fruktan och sorg. Deras mödrars, hustrurs, och döttrars hjärtan sade dem att deras nära och kära inte längre fanns vid liv. Denna föraning bekräftades av de återvändande mördarnas skenheliga blickar och leenden. De försäkrade släktingarna att allt stod väl till, som om de hoppades få mer mutor.

Vi blev allt mer oroliga beträffande vår egen käre fånges öde och återvände till fängelset. Ack! Vi kom för sent. Min far, som inte var anhängare av något parti, oskyldig till politiska brott, och som bara ägnade sig åt sin familj och sina affärer och var älskad och respekterad av alla, hade ryckts bort och slaktats utan tillstymmelse till rättegång. Han sörjdes till och med av turkar och hans vän Haji Bekir, den ledande turken på platsen, grät när han fick reda på min fars död. En person som såg honom deporteras berättade för oss två dagar senare, att min far ingick i en grupp om 30, som fördes i riktning mot Omid. Han gav en papperslapp till oss där familjens överhuvud hade med darrande hand i månljuset skrivit följande: *“Vi far nu mot Diyarbakir. Betala herr N --- summa, som han lånade mig.”* Min far hade skrivit under lappen. Sedan hade han gråtit och vänt sig till vår sagesman och sagt: *“Jag väntar tålmodigt på mitt öde. Mitt liv har ringa betydelse för mig! Men mina barn! Vad skall det bli av dem?”*

Han tog av sin klocka och gav den till budbäraren som skulle vidarebefordra den till Sami, hans yngsta barn som då var en pojke på nio år. Sami ombads att behålla den till minne av honom.

2

Min flykt

Vi mottog nyheten om min fars död i början av augusti 1915. Samma kväll flydde Jamil, en av mina bröder, under fruktan tillbaka till Halab / Aleppo på sin häst tillsammans med några kamrater. Han hade kommit ifrån Aleppo till Urhoy några dagar tidigare. I Tël-Abyad mötte han Sallal, son till en arabisk Šeyx, som var en vän till familjen. Jamil bad Sallal att återvända till Urhoy med våra hästar och undsätta resten av familjen.

Tre dagar senare fick några engelska civila fångar som var anställda på ottomanska bankens avdelning för statskulden tillstånd att lämna staden. Trots risken tog de med sig två av mina bröder, trettonårige Gorgis, och Fattuh, som var två år äldre. Kvar i Urhoy fanns därmed bara min mor och mina två yngsta bröder.

Strax efter Sallal kom Caziz / ‘Aziz Janjil, klädd som beduin. Han var en oerhört modig och hängiven kristen, som var anställd hos oss. Han tog resten av familjen, förutom mig och Emil, till Tël-Abyad. Stinsen, som också var en vän till oss, satte dem på tåget till Aleppo. Min mor skickade en stor del av våra möbler till sin kusin M.P. Ğanime. Tjugo dagar senare stal den turkiska pöbeln allt. Min bror Emil och jag stannade kvar i Urhoy där gripandena fortsatte. Flera av mina vänner och bekanta greps och dödades.

Den 19 augusti gick en polis och några soldater till en stackars armeniers hus för att gripa honom. Mannen hade bestämt sig för att inte bli tillfångatagen utan att ha först försökt försvara sig. Han sköt en polis och två soldater eftersom han visste att gripandet skulle innebära döden. Beväpnade turkar rusade över torgen och genom gatorna och dödade alla kristna de mötte. Några lyckades komma undan genom att gömma sig. Många tog sin tillflykt

till prästgården. Min bror Emil, som hade varit tvungen att gå till banken, hade oerhörda svårigheter att nå mig.

Gatorna var översållade med lik efter de 600 kristna som hade dödats den kvällen, och deras blod flöt bokstavligen på gatorna. Mördarna besudlade sina händer i ångande blod och gjorde avtryck på intilliggande byggnader. Engelska och franska civila, som hade varit internerade i Urhoy en månad tidigare, dog också i denna fruktansvärda orgie. Flera av de som händelsevis råkade vara på gatan under attacken fördes tillbaka till sina hus av soldater för att inte pöbeln skulle överfalla dem av misstag. En av dem var en fransman från Aleppo, herr Germain, som skurkarna skar halsen av. En maltes som blev jagad och stenad flydde till en kristens hus och undkom.

Två timmar efter det att skottlossningen hade upphört gick jag upp på taket för att se vad som försiggick på gatorna och såg hur polisen manade på turkarna att återuppta massakern i stället för att dämpa deras fanatism. Inte förrän alla kristna som upptäcktes i affärerna eller på gatorna hade dödats kom ordern att slakten skulle upphöra. På kvällen var allt lugnt, men inga kristna vågade visa sig, och armenierna förberedde sitt försvar genom att barrikadera sina byggnader. De fega mördarna var dock rädda och gjorde dem ingen ytterligare skada.

Nästa morgon hörde jag skrik från en liten gränd nära vårt hus där det fanns en - *Macşarto* - oljepress. En stund senare såg jag en turk vid namn Muttalib lämna sitt hus och ge sig av i riktning mot skriken. En halvtimme senare såg jag honom återvända med sin blodiga kniv. Han var stolt över sitt dåd och skrattade och ropade: "*Jag skar honom som en gurka!*"⁹ Offren var två arbetare som hade gömt sig i oljepressen. Turkarna hade med löften att rädda dem, lyckats få ut dem på gatan.

Där hade de skurit halsen av dem, stampat på deras huvuden och släpat deras kroppar längs marken. Det var judarnas plikt att köra vagnar och plocka upp döda kroppar för att sedan köra bort dem utanför staden för hundarna och rovfåglarna.¹⁰ På eftermiddagen kom en soldat, följd av dörrvakten från banken, på order från bankdirektören herr Sawoye. De skulle hämta min bror, Emil, som återvände till banken där chefen bodde. Där var han trygg eftersom polisen vaktade byggnaden.

När klockan började närma sig tio såg jag Haydar Bey, guvernören i egen hög person, gå på gatorna med polischefen för att visa att han inte officiellt kände till oroligheterna. Han ville också bevisa för de kristna att ordningen hade återupprättats, och att de kunde gå ut utan fruktan. Här vill jag skjuta in att herr Sawoye visade stort mod under dessa fruktansvärda dagar genom det sätt som han hjälpte vår utsatta familj. Vi står i tacksamhetsskuld till honom.

Sallal, vår beduinvän, hade lovat att återvända så snart som han hade fört min mor och bror till ett säkert ställe och dagen efter massakern kom han för att träffa mig i prästgården. Nu när jag var ensam riskerade jag alltid att gripas så jag beslutade mig för att fly. Det var en riskfylld uppgift, men jag var fast besluten att försöka. Urhoy hade förvandlats till ett riktigt helvete! Insvept i beduinskrud förberedde jag mig för att fly med Sallal.

Staden var ännu inte särskilt lugn och de kristna satt fortfarande i sina hus, rädda för nya utbrott, även om alla framstående kristna redan hade avrättats. Ungefär 500 kristna soldater anställda vid vägbyggen nära staden hade också dödats. Endast en överlevde. I sin berättelse avslöjade han att officerare höll unga kristna flickor som stulits från transporter i sina tält. Han nämnde i synnerhet en mycket vacker kaldeisk flicka från Omid, som hölls som prostituerad och skickades från en turk till en annan. Flickan överlevde som genom ett under, och lever nu i Urhoy.

⁹ Hiyar gibi kestim.

¹⁰ Denna fruktansvärda plikt hade turkarna ålagt judarna under slakten på de kristna.

Klockan sju på kvällen den 21 augusti 1915 kom Sallal. Jag tog farväl av mina vänner, däribland fader Camaniyel Qaša / ‘Amaniyel Qasha som stannade kvar med sin familj. Vi skyndade genom de närmast öde gatorna, och nådde mina släktingars hus, där jag tog på mig en beduindräkt. Den bestod av en lång vidärmad skjorta av vitt linne, en “Caba / ‘aba”¹¹ och på mitt huvud bar jag en “Chaffiye / Čaffiye”¹². Eftersom jag talade lite beduinspråk var det inte sannolikt att jag skulle bli igenkänd. Nära utkanten av staden mötte vi en polisman och två soldater som verkade vänta på oss. Den tappre och reslige Sallal, som var beväpnad med ett stort svärd och en revolver, gick helt orädd fram. Vi utbytte hälsningsfrasen “Salam” och fortsatte, sedan våra hälsningar besvarats. Nittio meter senare sade min följeslagare att vi hade undkommit med nöd och näppe.

I en väns hus utanför staden fann vi våra två hästar, och tog vägen till Tël-Abyad. Månskenet lyste mjukt på oss, och min följeslagare, lycklig efter att ha räddat en vän ur turkarnas klor och rörd av platsens skönhet, började sjunga arabiska verser som en riktig bard. Tre timmar senare, när vi gjorde halt vid en flodstrand dök två ryttare upp och red mot oss. Sallal sade åt mig att ta min häst och hålla mig på avstånd. Nykomlingarna visade sig vara en turkisk skatteindrivare och en soldat, och efter att de hade frågat Sallal om de senaste i staden red de vidare.

Längre bort mötte vi några arabiska ryttare, däribland Sallals bror, en despotisk ledare som han inte kom överens med. Sallal var på mycket glatt humör. När han passerade sin bror, som var inställd på att stjäla från oss, sade brodern: *“Jag förstår! Du är upptagen med att rädda ytterligare en kristen.”*

Dessa ord gjorde mig orolig, men Sallal, som alltid var rådig svarade med ett skämt och faran var över. Vid skymningen kom vi till byn där min följeslagare bodde, och jag mottog hans gästfrihet under en dag. Hans mor och bror välkomnade mig som om jag var en släkting. Vi hade avsett att fortsätta vår färd utan avbrott, men flera turkar anlände olägligt. De trodde att jag var en Qaraqoç, från ett arabiskt rövarband som då gjorde uppror och frågade Sallal varför han hade bjudit in mig. Av fruktan för att det skulle uppdagas att jag var kristen, lät Sallal sin bror föra mig till ett avlägset ställe på landet. Turkarna försvann och hotade att rapportera honom till kaymakamen (styresman i en köping **öa**).

Vid min återkomst till byn fann jag alla vara upprörda och skräckslagna. De sade att Sallal hade utsatt dem för fara, så han besteg sin häst och sade åt mig att göra det också. Vi red sedan i gallopp till Tël-Abyad. Där mötte jag flera församlingsmedlemmar som arbetade för Bagdadbanan, och fördes till en församlingsmedlems bostad. Herr Yusëf Šaršube / Sharshube tog emot mig med stor vänlighet. Sedan tog min arabiske följeslagare och jag farväl av varann, han önskade mig en *lycklig resa* och återvände hem. Det var ännu inte gryning, Šaršube sade till mig med låg röst att förföljelserna hade inletts vid Tël-Abyad, och att han var mycket orolig.

Jag kände järnvägsbolagets telegrafoperatör, herr Dhiyab och fördes till hans kontor av Gorgis Xamis / Hamis, en av mina kaldeiska församlingsbor. Tjerkesiska vakter, som de järnvägsanställda fruktade, var utposterade vid järnvägsstationen. Om de hade misstänkt mig hade jag varit utsatt för verklig fara. Telegrafisten var väldigt förvånad över att se en beduin, och undrade vad jag ville. Han blev än mer förvånad när han upptäckte att beduinen talade och förstod franska. Han var den vän som hade hjälpt till att smuggla ut min mor och bröder. Dessutom kunde det vara farligt för mig att vara på hans kontor förklädd till beduin. Jag

¹¹ En ärmlös kamel hårsmantel.

¹² En fyrkantig huvudbonad med lång lugg, krönt av en sorts kamelhårs krona, en ‘agal’.

kunde inte byta kläder eftersom Sallal hade lämnat min prästskrud utmed vägen, så jag gömde mig tills kvällståget hade gått.

En arab hade varskotts, och gömde mig i en grannby i utbyte mot dricks, *bahšiš*. By var övergiven under sommaren.¹³ Jag väntade där ensam och väldigt trött och somnade på golvet i ett litet rum och vaknade i gryningen, badande i svett. Jag var utsövd och mycket hungrig. En timme senare återvände araben med lite bröd och ystad mjölk,¹⁴ men brödet var så dåligt att jag trots min hunger inte kunde äta det. När natten föll på kom araben och gömde mig i byggnaden tills Aleppo-tåget anlände. Min vän, telegrafisten kom överens med konduktören, och fick en garanti att jag skulle få åka med till Aleppo för en summa pengar som jag gärna betalade. Jag fick plats i en boskapsvagn som inte hade rengjorts efter dess tidigare last, och det luktade mycket illa.

Tåget stannade och genom en springa i dörrarna såg jag en vakt närma sig min vagn. Det var konduktören som ville erbjuda mig en plats i förstaklassvagnen. Jag bad om en plats i tredjeklassvagnen på grund av min klädsel, men en bromsare som såg oss samtala misstänkte att vi kommit överens, och han tvingade mig tillbaka till en öppen vagn vid Arabpınar, när konduktören var borta. Där tog vi emot deporterade civila engelsmän och fransmän som skulle fara från Urhoy till Aleppo. Vid nästa station hänvisade den första vakten mig till min kupé i vagnen, som jag delade med några sjuka soldater och turkar från Urhoy. De senare började göra narr av mig, vilket de har för vana att göra med beduiner, men jag låtsades sova. Vi anlände till Aleppo klockan tio nästa morgon.

I Aleppo sökte jag upp min kusin Faris, som var förrådsförvaltare för järnvägen, och bad honom att visa var min mor bodde. Jag frågade en muslim som var på stationen att visa var affären låg. Han bad om dricks, och när jag gav honom det pekade han ut den riktiga depån. Faris hade ännu inte kommit till sitt kontor och enligt beduinernas sed ställde jag mig i skuggan av en vägg, en liten bit bort och väntade. Faris anlände tio minuter senare, och när han kände igen mig ropade han överraskat till. Jag gjorde tecken till honom att vara tyst. Rörd över att se mig släppte han alla tankar på arbete, och ställde sig helt till mitt förfogande. Han förde mig till min familj, som hade flyttat till stadens utkanter därför att de var rädda att trakasseras av ämbetsmännen. För att komma dit måste vi gå genom många smala slingriga gränder. Föreställ dig hur min mors glädjetårar välkomnade mig, hela familjen hade fruktat att jag hade delat min faders sorliga öde!

Jag hade varit en månad i Aleppo, hjälpt stadens kaldeiska präst när jag fick ett telegram från Hans Höghet, Mar Camaniyel / 'Amaniyel II Tuma, den kaldeiske patriarken i Babylon. Han föreslog att jag skulle fara till Konstantinopel och arbeta som präst för engelska och franska krigsfångar i ett turkiskt läger.

3

Urhoy / Edessa / Urfas öde

Den olycksdrabbade staden Urhoy led ett av historiens mest tragiska öden. Dagen efter min avfärd, den 23 augusti, gav guvernören de kristna order om att lämna sina hus och fortsätta med sin verksamhet. Så fort de hade lytt detta, kom en andra order att armenierna skulle

¹³ Uppenbarligen var det en nomadisk stams vinteruppehålle.

¹⁴ Xathër.

lämna staden! Med kännedom om vad detta innebar, vägrade de stackars människorna att lyda, de föredrog att dö i sina hem i stället för i öknen.

Guvernören tillgrep våld för att få dem att lämna och armenierna gjorde motstånd, ända tills ett regelrätt fältslag slutligen utkämpades den 23 september. Trots att slaget varade en vecka, så var turkarna oförmögna att tränga genom de armeniska ställningarna. Guvernören skickade efter förstärkningar i Aleppo, för att kväsa de "upproriska" kristna och Fahri Paša anlände snart till Urhoy i spetsen av en armé med artilleriunderstöd.

De armeniska kvarteren angreps, men de turkiska trupperna var, trots alla sina ansträngningar oförmögna att övervinna de tappra armeniernas motstånd. De insåg att de skulle dö i vilket fall som helst och uppbringade allt mod de kunde. Flera hundra turkiska soldater dödades i striden. Kvinnor och flickor kastade sig själva in i striden och hjälpte sina män att försvara sina hem och ära.

Fahri Paša öppnade sedan eld med sitt artilleri mot de armeniska ställningarna och besköt dem i två veckor. Ett flertal engelska och franska vittnen som var internerade vid Urhoy vid denna tid, sade mig senare att det var en tysk officer som hade lett eldgivningen. Ett stort antal kämpar tog skydd i den amerikanska missionens byggnad, varpå turkarna riktade sina kanoner mot den och lyckades förstöra en del av byggnaden. Genom de brächer man hade lyckats göra kunde man sedan bryta igenom och försvararna tvingades att hissa vit flagg. Bombardemangen hade orsakat en stor brand som spred sig över ett stort område, eftersom många armenier samlade sig i grupper i sina hus, och hellre satte fyr på husen för att dö i lågorna än att ge sig levande till turkarna.

Efter den oundvikliga kapitulationen av de sista återstående armenierna fick turkarna mer utrymme än någonsin tidigare åt sin hämningslösa barbarism. De dödade alla barn, kvinnor och män de mötte, plundrade allt och satte eld på allt som återstod. De män som fortfarande levde släpades utmed Omid / Diyarbakirvägen utanför staden, så som många av deras medkristna tidigare hade råkat ut för, och sköts.

Några kvinnor och barn knivhöggs och knuffades över ett stup. Deras kvarlevor åts sedan upp av hundar och rovfåglar som kände av likstanken. Kvinnor och barn som fortfarande levde, sammanlagt ungefär 2 000, stängdes in i en enorm byggnad känd som "Millet Han". Här blev de måltavla för turkarnas misshandel. Många dog av hunger och tyfus som spreds snabbt. Liken fördes bort och slängdes i stora diken; levande barn kastades in bland de döda. På katedralens gård utspelade sig ohyggliga scener där högar av kroppar nästan blockerade huvudingången; levande och döda var staplade på varandra;. Emellanåt hördes döds kampen tydligt. Vid ett tillfälle hängdes ett stort antal män och kvinnor offentligt inför den jublande turkiska befolkningen.

På detta sätt avrättades 15 000 människor på några dagar. Den amerikanske missionären, herr Lesly, som hade givit skydd åt ett antal armeniska försvarare, beordrades att infinna sig inför en krigsrätt, anklagad för att ha deltagit i en revolt. En dag, efter att han hade lämnat domstolen hittades han död på vägen. Ett papper återfanns i hans fickor i vilket han sade att han inte hade deltagit i den armeniska revolten.

Mina erfarenheter i fängelset

I början av november 1915 kom ett telegram från Hans Höghet Mar Camaniyel / ‘Amaniyel II Tuma, den kaldeiske patriarken i Babylon, som uppmanade mig att åka till Konstantinopel som präst för de allierade krigsfångarna. Jag for iväg, utrustad med ett tillstånd från Aleppos guvernör.

Påven Benedikt XV hade, efter flera månaders förhandlingar med den turkiska regeringen, utverkat tillstånd för präster att besöka fångslägren. Men prästerna måste vara kaldéer.

Vid min ankomst till Konstantinopel, gav mig krigsdepartementet de nödvändiga papperen och den 15 december for jag till Afyonkarahisar, ett koncentrationsläger för engelska, franska och ryska fångar. Jag hade sällskap med en ung, mycket hängiven präst från Smyrna, kyrkoherde Musullu. Han hävdade att han var kaldé till härkomsten, och fick tillstånd att ersätta den kaldeiska präst som ursprungligen utsetts för att hjälpa mig, men som på grund av sin höga ålder var oförmögen att göra den långa resan till Aleppo.

Det gav tillfälle för mig och min kollega att träffa hans föräldrar i Afyonkarahisar, vilka han inte hade sett sedan sin prästvigning. Vi kom till Afyonkarahisar den 17 december och möttes vid stationen av en turkisk officer som ledde oss till lägret där vi skulle interneras. Jag hoppar över många detaljer här, som jag senare hoppas ta upp i ett annat verk med titeln *“The Allied Prisoners in Turkey”* (De allierade fångarna i Turkiet).

När jag hade varit där i cirka tre eller fyra månader, med andra ord tidig vår 1916, så flydde tre brittiska marinofficerare. Lägrets kommandant, Asim Bey, en stabsöverste, avskedades och ersattes av den ökände tyrannen Mazlum Bey, en samvetslös, grym, och despotisk skapelse av Kommittén för enhet och framsteg. Hans assistent, kapten Safar, var lika grym. Båda gjorde sitt yttersta för att tortera och skrämja fångarna. Flera månader gick. Mot slutet av september 1916 gav Mazlum order om att lägret skulle genomsökas. Officerarnas tillhörigheter undersöktes med stor noggrannhet. Detta fick vi reda på av doktor Brown, en engelsman som kom för att ta hand om fångarna.

Strax därefter kom major Ahmed Hamdi, en reservofficer och en relativt god och ärlig man, tillsammans med kapten Safar för att varna mig om att jag skulle lämna lägret och bo i ett hus nära officerarnas. Jag lämnade min bostad på morgonen den 2 oktober, två brittiska fångar var vänliga nog att bära mitt bagage. Den nya bostaden som tilldelats mig hade tidigare bebotts av kristna som hade gått i landsflykt eller dödats.

Kvällen var kylig och jag tog en stärkande promenad några hundra meter framför min dörr tillsammans med en sympatisk brittisk marinofficer, kommendörkapten Goad, och en fransk löjtnant vid namn Otavie som hade kämpat i Dardanellerna. Eftersom jag ville lära mig engelska pratade jag en hel del med mina följeslagare. I enlighet med koncentrationslägrets rutiner, återvände vi till våra respektive bostäder klockan sju. Fem minuter senare gjorde fångvaktarna sin vanliga runda och låste in oss ordentligt med sina stora nycklar.

Absolut tystnad härskade i lägret, varje man var avskärmad från sina kamrater. Min ordonnans, en lojal indisk fånge vid namn Enaji kom in med min kvällsmat. Medan jag åt tänkte jag på de hundratala fångar som jag hade varit tvungen att lämna. Klockan åtta ögnade jag igenom en turkisk tidning, min ordonnans sov djupt på sitt rum, då låset plötsligt öppnades och halldörren öppnades. En knackning hördes på min dörr! Jag lade undan

tidningen, gick upp och öppnade. In steg Nebzet, en turk-cypriot som var engelsk tolk. Han sade artigt att Mazlum, den turkiske kommendanten, ville träffa mig.

Eftersom det var kyligt satte jag på mig överrocken och gick ut med tolken. Jag lämnade lampan tänd eftersom jag räknade med att återvända inom kort och väckte inte min indiske ordonnans. Jag misstänkte absolut ingenting och kom ihåg hur jag frågade tolken varför kommendanten önskade träffa mig vid denna sena timma. Han svarade att han inte visste något om detta. *“Jag hoppas att han inte blir arg på mig igen,”* sade jag skämtsamt eftersom han hade varit det många gånger. *“Jag tror inte det,”* sade Nebzet. *“I kväll är han faktiskt mycket glad.”*

På vägen till kommendantens hus småpratade tolken vänligt, nästan artigt och vid ankomsten steg han vördnadsfullt åt sidan för att låta mig gå in först. Jag slog mig ner i närmaste stol, men Nebzet bad mig bestämt att sätta mig på hedersplatsen och erbjöd mig en cigarett. Men jag avböjde eftersom jag inte röker.

Han lämnade mig och två minuter senare kom kommendanten in, klädd i sin nattsärk, i sällskap med major Ahmed Hamdi, kapten Safar, Nebzet och en person som jag inte kände då, men som jag senare fick veta var en inflytelserik invånare i Afyonkarahisar, vid namn Halil Ağa. Kommendanten kom emot mig och med en komikers leenden och gester, skakade han älskvärt min hand och erbjöd mig att slå mig ned på en plats avsedd för hedersgäster. Sedan vände han sig till den för mig okände personen och sade: *“Här är vår store och sanne vän.”* Efter att utbytt hälsningar satte vi oss ned och en lång tystnad tog vid tills kommendanten bröt den genom att säga till tolken: *“Ta fram och läs brevet.”*

Nebzet läste följande ord, vilka jag citerar ur minnet: *“Mon bien cher Commandant...”* När jag hörde dessa ord blev situationen klar för mig. Detta var ett brev som jag hade ställt till den franske kaptenen vid åtta månader tidigare då de franska krigsfångarna hade lämnat vårt läger. Jag hade då velat följa med dem till Pozanti i Taurusbergen där de skulle sysselsättas med att bygga en viktig tunnel på Bagdadbanan.

Fängelsekommendanten då var Asim Bey, som de franska officerarna hade ett gott förhållande till. När nästan alla franska och engelska fångar hade farit iväg frågade jag Asim Bey om jag inte fick göra dem sällskap. Helt naturligt skrev jag även till Monsieur X, och bad honom att använda sitt inflytande över Asim för att stödja detta. Vid samma tidpunkt, erinrade jag mig att jag uttryckte min aktning för fångarna och deras länder, och jag uttryckte även min önskan att stå till deras tjänst. Den turkiske kommendanten hyste agg mot mig och använde detta brev som förevändning för att hämnas.

Fyra månader tidigare hade jag förvisso inte lytt hans order beträffande begravningen av en rysk läkare som hade avlidit i tyfoidfeber. Min kyrka tillät mig inte att begrava de som tillhörde andra religioner, och jag hade bett om att få slippa hos Ahmed Effendi, som hade uppsökt mig med en order från Mazlum att hålla i begravningsakten för den döde ryssen. Jag vägrade, men gav inget skäl för att göra det av fruktan för att bli missförstådd. Officeren gick utan att insistera. Nästa dag uttryckte kommendanten sitt missnöje i min närvaro.

Samma svårighet uppstod vid två andra tillfällen, när jag än en gång vägrade lyda, och undvek att ge något skäl. Jag var verkligen mån om att inte såra fångarnas känslor. Jag betraktade dem som mina bröder i dessa svåra tider och gjorde ingen åtskillnad på utöver vad kyrkans lära påbjöd. Men till slut var det dags att förklara sig för kommendanten Mazlum.

Mazlum hade blivit än mer uppretad då jag skrev till honom att det var min plikt att uppsöka de fängslade officerarna under påsken, och om han ville hindra mig skulle jag skicka min avskedsansökan till Konstantinopel.

Kort därefter anlände många engelska fångar från Kut-el-Amara (ligger sydöst om Bagdad öa). En rysk läkare vårdade dem fastän han inte kunde tala engelska. Eftersom jag hade lärt mig prata lite engelska erbjöd jag mig att tolka. En dag kom Mazlum ner till fångelset och uttryckte sitt missnöje när han såg mig med läkaren. Han sade till mig att jag inte hade något att göra med den ryske läkaren, vilket var absurt eftersom det var min plikt att hjälpa alla fångar. Och eftersom läkaren inte förstod vad patienterna sade var han i stort behov av min hjälp.

Lägre fylldes till bredden av nya fångar, nästan alla var sjuka på grund av den turkiska behandlingen. På grund av deras stora antal var läkaren oförmögen att besöka dem varje dag och gav mig en del medicin som jag skulle dela ut. För att göra detta var det nödvändigt att gå in i vissa isoleringsceller kallade "karantänceller." Detta kom till Mazlums kännedom, vilket stärkte hans hat mot mig ytterligare. Det stärktes mer när han fick reda på att jag inte bara delade ut medicin utan även på fångarnas begäran skrev några lugnande ord till deras släktingar. Mazlum skickade bud efter mig och straffade mig genom att förbjuda mig att skriva över huvud taget, inte ens till mina egna närmaste släktingar, i tre månader.

Slutligen, vid den indiska konvojens ankomst var britterna tvungna att förflyttas till en annan del av staden. Jag hindrades från att följa dem, och utsågs att hjälpa de nyanlända indierna, av vilka inga var kristna, och som talade ett språk jag inte förstod ett enda ord av. Men britterna behövde mina tjänster och uttryckte till och med en önskan att återvända till mitt läger. Uttröttad av deras enträgenhet lät kommendanten dem återvända, men han höll mig ansvarig för detta.

Med hänvisning till detta hyste Mazlum Bey betydande agg mot mig när han läste orden "*Bien cher Commandant.*" Han sade: "*Titta här! Det är hans käre kommendant!*" Sedan kom han till ett stycke där jag bad officeren ge mig några upplysningar om fångarnas tillstånd. Han skrek: "*Där ser ni! Han klagar över att vi vansköter dem, så han senare kan framstå som deras beskyddare. Han för anteckningar för att skriva å deras vägnar. Han beundrar deras tapperhet, och det kan han gott göra, för dessa tappra krigare har intagit Konstantinopel och Berlin!*" Hans läppar förvreds av smädelser.

Efter att ha avslutat denna harang reste sig Mazlum och sade hotfullt: "*Lämna nu ifrån dig dina anteckningar och de som den franske kaptenen gav dig! Jag vill ha dem! Om du inte gör det omedelbart skall jag döda dig.*"

De närvarande tittade fientligt på mig och skrek hotelser. Kapten Safar gnisslade tänder och överöste mig med förolämpningar, och kommendanten skrek till överfuriren, čawuš: "*Tag ned prästen till nedre våningen! Vi har viktigt arbete att utföra.*"¹⁵

På sträckbänken

En överfurir beordrade sade åt mig att följa efter honom nerför en trappa som ledde till en underjordisk korridor. Kommendanten kastade sig över mig och började slå och örfila mig med hela sin styrka, och kastade mig slutligen till marken. En matros och tolken Nebzet höll mig nertryckt med ansikte nedåt och mina händer bakom ryggen medan överfuriren lyste upp korridoren med en fackla. Kommendanten tog sedan en tung påk med vilken han pucklade på mig tills jag sjönk ihop av smärta. Hela tiden svor han som ett odjur. Varje slag skakade om varje ben i min kropp och ända in i själen.

¹⁵ Čawuš betyder 'Sergeant,' men eftersom vakten vid Afyonkarahisar tillhörde flottan, så motsvarar det antagligen överfurir.

Oförmögen att utså denna smärta började jag skrika och vrida mig, Varje slag verkade föra mig ett steg närmare döden. Efter att ha gett mig 50 slag gav kommendanten påken till kaptenen, som i sin tur slog mig till ackompanjemanget av grova förolämpningar. När han blev trött bjöd kommendanten major¹⁶ Ahmed Hamdi att fortsätta, men han vägrade varpå kommendanten gick lös på mig igen med sin påk. Hela min kropp var förvriden av smärta. Man skulle ha kunnat tro att min stackars själ försökte fly från min kropp när mina skrik ekade i den underjordiska gången.

Rörd av medkänsla, och kanske fruktade han för mitt liv, så kastade sig majoren över kommendanten i ett försök att lugna honom, men galningen fortsatte hagla slag över mig, och förklarade att han ville döda mig. Min beskyddare ställde sig mellan mig och kommendanten och med invånaren från Afyonkarahisar Halil Ağas hjälp tvang de honom att sluta genom att ta tortyrinstrumentet ur hans händer.

Jag var då mer död än levande, min syn var fördunklad, och jag hade feberyrsel. Överfuriren hjälpte mig ställa mig upp och jag stod åter framför kommendanten, som kastade sig över mig igen, och slog mig med full kraft i ansiktet med sina knytnävar. Sedan grep han tag om mitt skägg så hårt han kunde och drog ut det med all kraft han kunde uppbåda så att det började blöda från min haka.

Än en gång gick majoren emellan och räddade mig från hans händer och jag leddes till rummet ovanför av överfuriren. När han kom till tröskeln sade kommendanten *“Lämna honom på marken som en hund eftersom han är en vän till fångarna, den skamlige förrädaren.”*

Och återigen började han skymfa mig, när jag stod vid dörren, till dess att han greps av blint raseri igen och sprang fram till mig och drog med all kraft i det lilla som var kvar av mitt skägg. Majoren gick återigen mellan och drog mig ur tyrannens grepp. Blod sprutade från min haka ned på kaftanen.

Den trötte skurken stannade och gick rakt upp mot Halil Ağas som om han vore galen, och ställde sig på knä framför honom och lyfte sitt huvud och sade: *“Lägg din hand på mitt huvud! Känn hur det bränner”*

När han hade ställt sig upp vällde en lång harang av förolämpningar fram mot mig. När han var färdig gav han order om att jag skulle läggas framför dörren på golvet. Efter att ha lagt märke till att hans händer var nedstänkta med blod gick han och tvättade dem och skrek: *“Genomsök hunden noga!”* Överfuriren utförde ordern, tömde mina fickor och överlämnade det han hittade till tolken, vars ansikte lyste upp. *“Ge mig de där papperen,”* skrek kommendanten glatt. *“Om det finns några skrivna på arabiska så kan jag läsa dem. Jag har varit i Syrien och kan arabiska.”*

För att bevisa sitt påstående började han skrika svordomar åt mig på det språket. Sedan började kaptenen och tolken att noggrant läsa igenom de få sidor som fanns kvar i min lilla anteckningsbok. Och när han inte fann några pengar utbrast han: *“Var är mina pengar, din hund? Jag har betalat dig 100 turkiska lira¹⁷ under det senaste året i lön. Ge det till mig, din förrädare! Berätta var dina pengar finns! Genomsök honom väl!”* beordrade han överfuriren, som körde ner sina händer i mina fickor, och tog ut min lilla plånbok som han överräckte till kommendanten.

Den senare tömde den och hittade ett antal egyptiska sedlar och ungefär tio rupier, som de indiska fångarna hade växlat mot turkiska pengar eftersom deras egna mynt inte gällde i

¹⁶ Qol Ağasi.

¹⁷ Turkiska lira, ungefär \$500.

landet. När han såg detta skrek kommandanten: *“Var fick du dessa pengar? Du har stulit dem från engelsmännen! Du är en tjuv!”*

Det samlade värdet av det som fanns i mina fickor, uppgick om jag minns rätt till tio turkiska lira¹⁸ i guld och sedlar. Detta antecknades. *“Genomsök honom igen,”* skrek Mazlum. *“Ta av honom kläderna.”*

Överfuriren tog av min rock och kaftan och vände dem ut och in. Jag stod i skjorta och byxor i en halvtimme på knä på marken. Jag skakade av kyla. När överfuriren sade att han inte hade funnit någonting, så sade kommandanten till tolken att gå och genomsöka mitt rum. Ordern utfördes omedelbart, och han återvände med några mynt som han hade hittat på bordet.

Kommandanten, kaptenen och Nebzet viskade tillsammans ett par minuter varpå tolken lämnade rummet, och överfuriren instruerades att ta mig till kasernen. Klockan var ungefär elva på kvällen. Vi kom till ett stort hus i det kristna kvarteret, efter att ha gått genom mörka gator. Tolken kom tillbaka till oss, som genom magi, och gjorde tecken åt överfuriren att gå in i husets vestibul, där lukten var kväljande. Efter att ha pekat på en stängd järndörr sade tolken: *“Det finns någon här intill som kan höra oss. Låt oss gå upp till nästa våning.”*

Vi gick upp för en liten trappa som ledde till en korridor där tre överfurirer väntade på oss. De andra matroserna sov. Vad skulle hända med mig? Vilken tortyr skulle jag utsättas för?

Tolken, som fortfarande var ganska hövlig, pratade med mig och sade åt mig att lägga mig på golvet med ansiktet nedåt. Två överfurirer höll mina armar bakom ryggen. Denna gång var det tolken som skulle bli min plågoande. Han började slå mig med en stång, två överfurirer höll i mig och två andra stod på tur för att tävla i vem som bäst kunde använda sina muskler på mig. Varje slag ackompanjerades med förolämpningar och skratt. Jag kan inte med ord beskriva det lidande som jag fick utstå av dessa slag. När de rasade över mina blodiga sår verkade hela mitt nervsystem kollapsa. Jag skrek och vred mig. Min kropp hävde sig trots att männens grova händer höll fast mig. Slutligen svimmade jag på grund av den olidliga smärtan.

I en fängelsehåla

Vatten kastades på mitt ansikte för att ta mig ur den tillsynes dödliga dvalan. När jag öppnade ögonen såg jag bödlarna framför mig. Jag fick fem minuters respit. Den humane och vänlige tolken lugnade mig och sade: *“Kom med herrn, bråka inte! Några slag till, och sedan är det över. Det är kommandantens order.”*

Han bytte ut stången mot en piska och började om med alltmer energi, tills jag svimmade igen. När jag återfick medvetandet hörde jag tolken säga till marinsoldaterna: *“För ner honom en trappa nu.”*

Jag kunde inte resa mig, så de släpade mig nerför hela trappan och kastade mig in i den del av byggnaden som gjorts om till stall. Dörren stängdes och en vakt sattes utanför. Jag låg en stund i smutsen, stönade och förblev oförmögen att röra mig på grund av mina sår. Varje rörelse orsakade stor smärta. När mina sinnen kunde börja uppfatta omgivningen insåg jag att jag var genomblöt, att rummet var översvämmat och att jag låg i en gyttehög. Jag kröp fram med svårighet och nådde till slut ett torrt hörn i rummet. Vakten vid dörren bevakade mig genom ett litet tithål, han gnisslade tänder och förolämpade mig hela natten eftersom han var

¹⁸ \$50.

tvungen att vara vaken hela natten på grund av mig. Jag låg kvar i hörnet tills det slutligen dagnade, då några ljusstrålar trängde in i min fängelsehåla.

Det råkade vara så att köket låg bakom stallet där jag låg. Marinsoldaterna kom för att tvätta sig på en närbelägen plats och var och en som såg mig fällde några nedsättande kommentarer om mig. Min fängsvaktare förklarade för dem, att om han fick tillstånd, så skulle han med stort nöje skära halsen av mig.

Dagen gav mig ingen vila. Jag led fruktansvärt. Kroppen var ett enda sår, hakan var svullen och resterna av mitt skägg så ihopkletat med blod att jag knappt kunde öppna munnen. På eftermiddagen, stel efter att ha legat orörlig på marken, försökte jag krypa fram till det lilla fönstret som vette mot huvudingången. Här lade jag märke till gnisslet från en järngrind som öppnades och stängdes. Ljudet av fotsteg som följde därpå fick mig att tänka på en krigsfånge som fängslades.

Långt hemifrån, långt borta från mitt folk, efter att ha levat över tolv månader med fångar, så hade synen av dessa män blivit mig lika kär som mina egna släktingar. Jag kände medlidande för denna stackars fånge som liksom jag var i den skoningslöse turkens våld. Trots att det gjorde mycket ont försökte jag resa mig och ta mig fram till fönstret. Jag såg ingen där jag stod, förutom några ryska fångar i ett vägbyggarlag vars röster hördes till och från.

Efter att ha stannat en stund vid fönstret hörde jag oljud. En intilliggande cell öppnades och jag såg en brittisk marinofficer, herr Skaife, i den. Men på grund av vaktens närvaro vågade jag inte göra minsta tecken. På kvällen slängde min vakt en bit bröd till mig genom fönstret, och det var allt! Jag bad om en droppe vatten för att släcka min törst, en förfrågan som fick en flod av okvädingsord till svars. Svag, av mental trötthet, och öm på grund av alla sår min kropp hade fått, kunde jag inte öppna min mun för att äta. Först på den tredje dagen kunde jag svälja litet torrt bröd.

Jag började tänka dystra tankar; jag tänkte på min far, som landets värste skurk Mahmud Nedim låtit fängsla femton månader tidigare av rent hat och utan provokation. Han hade hållits fängslad i 50 dagar och hade sedan sannolikt plågats och dödats på Omid / Diyarbakirvägen. Jag insåg att jag kanske skulle möta samma öde. Skräckscenerna och massakrerna som jag bevittnade i Urhoy visade sig för mitt inre öga. Spöket av den grymme turken nedstänkt med människoblod verkade resa sig framför mig. Döden framstod som en lycklig utväg från vad jag genomled. Sedan tänkte jag på mor som hade förlorat sin man, och som snart skulle få besked om sin sons död. Jag hörde mina småbröder snyfta, de som redan hade lidit så mycket när min far slaktades och vars tårar skulle rinna igen när de fick vetskap om deras storebrors tragiska död. Jag tänkte på mina församlingsmedlemmar i Urhoy, som nu var nu skingrade; på mina stackars assyriska-kaldeiska landsmän som plundrats och dödats; på alla som drabbats av den barbariske och obeveklige turken!

En annan orsak till mitt lidande var rädslan för att den tyranniske kommendanten Mazlum skulle hitta olika anteckningar som jag hade fått från fångar som rörde deras fångenskap och turkarnas misshandel. Jag var ständigt medveten om anteckningarna, vilket gjorde att jag rös av rädsla. Jag tänkte också på den franske kommendanten till vilken jag hade skrivit brevet som hade orsakat mig dessa bekymmer, och var rädd för att även han skulle drabbas.

Sedan tänkte jag på de stackars fångarna, som skulle bli bedrövade över att höra om mitt öde. Jag tänkte för mig själv: om ett endaste brev har orsakat mig så mycket lidande, hur mycket lidande skulle jag då inte få utstå om de fick reda på att fångarna har anförtrott mig hemlig information. Så fort de har tagit reda på allt om mig får de reda på att jag är son till en man som avrättades på grund av falska anklagelser om konspiration mot staten.

När jag tänkte dessa tankar föll natten på och jag somnade. Men hur skulle jag kunna ligga ner i rum som delvis var fyllt med vatten? Jag hittade en träram från ett litet fönster, lade det på golvet och lade mig på det, med ansiktet nedåt. Till följd av min svullna kropp kunde jag varken sova på sidan eller ryggen. Träramen höll mig ovanför gyttjan. Jag sov oroligt med armarna under mitt huvud. och drömde mardrömmar.

Nästa morgon hände inget speciellt, förutom att fängelsevakten vägrade att ge mig vatten. Vid middagstid lade jag märke till att människor kom och gick, och herr Skaifes dörr öppnades och stängdes flera gånger. Jag hörde prat om en vagn, i vilken en säng skulle placeras, och förbipasserande soldater som log och gratulerade herr Skaife som visade sig och gjorde sig redo att åka iväg. När min fängsvaktare försvann en stund tog jag chansen att ropa på herr Skaife som vände sig om och, förvånad att se mig, gjorde tecken och frågade varför jag var där. Jag berättade för honom med några ord på engelska om fängslandet och vad jag utsatts för. Fängelsevakten kom tillbaka och jag slutade prata, och herr Skaife låtsades att han ingenting hört. Hursomhelst livade dessa få ord upp mig. *“Om jag försvinner nu,”* tänkte jag, *“så kommer denne engelsman att berätta om mig för de ansvariga myndigheterna.”*

Vagnen anlände. Herr Skaifes säng togs ut, och han lämnade fängelset. Detta inträffade ungefär klockan fyra på eftermiddagen. På kvällen öppnade en sergeant min dörr sade åt mig att komma ut, ledde mig till herr Skaifes rum, en liten cell med tjocka väggar och en dubbeldörr av järn. Den var drygt fyra kvadratmeter stor och hade använts av de kristna ägarna av huset som opiumaffär. Den tidigare kristna befolkningen i staden hade monopol på denna drog, en viktig exportvara från Afyonkarahisar som användes som läkemedel. När jag bytte cell glömde jag inte att ta den bit bröd som man hade givit till mig kvällen innan, och som var min kudde under natten.

Det fanns ett drygt kvadratdecimeter stort hål i hörnet av rummet som öppnade mot gatan. Genom detta hål hörde jag engelska och franska officerares röster och insåg att jag var inom hörhåll. Stenplattorna var iskalla, och jag beslöt mig för att inte ligga ner utan gick upp och ned i min bur. Efter att ha tröttnat på detta ville jag sova, men hade inget att ligga på. Jag knackade på dörren och en överfurir dök upp med en fackla och frågade mig vad jag ville. Jag bad honom att hämta träramen från min första cell eftersom jag ville ligga på den. Han vägrade och skrek *“Det är förbjudet!”*¹⁸ och drämde igen dörren. Jag hukade i ett hörn i rummet, och stoppade min överrock runt mina ben, placerade brödet på marken och somnade med mitt huvud på det.

Nästa dag plågades jag av törst, efter att inte ha druckit vatten i tre dagar. Jag knackade på min dörr och bad om ett glas vatten. Fängelsevakten var irriterad, men kom slutligen med en flaska fylld med vätska som jag tvekade att dricka eftersom jag visste att han mycket väl skulle kunna förgifta mig. Som en försiktighetsåtgärd drack jag i början enbart mycket små klunkar med långa intervaller. Sedan bröt jag mitt bröd, fuktade en liten bit i vattnet och åt det.

Den fjärde natten tillbringade jag på samma sätt som den tredje, och jag sov på samma sätt, men vaknade med frossbrytningar, och led så akut av kolik att jag jämrade mig hela tiden. När fängsvaktaren hörde mig visade han sig i dörren. Jag frågade efter en läkare. Mannen sade åt mig att jag inte förtjänade en och att jag borde dö som en hund.

“Du förrädare till präst!, ” skrek han. Sedan stängde han dörren och försvann. Jag var så svag och trött att jag inte kunde stå upp. Om jag hade legat på golvet hade jag givit upp inför döden av trötthet. Ungefär klockan tio så öppnades dörren. Kommendanten Mazlum kom in i cellen och började skälla på mig.

¹⁸ Yasak!

“Dö som en hund, du otacksamme förrädare!” sade han. “Ni kristna bor bland oss, men likt giftiga ormar är ni alltid redo att bita oss. Vi borde krossa era huvuden och göra oss av med er.” Han lyfte sin fot, som om han ville stampa på mig. Och efter en svärm av sina mest välvalda svordomar, lämnade han mig. Mitt på dagen bar man in en fältsäng av tre plankor utan madrass eller filter, till mig. Den äldre överfuriren i lägret, Osman, som senare rånade mig, gick bredvid matrosen som bar sängen, och som för att låta mig uppleva hans godhet sade: *“Det var jag som bad kommendanten att ge dig sängen.”*

Detta var förstås en lögn. Sedan skällde han på mig för den hängivenhet jag hade visat till fransmännen, gentemot deras fädernesland, och också för min överdrivna hängivenhet till de andra fångarna. *“Begår du inte ett brott mot Turkiet,”* frågade han *“när du bjuder hennes fiender till ditt bord, ger dem mediciner, och vårdar dem när de är sjuka? Du, som är en ottomansk undersåte?”*

Tydligt hade mina fängvaktare spionerat på mig under natten genom mitt rums fönster, som vette mot gatan, och de hade sett fångar i min cell. Efter en lång utläggning gick han bort, alltjämt skällande över min otacksamhet. När kvällen kom, anlände en annan överfurir, som öppnade min cell och beordrade mig att följa honom. Mitt hjärta började slå våldsamt eftersom jag inte visste vilka plågor jag nu skulle utsättas för.

Han förde mig till platsen där Nebzet och hans följeslagare hade slagit mig; och sedan in i ett mörkt rum, som fastän det saknade ljus var torrare och mer beboeligt än det andra rummet. Detta gav mig mod. Från och med denna dag var matroserna och fängelsevakterna mindre hårda och ondskefulla mot mig. Eftersom jag nu var deras gäst och jag hade kommit för att bo hos dem verkade de hysa mindre agg mot mig och kallade mig *“fängelseprästen.”*

När natten kom rådde tystnad i kasernerna. Jag hörde matroserna säga *“Kaptenen är här”*¹⁹ till varandra, med låg röst. Strax därefter kom kapten Safar, deras överordnade, in och tog sig fram till mitt rum. Hans hårda, myndiga stämma begärde ljus och med överfuriren Osman framför sig, som bar en fackla, gick han in i min nya cell. Andra matrosar strömmade nyfiket till. Kaptenen närmade sig, gjorde honnör på ett vänskapligt vis och frågade om min hälsa, som om ingenting hade hänt. Jag tackade honom och han bad hycklande om ursäkt för misshandeln. Han sade att den hade orsakats av den naturliga vrede som väcktes av mitt förakt för turkiska företeelser.

“I grund och botten vill vi dig inte något ont,” sade han och frågade mig om jag behövde någonting. Jag bad honom att vara så vänlig att ge mig en säng, madrass och några filter. *“Visst, du ska få dem genast. Du behöver inte oroa dig, du är min gäst. Kommendanten tål inte höra att ditt namn nämns och hade beslutat sig för att lämna dig i källaren, men jag tog mig an dig och insisterade på att jag själv skulle ha ansvaret för dig och skulle hålla dig mitt bland mina män i kasernerna,”* sade han.

Sedan lämnade han mig och tog ljuset med sig. En timme senare kom mina sängkläder och jag lyckades sova den natten och återhämta mig lite från mina upplevelser. Jag undrade över min framtid och varje gång jag tänkte på vad jag hade gått igenom började jag kallsvettas.

Efter en natts sömn, kände jag mig riktigt hungrig; jag hade nästan inte ätit någonting på flera dagar. Kvällen innan hade jag frågat kapten Safar att låta mig få några ägg och mjölk. Han hade sagt att han skulle fråga kommendanten, som hade förbjudit allting utom torrt bröd. En vakt, som blev avlöst varannan timme, placerades utanför mitt rum, som var mörkt och kallt. Glasrutorna på de två fönstren som vette mot korridoren var trasiga. Vakten hade fått order att

¹⁹ Yüzbaşı geldi.

vakta mig noga och följde med mig till och till toaletten för att förhindra att jag talade med någon.

Jag bad att få träffa sergeanten och frågade om jag inte kunde få någon att köpa lite mat åt mig. Denna förfrågan gick vidare till kapten Safar, som gav mig tillåtelse att endast köpa mjölk, vilket var en stor tjänst, även om matrosen som handlade åt mig lurade mig fruktansvärt mycket på köpesumman. Majoren (Kol-Ağasi) skickade mig lite pengar och fortsatte att göra det regelbundet.

Även om jag fortfarande inte var frigiven, så kände jag att min nya situation var en stor förbättring i jämförelse med kvällen innan. Att matroserna kom och gick hade en viss lugnande inverkan. Inte desto mindre oroades jag av mörka tankar om natten, och i cellens mörker fortsatte jag att plågas av mardrömmar. Efter klockan nio var tystnaden lika djup som i ett kloster. Man kunde endast höra vakternas fotsteg.

Vid elvatiden hörde jag fotsteg. Min dörr öppnades och in kom kommendant Mazlum, följd av tolken Nebzet och en hög officer. Jag var överväldigad vid åsynen av denna vilde, som så djupt önskade att jag skulle dö. Jag förblev orörlig, utsträckt på min säng, som han stod bredvid. Mazlum började som vanligt med att skälla på mig och anmärkte sedan ironiskt inför officeren: *“Ser du denna präst? Han har kommit in bland fångarna för att underblåsa bråk. Han försöker övertala engelsmännen att rikta anklagelser mot den turkiska regeringen och göra den amerikanske ambassadören uppmärksam på detta. Han verkar till och med ha ingått relationer med det engelska krigsministeriet. Han ger pengar till de engelska fångarna för att hjälpa dem att fly och ber dem enträget att göra revolt. Han gör till och med anteckningar som han tänker använda senare mot turkarna.”*

Sedan tittade han föraktfullt på mig och sade: *“Varför! Han har fortfarande en del av sitt skägg kvar!”* Officeren sade i sin tur till mig: *“Vad har turkarna gjort dig för ont som gör att du ogillar dem?”* Jag förblev tyst och den usla cypriotiske tolken Nebzet tog mig i kragen och drog ut mitt skäggs få kvarvarande hårstrån.

“Svara!” skrek han. Officeren gick emellan och förbjöd honom att göra mig illa mer. Sådant bevis på mänskliga känslor hos en turk kommer jag inte att glömma i första taget. Jag sade till mig själv: *“Vad har de gjort mig för ont? Tja, allt de har gjort är att döda min far, slakta mina landsmän och nu flå mig levande!”* Officeren frågade sedan var jag kom ifrån och tolken svarade: *“Från Aleppo.”*

Han började sedan att tala med mig mycket vänligt på arabiska. Jag svarade inte. Mazlum avslutade nu intervjun med den vanliga störtfloden av förolämpningar. Mina besökare drog sig tillbaka och jag kunde andas igen.

Men Mazlums ord beträffande mina relationer med fångarna stannade i mina tankar. Hade han upptäckt protestbrevet som de hade skrivit och undertecknat, angående misshandeln som de hade utsatts för? Hade han hittat mina egna anteckningar och tidningar? Bland dem fanns ett tackbrev till mig från en engelsman, en viss sergeant Smith, som han skrev innan vi skildes åt. Jag hade hjälpt honom med pengar när han kom till lägret i så uselt skick att, om han inte hade fått hjälp, så hade han inte överlevt.

Om kommendanten hade råkat hitta detta brev så tog han antagligen för givet att jag delade ut pengar bland fångarna för att göra det möjligt för dem att fly. Där fanns också omkring 50 sidor, som Smith hade skrivit om sin och hans följeslagares fångenskap, och deras vandringar från Bagdad till Afyonkarahisar. Smith hade dikterat detta för mig för att lära mig engelska och berättelsen gav inte turkarna några lovord.

Vad beträffar protesten till den amerikanske ambassadören hade denna kommit från de brittiska soldaterna. De hade blivit rasande över att kommendanten och fångvaktarna hade tillåtit så dålig behandling av krigsfångarna. Denna protest hade förts fram till Mazlum själv, för att sändas vidare till Konstantinopel. Nebzet hade sagt till kommendanten att det var jag som låg bakom deras agerande.

Fångarna hade blivit dömda att arbeta med att bygga hus från sex på morgonen till sju på kvällen, under garnisonens lilla tyrann, Nebzet. Han var bara en tolk, som med en piska i en hand och en revolver i den andra, inte missade något tillfälle att plåga de stackars offren när som helst då de utmattade visade minsta missnöje. En dag gjorde en fånge som hette Noble uppror. Han hade blivit fullständigt galen av misshandeln och stod emot överfuriren. Nebzet kom dit och efter att han slagit mannen utan förbarmande, anmälde Nebzet honom till kommendanten. Den senare beordrade mannen att arbeta på söndagar, en dag då fångarna inte arbetade till följd av en protest. Senare avskaffades dock detta privilegium.

På söndagen kom överfuriren för att föra Noble till arbetet. Noble vägrade gå dit. Nebzet kom dit, men Noble förblev envis, även om en engelsk sergeant, som hette Cherryman, försökte övertala honom. Sergeanten kom sedan till mig och bad mig att ge Noble rådet att arbeta, för att förhindra att något värre inträffade för hans del. Jag gick till hans rum och övertalade honom att börja. Nebzet, som kände sig förolämpad av att jag lyckades med något som han hade misslyckats med, gick till kommendanten och påstod att det var jag som hade uppmanat fångarna att vägra arbeta på söndagar. Mazlum blev ursinnig och förbjöd mig att lämna lägret vare sig det gällde att träffa fångar, officerare eller män, eller för att göra inköp på marknaden. Jag var således "portad" i fyrtio dagar.

Jag reflekterade över detta när jag somnade, för att vakna nästa morgon med glatt humör eftersom jag visste att jag skulle få lite mjölk. Jag frågade sergeanten att skicka efter en halvliter, för bristen på mat hade verkligen försvagat mig. Det fick mig att känna mig som en ny man. Från detta tillfälle gick jag på mjölkdiet i flera dagar tills jag var trött på mjölken och bad kapten Safar att ge mig någonting annat. Han uppfyllde min önskan och jag blev uppmuntrad av hans vänlighet och frågade om jag fick flytta min koffert från min förläggning till min cell eftersom jag behövde byta sängkläder. Han samtyckte och kofferten fördes till mig. När jag öppnade den såg jag att allting var i ordning, förutom en del proviant som förmodligen överfuriren Osman hade stulit. Hans beteende fick mig att tro att han var skyldig. Senare var det faktiskt han som stal alla mina kläder och vissa andra tillhörigheter medan jag låg på sjukhuset.

Jag fann min spegel och tittade på mig själv. Jag blev skräckslagen när jag upptäckte att jag var blek som ett lik. Min haka var skägglös, förutom några få hårstrån, som bara förstärkte mitt spöklika utseende. Jag hade svarta ringar runt ögonen och ögonvitorna var röda.

En dag fick jag lite mat från restaurangen. Nästa dag gällde nya order och jag fick laga min egen mat. En matros kom med vad jag behövde ifråga om kött, potatis och annat ätbart. Vakten förde mig varje dag till köket där jag lagade maten. Det hjälpte till att fördriva tiden.

En dag hörde jag några ord på engelska utanför köksfönstret som vette mot en gårdsplan bredvid kasernerna. Jag blev nyfiken. När vakten tillfälligt försvann rusade jag till fönstret och tittade ut på gården varifrån jag hört engelskan. Till min glädje såg jag att jag var mittemot huset där kommendörkapten Goad och flera andra engelska officerare bodde. Huset hade en liten takterrass som vette mot gården. Trots faran måste jag försöka skicka bud och säga att jag var nära dem, och berätta om hur jag lidit under turkarna.

"Om turkarna en dag skulle se till att jag försvann får inte detta förbli okänt," tänkte jag. Dörren mot gården låg nära köket och jag såg att den var olåst. Det var enkelt att skriva ett

brev, men svårare att få fram det till dem. Dag och natt grunnade jag men en vecka senare hade jag inte kommit närmare en lösning.

Men så hade jag tur. Bland matroserna som hade i uppgift att bevaka mig fanns en som var ganska enfaldig och naiv, fastän - som alla turkar - inbiten tjuv. Vid ett tillfälle tog han sig in i min cell genom de trasiga fönstren och försvann med min proviant. Jag tänkte dra nytta av hans bristande intelligens för att genomföra min plan.

Eftersom jag inte hade något skrivpapper på rummet använde jag ett kuvert som jag skrev ned några rader till en fransk officer och berättade kort om vad jag genomgått. Jag vek kuvertet och stoppade in det i ett annat, adresserade det till den engelske officeren och lade det i en gammal tidning. För att få lite vikt lade jag i lite bröd. På snöret fäste jag en bit kartong där jag skrev på engelska *“Öppna, detta.”*

Min plan var att kasta upp paketet på takterrassen och hoppas att någon skulle se lappen och vidarebefordra försändelsen. Den stora svårigheten var att komma in på gården varifrån jag skulle kasta brevet. Tiden gick och jag kunde när som helst bli visiterad.

En natt i slutet av oktober upptäckte min enfaldige vakt, som stod på post utanför mitt rum, att jag fortfarande var vaken fastän det var midnatt. Jag sade att jag hade svårt att sova och tände ett ljus. Jag erbjöd honom sedan en bit melon som han villigt tog. En kvart senare bad jag honom att ta mig till toaletten och tog mig en stekpanna med melonskalen. Jag sade att jag skulle slänga dem på gården, vår vanliga plats för att bli av med skräp. Han gick villigt med på detta eftersom det var hans uppgift att ta hand om soporna. När vi kom till dörren mot gården öppnade jag den försiktigt på glänt. Jag ville inte att han skulle se vad jag gjorde och kastade sedan upp paketet på takterrassen och drog mig snabbt in igen. Jag hörde en duns när paketet landade på takterrassen. Knepet hade lyckats och belåten återvände jag till mitt rum och lade mig.

På sjukhuset

En morgon i början av november kom kapten Safar in i mitt rum. Han uppträdde förtroendeingivande och vänligt och sade: *“Majoren, som respekterar dig högt, och jag har funnit ett sätt att rädda dig. Kommendanten har rest till Konstantinopel och det är vi som styr här. Vi har funderat på att skicka iväg dig till sjukhuset och vi har kommit överens med den ansvarige militärläkaren, som alltid är vettig och trevlig. Han kommer hit vid ett senare tillfälle och träffar dig. Du måste säga till honom att du är sjuk och har hjärtproblem. Han kommer att ordinaera dig att vistas på sjukhus och ge dig ett intyg om att din fångenskap i ett fuktigt och ohälsosamt rum inte är bra för dig. Vi kommer sedan att tillåta att du återvänder till fångarna. När kommendanten återvänder kommer hela affären vara historia och ärendet avslutat.”*

“Men hur ska jag kunna säga till läkaren att jag är sjuk, när jag inte är det?” frågade jag. *“Du förklarar för honom att du har en hjärtsjukdom,”* svarade han. *“Det är en sjukdom som är svår att diagnosticera.”*

Jag förstod senare att hycklaren inte precis agerade av medlidande. Inspektörer skulle besöka garnisonen och banditerna ville inte att de skulle vilket dåligt skick jag nu befann mig i. Framför allt fruktade de att inspektörerna skulle tala med mig.

För att göra en lång historia kort, kom läkaren två dagar senare och frågade mig om jag var sjuk. Jag svarade att det var inget fel på mig. Han tog pulsen på mig och frågade om jag hade några problem med magen. Trots mitt nekande svar, beordrade han överfuriren Osman att föra mig till sjukhuset nästa dag, för undersökning. När det var dags packade jag kofferten och

innan jag gav mig iväg förvissade överfuriren Osman (tjuven) mig om att mina tillhörigheter var i säkert förvar. Han sade att de skulle skickas iväg till garnisonens depå dit han hade nyckeln.

Jag mådde bättre när jag fick andas ute i den fria luften; jag hade inte varit utanför min cell på en månad. Icke desto mindre var jag förbryllad. Att bli inlagd på sjukhus på detta vis föreföll mycket misstänkt. Mina tvivel tilltog när min följeslagare tog en sidogata som passerade bakom citadellet. Jag blev dock lugnad när jag på avstånd såg sjukhusets fasad. När jag kom dit fördes jag till den ansvarige militärläkarens kontor.

Han gav överfuriren Osman ett papper och sade till honom att se till att jag togs in omedelbart. Han undersökte mig inte ens, men jag var tvungen att ta det sedvanliga badet när jag släpptes in. I salen som jag fördes till stötte jag på några sjuka fångar från Kut-el-Amara och jag var glad över att träffa mina brittiska vänner igen. Jag började snart att diskutera med dem och fick reda på att ett stort antal fångar hade lämnat garnisonen och rest till Angora. En epidemi hade brutit ut, vilken lett till att flera av dem hade ryckts bort.

(Grekisk öa) Doktor M. Wassilaki, som var knuten till sjukhuset lyssnade på mina organ och förklarade att jag hade en stark fysik och jag var i ganska god form, även om jag var svag. Kort därefter anlände chefsläkaren, doktor Mustafa Lutfi, och gav skötarna order att placera mig i ett annat rum. Där fann jag till min förvåning en chefsmekaniker från den franska ubåten *“Turquoise.”* Han hade lämnat Afyonkarahisar nio månader tidigare tillsammans med de andra franska fångarna och rest till Pozanti där de skulle anställas för att konstruera Taurustunneln. Vi hälsade hjärtligt på varandra och han återberättade sina fruktansvärda upplevelser.

Efter månader av fångenskap i Adana hade han skickats till Afyonkarahisar, där Mazlum hade satt honom i arbete några dagar efter ankomsten. Det var ett arbete som var alldeles för tungt för en vanlig man, nämligen att hela dagen lång bära stenblock som vart och ett vägde trettio till fyrtio kilo på sina axlar. Jag berättade för honom vad jag hade gått igenom själv och han blev mycket upprörd.

Chefsläkaren ville nu skilja mig från fångarna och ordinerade att jag skulle föras till ett rum där det endast fanns turkar. En dag, medan jag lutade mig ut genom ett fönster, såg jag fyra fångar som bar en av sina nyss avlidna kamrater till begravningsplatsen. De kände igen mig och hälsade ganska hjärtligt på mig. En av dem var en 50-årig irländsk frivillig, som var fembarnsfar och hette Walsh. Han var mycket snäll mot mig och när han såg mig så förändrad fick han tårar i ögonen och vände bort huvudet.

När jag hade varit ungefär en vecka på sjukhuset kom den ansvarige läkaren och sade till mig att jag behövde komma ut i friska luften. *“Jag är frisk nu, doktorn,”* sade jag. *“Varför ger du mig inte rapporten som kapten Safar talade om?”*

“Inte än,” svarade han, *“du måste ha tålmod och vänta några dagar.”*

“Men doktorn,” sade jag, *“det blir för sent. Kommendant Mazlum kommer att ha återvänt och rapporten kommer inte ha någon verkan. Du vet hur grym och despotisk han är.”*

“Du har ingenting att frukta,” svarade han. *“Han kan inte invända mot rapporten. Han saknar befogenhet att göra det.”*

Nästa dag fördes jag till en annan byggnad där en turkisk tandkirurg vid namn Ali Riza var näst högste chef. Där placerades jag i ett isolerat rum, och tandläkaren spikade själv igen fönsterluckorna. Han var personligen ansvarig för mitt förvar, så han ville se till att jag inte skulle kunna rymma.

Min vistelse här varade i fem dagar. Varje morgon såg jag tandläkaren behandla soldaternas sår, medan han yttrade grova förolämpningar.

Den som ledde skötarna, en turkisk korpral, var ytterst vänlig mot mig. Doktorn ordinerade viss stärkande medicin, som jag accepterade med en stor portion tvivel.

Tre dagar efter min ankomst till den nya salen bad jag den turkiske korpralen att meddela doktorn att jag ville träffa honom. Han kom på eftermiddagen, gav mig två brev hemifrån och frågade vad jag ville.

“Jag har fått nog av det här,” ropade jag. “Jag fick löfte om att jag bara skulle vistas på sjukhuset i en vecka och nu är vi inne på tionde dagen.” Doktorn blev mycket förbluffad och sade att detta var hans ensak, inte min, och började tvivla på Safars ärlighet.

Slutligen hörde jag att Mazlum hade återvänt och allt mitt hopp om undsättning bleknade, för jag kunde inte vänta mig något gott från den tyrannen. Tre dagar senare, när jag minst väntade mig det, kom ordern att jag skulle få lämna sjukhuset. Majoren skickade efter mig och jag fördes från sjukhuset till kommendantens kontor. Först trodde jag att jag skulle frigges och skickas tillbaka till fångarna, som Safar hade lovat. Det var emellertid Safar själv som hade givit order till en soldat att föra mig till kasernerna där jag skulle låsas in. Jag gav mig av mot fängelset och insåg att jag återigen hade blivit förd bakom ljuset.

När jag kom fram till dörren lade jag märke till kapten White framför sitt hus. Vi gjorde honnör och han tog inte ögonen ifrån mig förrän jag gick in i kasernerna. Här var jag nu, återigen i fångenskap i det svarta rum som var så välbekant.

Tredje graden

Vi befann oss bara i slutet av den första akten av dramat. Den andra skulle just börja. Jag hade knappt lagt mig ner för att vila på kvällen, när överfuriren Osman kom för att berätta att kommendanten hade givit order om att jag inte skulle få sova den natten.

“Stig upp,” skrek han och gav fängvaktaren order att inte låta mig gå och lägga mig igen. Jag lydde och förblev stående fram till morgonen. Jag fick inte heller tillåtelse att sova under dagen. Denna barbariska metod gjorde mig orolig. Jag skulle ha försatts på fri fot, ändå började tortera mig mer än någonsin. Jag kunde inte förstå detta mysterium.

Vid niotiden nästa kväll kom överfuriren Osman för att meddela mig att kommendanten frågade efter mig. Jag fördes till kyrkans gårdsplan, där kommendantens kontor fanns. I vestibulen lade jag märke till flera fångar, som såg medlidsamt på mig. Jag gick in i rummet där ledningsstaben var församlad. Den bestod av Mazlum, Safar, major Ahmed, löjtnanten, Nebzet och en annan tolk som hette Derwiş. Jag gjorde honnör. Mazlum fäste blicken på mig och log sarkastiskt. Sedan anmärkte kapten Safar ironiskt: *“Grattis fader, mår ni bra nu?”*²⁰ Med detta ville han skämtsamt antyda att narrspelet att skicka mig till sjukhuset under förevändning att jag skulle försättas på fri fot hade utförts tillfredsställande.

Mazlum tittade fortfarande hotfullt på mig. Sedan ropade den fanatiska ungturen: *“Så han lever fortfarande, den här hunden!”* Nebzet pekade på en stol och bad mig sitta ner. Jag tvivlade på hans artighet och tvekade att göra som han sade. Mazlum blev rasande och skrek: *“Då så, du får väl stå då! Jag skulle vilja elda upp dig, ditt kräk!”*²¹

²⁰ Geçmiş ola papaz effendi, rahat oldunuz mu?

²¹ Vallahi, seni yakajayım!

Han tog upp mitt brev till den franska kommandanten ur sin ficka och översatte det för mig på mer eller mindre korrekt turkiska.

Han frågade efter mitt förnamn, efternamn, vad min far och mor hette, när jag hade lämnat landet, hur jag kom till Konstantinopel och därifrån till Afyonkarahisar och så vidare. Sedan gick han igenom mitt brev till den franske marinofficeren, mening för mening. Därefter vidtog en lång serie frågor.

*“Vem är denna kommandant X, som du skriver till? Han är en fransk officer - en fånge som du känner. Varför kallar du honom ‘Commandant?’ Menar du att det är han som har befälet här? Han är bara kapten på ett fartyg.”*²²

“På franska kallar de honom ‘Commandant.’ Varför skriver du ‘käre’ före hans titel?” frågade Mazlum.

“Jag använder ordet ‘käre’ för att man kan tilltala vem som helst med det ordet, om man har haft en vänskaplig relation med vederbörande.”

Under tiden skrev en turkisk löjtnant, som agerade som sekreterare, ned frågorna och mina svar. Han frågade mig om jag kunde skriva på turkiska. När jag svarade *ja* fick jag papper och penna. Därefter skrev jag ned mina svar själv.

“Varför berömmar du Frankrike och visar sådant intresse för franska fångar, med tanke på att du är ottomansk undersåte? Fransmännen är för närvarande Turkiets fiender. Frågan blir än mer allvarlig med tanke på att du är en turkisk tjänsteman vid denna garnison och får lön från den ottomanska staten.”

“Jag prisade Frankrike för det är det land som jag har tacka för min utbildning. Naturligtvis är jag tacksam mot Frankrike för detta. Jag intresserar mig för franska fångar eftersom regeringen har skickat mig hit just av denna anledning.”

Mazlum och Safar uttryckte sina åsikter och gav varandra förslag hur de skulle utforma sina frågor på bästa sätt. *“Var är anteckningarna som du frågade efter i ditt brev?”*

“Allt han gav mig var lite information om hur ett kompanibefäl dog - han avled innan jag kom till lägret.”

“Var är anteckningarna?”

“Jag har förstört dem.”

“Du bodde med Langlois²³ och de andra,” tillade Mazlum. *“Du måste berätta för mig vad de skrev och vad de sade.”*

“Jag vet inte vad Langlois och de andra fångarna skrev,” svarade jag. *“Det var inte min ensak.”*

²² Det är nödvändigt att dessa ord står kvar som det skrevs på brevvets originalspråk, franska. Ordet ‘Commandant’ på franska har två betydelser på engelska. Det kan stå för “kommendant,” exempelvis över fångar vid ett krigsläger. Det kan också ha betydelsen ‘befälhavare’ som tillämpas på en marinofficer. Denna dubbla betydelse orsakar Mazlums förvirring och hans påföljande anklagelse gentemot författaren. Det är således uppenbarligen omöjligt att översätta ordet och använda någon motsvarighet; gör man det så blir berättelsen obegriplig.

²³ En fransk soldat som förstod turkiska och tjänstgjorde som tolk. Han utverkade många fördelar för fångarna tack vare sina språkkunskaper.

Mazlum kom snabbt på fötter och, medan han stod framför mig, ropade han argt: *“Ge mig listan som Langlois gav dig, inklusive den franske kommendantens anteckningar. Om du inte ger mig dem kommer jag att döda dig.”*

“Langlois gav mig ingenting, och jag kan bara upprepa att den franske kommendanten inte gav mig någonting annat än några upplysningar om ett kompanibefäls dödsfall. Jag har förstört dessa anteckningar.”

Mazlum rusade hotfullt mot mig, men majoren höll tillbaka honom. *“För honom tillbaka till fängelset,”* ropade han, *“och se till att han inte somnar.”*

Jag återvände utmattad till min cell, men fängvaktaren lydde ordern att inte låta mig sluta ögonen. Morgonen kom och lättade till viss del bördan, men jag fick en våldsam tandvärk och led fruktansvärt.

Klockan nio den kvällen fördes jag återigen inför åklagaren. Efter mitt första negativa svar, skickade han tillbaka mig till min cell, med den sedvanliga ordern om att jag inte skulle sova. En vänligt sinnad vakt lät mig dock vila lite och på så vis fick jag två timmars sömn, bara för att väckas av nästa vakt och vänta på att det skulle dagas.

Nästa dag kände jag mig lite bättre. Framemot klockan nio kom överfuriren Osman med garnisonens snickare, *marangoz*, en person som arbetade för kapten Safar och som hade för vana att stjäla plank från de deporterade kristnas hus. Denna osympatiska individ hade stort inflytande på sina överordnade, vilka han behandlade med på ett mycket familjärt sätt. Han hade kommit för att ta mig till kommendantens kontor, där förhöret skulle återupptas. Så snart vi kom ut på gatan slog snickaren mig så hårt han kunde med knytnävarna, och sade: *“Ge mig anteckningarna, prästsvin! Säg vad du såg var nertecknat så kommer hela affären vara avklarad.”* När jag nästan föll omkull på grund av slagen, gapskrattade min plågoande.

Rummet där jag blev utfrågad stank av sprit. Mazlum var nästan berusad och när han talade, kunde man känna att hans andedräkt stank av alkohol. Så snart som jag steg in rummet morrade tyrannen åt mig: *“Om du inte talar i dag, din hund, så ska jag krossa dig.”*

Under tiden skämtade överfuriren Osman och Nebzet. De stod bredvid mig och beordrade mig att tala, särskilt den sistnämnda uslingen visade stor entusiasm. Han gick till och med så långt att han spottade mig i ansiktet.

De kunde inte få ur mig någonting mer, så kommendanten skickade tillbaka mig med de vanliga förolämpningarna och den återkommande ordern att jag inte skulle få sova.

Snickaren och Osman följde med mig tillbaka, så långt som till fängelset, och på gatan uppförde de sig som vildar. Jag var fullständigt utmattad. Min obligatoriska sömnlöshet orsakade obeskrivligt lidande. Mina nerver var helt i olag och jag trodde att jag skulle förlora förståndet. Jag var övertygad om att barbarerna skulle döda mig.

Nästa dag var mina ögon så svaga att jag knappast kunde urskilja soldaterna som passerade utanför fönstret. Jag satt på en bänk och inväntade tålmodigt på att mitt lidande skulle ta slut.

Överfuriren Osman kom före middagstid. Han samlade sina män i rummet intill och talade till dem med låg röst. Han verkade prata om mig och jag trodde att jag snappade upp orden *“präst,” “förräderi,” “fångar,” “straff”* och *“osäkerhet i landet.”* Han gav dem rådet att rengöra sina gevär och jag hörde när slutstycket i respektive Mauser klickade till när varje man tog sitt vapen och rengjorde det - som om de förberedde sig inför en attack. På eftermiddagen repeterades samma ljud. Osman kom tillbaka, gav några order, och gick iväg.

Kort därefter, samlades matroserna i korridoren och ställde sig i givakt utanför mitt rum, med gevär i hand, där överfuriren Osman inspekterade dem. De två eller tre män som hade varit

med mig från början skickades iväg så att de inte skulle bli lockade att hjälpa mig att fly. Andra anlände snart för att ta deras platser. Jag lade märke till att de vaktade mig noga. En av dem låste trädgårdsgrinden; i min cell kunde man höra när nyckeln vreds om.

Jag kände att min sista stund var kommen! Överfuriren hade talat om mig när han talade till sina män! Han hade sagt till dem att jag var en förrädare och skulle straffas som en sådan. Jag skulle skjutas!

Även om jag var övertygad om att döden närmade sig, bävade jag ändå inte. Jag var inställd på att dö och kände till och med att det skulle innebära slutet på mitt lidande. *“Jag dör åtminstone som en oskyldig man,”* tänkte jag. Det enda som gjorde mig bedrövad var tanken på mina släktingar och deras lidande när de skulle få höra om mitt tragiska öde.

Mot kvällen kom en matros till fönstret och sade några sympatiska ord till mig, vilket ökade och förstärkte min föraning om den annalkande döden. En liten stund senare passerade en annan man genom korridoren, med ett stort papper i handen. *“Detta är inskriptionen som ska hängas runt min hals när jag avrättas,”* sade jag till mig själv.

Jag kände mig mycket modig och gick nästan med glatt sinne mot döden. Jag bad böner för att förbereda mig. Jag skulle offra mitt liv till Gud som ett offer för min nation och min släkt. Jag vandrade fram och tillbaka i mitt rum, i ett slags upprymt tillstånd och otålig inför min sista stund på jorden. Jag var beredd att tömma nattvardskalken till sista droppe.

Det blev kväll och jag inväntade min sista kallelse. Sergeanten kom ungefär halv nio och beordrade mig att gå till kommendanten. På vägen fördrev jag tiden med att be. Överfurir Osman frågade mig vad jag gjorde.

“Eftersom jag snart ska dö förbereder jag mig inför döden,” sade jag. Mina ord fick hycklaren att sucka sorgset och han låtsades gråta. När allt kom omkring var han turk!

Vi kom fram till lägrets ingång och jag steg in och avlade mitt vittnesmål inför rätten, redo att höra min dödsdom. Kommendanten, som var omgiven av sin stab, satt vid ett bord.

“Nå,” sade han, *“kommer du att tala i dag?”*

“Jag har ingenting nytt att tillägga” svarade jag, *“men innan jag dör skulle jag vilja be om en tjänst och jag hoppas att du kommer att tillmötesgå mig på den punkten.”*

“Tala,” beordrade han.

“Jag ber dig att tillåta mig att en sista gång få träffa min kollega, fader Musullu, så att jag kan få utföra mina religiösa plikter innan jag dör. Jag skulle också vilja upprätta ett testamente.”

“Ska du dö!” skrek kommendanten. *“Du har ju förmåga att döda djävulen och alla hans änglar innan du drar ditt sista andetag. Och vad beträffar din kollega, så sitter han också i fängelse. Stadens grekiske präst är också bakom lås och bom, så det är omöjligt att föra en präst till dig. Angående ditt testamente, så får du upprätta ett sådant.”*

Nebzet, tolken, tog upp sin penna och skrev ned vad jag dikterade medan han skämtade med mig. Efteråt sade kapten Safar: *“Eftersom du ger någonting till alla, varför ger du inte en del av ditt arv till Röda Halvmånen också? Jaha, jag förstår,”* tillade han, *“det är en turkisk organisation, så det intresserar inte dig.”*

“Tja,” sade jag, *“här är mitt sista pund. Du kan ge det till Röda Halvmånen.”* Safar stoppade pengan i fickan.

När jag hade skrivit klart och signerat mitt testamente lämnade kommendanten plötsligt domstolen. Jag lade märke till att de som var kvar ändrade både sitt sätt att tala och uppträda

gentemot mig. Majoren, som var rörd av medlidande, sade till löjtnanten att ge mig en cigarett. *“Allting är över,”* sade han till mig; *“du kommer att kunna sova i natt.”*

Jag kunde inte tro mina öron! Jag höll åter på att bli förd bakom ljuset igen, och detta var utan tvekan de sista tröstande ord som majoren, som alltid varit vänlig, ville ge mig. Eller syftade han på dödens eviga sömn?

Till sist förde överfuriren, som hade varit närvarande, mig tillbaka till fängelset. På vägen bad han mig testamentera någonting till honom. Han följde mig till min cell, och jag öppnade min väska och gav honom några saker, men han var inte nöjd utan ville också ha min överrock och filt. Jag vägrade. Till min stora förtret upptäckte jag att de flesta av mina saker hade blivit stulna.

Jag var mycket trött och försökte sova, men fruktansvärda tankar dök upp i mitt huvud och jag föreställde mig ögonblicket när de skulle komma under natten för att föra ut och skjuta mig.

Till slut somnade jag. När jag vaknade nästa dag hade mycket av plågorna till följd av sömnlösheten och den mentala tortyren försvunnit. Det första jag gjorde var att åter öppna min väska för att se vilka saker som fattades. Jag upptäckte att allt mitt linne, min klocka, kläder och många andra saker hade försvunnit. Jag misstänkte att överfurir Osman låg bakom stölden eftersom det var han som hade nyckeln till förrådsrummet. När han hade informerats om detta, kom han själv förvånad till mig och frågade mig vad som fattades. Jag framhöll särskilt att få tillbaka linnet, men det var lönlöst. En sergeant berättade för mig nästa dag att han hade sett Osman med en nattskjorta som tillhörde mig.

Samma dag berättade en matros för mig i förtroende att jag skulle åka till Konstantinopel. En sergeant hos militärpolisen,²⁴ som just hade kommit från huvudstaden, passerade min cell och sade: *“Jag skulle ha tagit dig med mig, ‘präst’²⁵ till Konstantinopel, men jag har just fått andra arbetsuppgifter, så du kommer antagligen att åka dit med någon annan.”*

Upplysningen stämde ganska bra. Man hade beslutat om min resa. När jag förberedde mig, var det första som slog mig var att jag skulle lämna besked till fångarna, att de skulle kunna hitta ett sätt att informera den påvliga delegationen i Konstantinopel och därmed ge mig lite beskydd.

Därför skrev jag ett brev till kommendörkapten Goad och ännu ett till den franske kommendanten och bad dem att vidta nödvändiga åtgärder för att sätta sig i förbindelse med Dolci, den påvliga ämbetsmannen och representanten för påvestolen i Konstantinopel. De förra bad jag särskilt att meddela fångarna om vissa frågor, som rörde mina förbindelser med dem.

Jag lyckades kasta dessa brev, liksom tidigare, från gårdsplanen upp på terrassen som hörde till de engelska officerarnas fängelse och skyndade sedan tillbaka till min cell. Jag var inte längre så strängt övervakad. När jag tvättade mina kläder nästa dag på gårdsplanen kunde de engelska officerarna se mig från ett fönster. En av dem kom ut för en promenad på terrassen med en cigarett i en handen. Han gjorde tecken att jag skulle komma närmare och slängde cigaretten på marken, som jag omedelbart plockade upp.

Jag skyndade till min cell, satte mig ner i ett hörn och öppnade cigaretten. Jag upptäckte att den innehöll ett brev från kommendörkapten Goad, som lovade att göra vad jag hade bett om och informerade mig om att det påvliga sändebudet redan hade förvarnats om min förestående avresa. Han beklagade när han fick höra om mina motgångar och önskade mig större framgångar samt framförde ett tack från alla fångarna. Jag ville behålla detta sista minne av

²⁴ Qanun-Čawuši

²⁵ Papaz.

fångarna så jag gömde det. Vid närmare eftertanke med tanke på faran för mina vänner om jag skulle kroppsvisiteras, beslöt jag mig för att förstöra det.

Två dagar senare, mot slutet av november, fick jag höra att jag skulle åka tidigt nästa morgon, så jag bad flera gånger att få träffa kapten Safar före min avresa. Jag ville anmäla stölden av mina kläder och andra tillhörigheter. Överfuriren Osman anade mina tankar och hindrade mig. Kaptenen kom dock till kasernerna sent på kvällen och frågade mig om jag var redo att resa. Jag berättade för honom om stölden och mina misstankar beträffande överfurir Osman. De var dock medbrottslingar, så han vidtog inga åtgärder därvidlag.

Ställd inför krigsrätt

Jag lämnade kasernerna, som hade varit mitt fängelse i nästan två månader, klockan två nästa morgon. Jag gick genom staden på mindre vägar än de stora genomfartslederna. När jag var på stationen blev jag förvånad när jag fick veta att tåget inte skulle gå förrän klockan nio. Mazlum hade givit mig ännu ett bevis på god vilja. Och eftersom han inte ville att jag skulle passera framför de engelska officerarnas förläggning hade han berövat mig nöjet att träffa dem en sista gång. Tåget gick slutligen vid middagstid. Överfurir Hasan var min följeslagare och han var ytterst vänlig mot mig under hela resan, liksom en soldat som hette Bayram som var ännu trevligare mot mig. Jag bjöd båda att äta på min bekostnad.

Vid ankomsten till ^zmit, frågade jag den snälle soldaten om han ville dricka te i restaurangen. Övertygad om att han var ärlig bad jag honom att vara så vänlig att vidarebefordra några hälsningar till den kaldeiske generalvikarien när vi kom till Konstantinopel. Han gav sitt samtycke och antecknade adressen jag gav honom i sin anteckningsbok. Jag skrev snabbt några rader till monsignore Bajari, och berättade om min ankomst till Konstantinopel, att jag skulle ställas inför krigsrätt där och bad honom att göra allt han kunde för att rädda mig. Soldaten tog brevet och gav mig rådet att inte nämna saken för hans följeslagare. Senare fick jag veta att han höll sitt löfte.

Nästa dag - tisdagen den 28 november, för att vara exakt - anlände vi till Haydar Paşa. Mina vakter tog mig till krigsministeriet och till kommandantens förläggning. Därifrån förflyttades jag till en närbelägen stor röd byggnad. En överordnad officer anmärkte: *“Nåväl, du har anlänt välbehållen,”* och beordrade att jag skulle föras genom en lång korridor till en stor underjordisk sal. Den var full av rader med sängar för de turkiska soldaterna som bodde som råttor i denna typ av källare. Från denna plats fördes jag till ett kontor där några underbefäl kroppsvisiterade mig noggrant, som om jag nyligen hade gripits. Det var en ganska idiotisk procedur, ansåg jag, med hänsyn till att jag hade tillbringat två månader i fängelse. Underbefälet med högst rang föreföll att vara en fullkomlig fanatiker. När han noggrant samlade ihop några pappersbitar som han hittade på mig, verkade han göra sitt yttersta för att hitta sätt att oroa mig.

En sergeant tog mig sedan till ett rum som var upplyst av elektricitet, där jag bidade min tid. En stor bondesoldat, som verkade vara vänlig, ålades att ge mig mina måltider. Han sopade rummet också. När allt kom omkring hade jag det mycket bättre sätt i Seraskeratet²⁶ än i Afyonkarahisar.

Nästa dag kom fängelsets guvernör, kapten Ismail Hakki, för att träffa mig. Han talade mycket vänligt med mig och tog mig till ett rum där jag fann min koffert, som hade öppnats och genomsökts. Kaptenen beslagtogs vissa brev utan att läsa dem. Jag hade fått dem från Röda Halvmånen och kom från Frankrike och hade skrivits av släktingar som bad om

²⁶ Krigsministeriet.

upplysningar om vissa soldater. De flesta av dessa hade dock stupat vid striderna i Dardanellerna.

Två dagar efter min ankomst till mitt nya fängelse, kom kaptenen för att informera mig om att en viss Victor Varthality, som hade skickats av den påvliga delegationen, ville träffa mig. När han hade ställt mig ett antal frågor, frågade hans brorson mig om jag behövde mat eller pengar. Jag sade till honom att jag saknade ett ombyte av linne, så han gav mig det.

En vecka passerade, sedan kallades jag inför krigsrätten och förhördes ännu en gång. Under sittningens gång fick jag ånyo frågan *varifrån jag kom, vart jag var på väg*, etc. Mitt brev till den franske kommandanten verkade ligga bakom hela frågan, även om domarna inte såg ut att fästa stor vikt vid det. Efter en timmes förhör sändes jag iväg.

Några dagar senare kallades jag in igen och utfrågades på nytt. Vid slutet av förhöret frågade en av domarna mig efter nyheter om en engelsk kapten vid namn Does. Han talade nästan hjärtligt med mig och erbjöd mig en cigarrett, som jag avböjde. Sedan, när en viss kapten Roeckel kom på tal, sade han: *“Kapten Roeckel är död.”*

Under tiden fixerade han blicken på mig för att utröna vilket intryck nyheterna gjorde. Jag tog honom på orden och kände djup smärta när jag fick höra att min modiga vän hade dött. Senare fick jag veta att kapten Roeckels hälsa var utmärkt. Det var bara påhitt.

Jag var ensam med förhørsledaren, som tycktes vara arab för han talade felfri arabiska. Jag frågade honom vad han tyckte om handlingarna som rörde mitt fall. *“Du behöver inte oroa dig,”* sade han, *“det står ingenting allvarligt i dem. Ditt ärende är enbart en såpbubbla, som kommer att försvinna vid första bästa vindpust.”* Sedan ajournerades sittningen.

Den 27 december vågade den påvlige ämbetsmannen Bajari besöka mig i fängelset. Han kom med goda nyheter om min bror, som då var i Konstantinopel, och vars öde jag hade oroat mig för. Han var förvånad över att jag var så lugn, för vissa illvilliga personer hade spritt ett rykte i staden att mitt fall var allvarligt och att jag skulle avrättas. Några dagar senare besökte han mig igen. Då hade han tagit med sig min bror, som blev mycket upprörd över att se mig i fängelse och som gav mig nyheter om familjen och lite pengar.

Jag var tvungen att vänta till februari innan jag skulle ställas inför krigsrätten igen. Under tiden fick jag tillåtelse att lämna mitt rum och sedan, efter tre månaders isolering, fick jag uppleva glädjen att ånyo befinna mig bland mina medmänniskor och prata med dem. Mina kamrater var kristna fångar, alla utbildade män, som i de flesta fall redan hade frikännts av tribunalen, men som av illvilja ännu inte hade återfått sin frihet. I själva verket var det bara genom stora mutor som de hade blivit förflyttade till ett större rum, som var rent och hade god ventilation. Bland dem träffade jag också en landsman från Urhoy, doktor Mirza, som under sin exil i Angora hade läxats upp för att han sett efter krigsfångarna i lägren. Således mildrades de hårda villkoren i fängelset, för min del, och jag hoppades på att få ett lyckligt slut på mitt tröttsamma martyrskap.

En dag ville jag ha några böcker, så jag frågade en vakt, som hade varit oerhört ovänligt sinnad mot mig till dess att skaffa mig en engelsk grammatik. Han sade *ja* och jag berättade om en affär där han kunde köpa den och gav honom pengarna och lite dricks. Mannen informerade svekfullt kommandanten, som gav mig en reprimand. Vakten fick drickspengarna och resten av pengarna, vilket var en typiskt turkisk handling.

Mina medfångar gav mig en redogörelse för de illdåd som de hade fått utstå i polisens våld. En av dem, herr Samuel från Wan, professor vid Robert College i Konstantinopel fick hundratals slag med en käpp. Därefter hade han hängts upp på en vägg, med huvudet nedåt. En annan var M. Ohannes, ägare till ett skrädderi i Pera, som hade gripits eftersom han hade

en bror som hade skrivit och publicerat arbeten mot Unionistpartiets politik. Journalisten M. Šawaše / Shawashe hade torterats till den grad att han kastade sig ut från sitt fönster, ner på gatan för att ta livet av sig, men bröt ett ben. Ännu ett offer hade tvingats, under hot om att bli slagen att stå orörlig i flera dygn, dag och natt.

Jag blev förvånad över att finna de tre brittiska marinofficerarna, herrarna Stocker, Cochrane och ännu en, som hade flytt från koncentrationslägret i Afyonkarahisar tio månader tidigare, bara för att infångas en vecka senare. Jag hälsade på dem när de passerade mitt gallerförsedda fönster och frågade dem hur de mädde. De blev ännu mer förvånade när de märkte att jag var fånge.

Den 8 februari kallades jag inför tribunalen, vars ordförande var en kavallerigeneral. Han assisterades av justitieministern och omkring tio officerare. Sekreteraren var beordrad av ordföranden att läsa upp mitt nu kända brev, och översatte det till turkiska. Han gjorde detta så bristfälligt att jag var tvungen att avbryta honom flera gånger och rätta honom. Förorättad, höll han dock slutligen fast vid sin egen version. Även om det var riskabelt så reste jag mig och gick fram till honom, ryckte åt mig brevet och fortsatte att översätta själv. Det var en handling som fick domarna att förvånat titta på mig.

Den huvudsakliga anklagelsen mot mig var min kärlek till Frankrike! Jag försvarade mig själv desperat på turkiska och när jag tappade bort ett ord, började jag prata lite arabiska och franska. När jag hade talat färdigt skrek den ursinnige generalen: *“Nå, om du står i sådan tacksamhetsskuld till detta Frankrike som du älskar så mycket, varför stannade du då i Turkiet? Varför accepterade du att ta tjänst i Turkiet, som har förtroende för dig, men tillät dig att gå till de engelsk-franska fångarnas läger? Du hade bara behövt åka och slå dig ner i din bostad i Frankrike, och vårt land skulle därmed ha närt en mindre av dessa förrädare vid sin barm.”*

Slutligen, började justitieministern själv att försvara mig. Han betonade att brevet var adresserat till en fånge, i själva verket i samma läger. Man kan inte heller beordra människor att enbart hysa vissa känslor, eftersom alla människor har rätt att tänka själva och jag skulle inte straffas för det. Efter en kort moralpredikan, som jag inte riktigt förstod, bad generalen mig att gå.

Fri

Jag återvände till fängelset och nästa dag kom kapten Ismail Hakki för att meddela mitt frikännande. Det återstod endast att konsultera Enver Paša beträffande var jag skulle ta vägen eftersom jag i egenskap av präst löd under krigsministeriet.

Söndagen den 10 februari sade sergeanten till mig att jag skulle göra mig i ordning för att resa. Jag var fri att ta mig vart jag ville. Så avslutades mina 130 dagar i fängelse. När jag gick genom gatorna i Konstantinopel kände jag som om jag befann mig i en dröm. Jag tycktes vakna upp ännu en gång till livet, som från en fruktansvärd mardröm. Jag tog en vagn till det kaldeiska patriarkatet, där jag återigen mötte fler vänner och kolleger. De var glada över att veta att jag slutligen var fri från de grymma stackarnas klor, som hade sett till att jag underkastade mig ett sådant långt martyrskap. Det var inte förrän två dagar före min frigivning som min mor i Aleppo fick reda på att jag hade varit fängslad. Hennes oro varade inte länge, för två dagar senare fick hon mitt telegram som meddelade att jag hade friats.

Trots sorglösheten i mitt nya liv, kunde jag inte befria mina tankar från tanken på krigsfångarnas lidanden. Jag försökte befordra information till ansvariga, men jag fruktade för turkiskt spionage så jag vågade inte närma mig företrädarna för Storbritannien och

Frankrike.²⁷ Slutligen fann jag ett sätt att träffa en herr Sikes och en doktor McLean, som tog sig an engelsmännens intressen, liksom en doktor Frew, ledare för den anglikanska kyrkan i Konstantinopel.

Vidare träffade jag M. Dugardier, den franske generalkonsuln och M. Beauduy vid en eftermiddagstebjudning som ordnades av M. Sawoye, en gammal och uppskattad vän och tidigare direktör vid ottomanska banken i Urhoy. Jag berättade allting för dem och bad dem att ingripa mot de turkiska myndigheterna genom att framföra en protest via den amerikanska ambassaden, som vid den tidpunkten ansvarade för ententens intressen i Turkiet. På så vis hade de en möjlighet att rädda de stackars fångarna som riskerade att dö till följd av kyla, och brist på vård och mat. Jag bad dem också att öka summan pengar som de skickade till fångarna, och som var deras enda sätt att försörja sig.

Sammanfattningsvis vill jag uttrycka min tacksamhet till det påvliga sändebudet, ärkebiskop Dolci; till min käre vän Latif Bey, en kaldeisk medlem av rådet vid appellationsdomstolen i Konstantinopel; till Dawud Bey Yusufani, tidigare kaldeisk ställföreträdare i Mosul. Alla dessa personer ingrep och använde sitt inflytande för att jag skulle kunna frigges.

5

Min efterträdares erfarenheter

När jag lämnade fånglägret i Afyonkarahisar utsågs två tyska präster till regementspräster. Det var fader Dangelmonier från S:t Franciskus de Sales församling och doktor Engert från Dellinges-akademin i Bayern. De anlände i början av juni 1917.

Även om de hade mycket större handlingsfrihet än jag, hade de så mycket problem med de turkiska myndigheterna att efter tre månader var de så uttröttade att de begärde att få återvända till Konstantinopel.

Det var där i Konstantinopel som jag den 4 september 1917, talade med fader Dangelmonier. Han hade fått stor frihet och gjorde långa resor i trakterna kring Mardin och Omid och kunde berätta om rådande förhållanden. Han hade sett det fruktansvärda tillstånd som kristna som deporterades till öknen befann sig i och vittnade om att förföljelserna fortsatte. *“Hälften av fångarna har dödats genom turkarnas misshandel och om kriget varar ytterligare två år, kommer ingen att överleva,”* sade han.

Jag frågade honom sedan varför den tyska regeringen, som hade många officerare utplacerade där, inte ingrep. Den kunde inte ha varit ovetande om turkarnas barbari och brutalitet. *“Eftersom regeringen håller tyst så är den ansvarig för allting som händer,”* sade jag rättframt.

“Du har rätt,” medgav han. *“Jag kan inte själv förstå dess apati och jag känner mig så upprörd över det att jag nästan skäms över att kalla mig tysk. Tyskarna kunde inte förhindra ett allmänt folkligt uppror, men de kunde ha undersökt denna systematiska och oavbrutna förföljelse. När jag återvänder till Tyskland, kommer jag att höja min röst för dessa olyckliga kristnas räkning.”*

²⁷ Den amerikanska ambassaden tog hand om Englands och Frankrikes intressen sedan de gick med i kriget. Efter kriget blev Nederländerna skyddsmakt för alla tre länder.

På min förfrågan gav han mig villigt en kort rapport om allt han kände till om situationen för de kristna i Turkiet.

Fader Dangelmoniers vittnesmål

Under detta fruktansvärda världskrig har alla nationer lidit, mer eller mindre. Det finns dock i synnerhet en nation, eller snarare en ras, som har drabbats och dess blotta existens som rasgrupp har hotats. Jag syftar på Orientens kristna. Vi skall här inte gå in på enskilda personers ansvar för martyrskapen här utan bara kortfattat tala om vad de har utstått och hur deras framtid kan se ut.

Med "kristna i Orienten" avser vi alla katoliker och "ortodoxa" anhängare av Jesus Kristus i den europeiska delen av Turkiet samt de som är utspridda i Anatolien, Syrien, Armenien och Mesopotamien. Före kriget fanns mer än tre miljoner kristna i Orienten, inklusive grekerna. Under de senaste två åren har två miljoner av dessa dödats av turkarna eller dött under eländiga förhållanden under deportationerna. De flesta av de överlevande är dömda till svårt lidande och många kommer att dö under den kommande vintern, om de inte får hjälp.

Förutom i Konstantinopel, Aleppo och några få andra platser som skonades, började förföljelsen med att rika, inflytelserika manliga kristna deporterades från sina hem. De eskorterades av soldater och poliser som tog dem till avsides belägna platser där samtliga dödades. Detta var den procedur som följdes i städerna.

I de avlägsna byarna kunde man lita på att de kurdiska klanerna skulle hjälpa till. De brände ner allting och slaktade alla, förutom de kvinnor och barn som de ville ha kvar för eget bruk.

När man hade tagit hand om varje rik och inflytelserik kristen man, kom en order från Konstantinopel som innebar att man inte skulle ofreda syrianernas, jakobiternas och kaldeernas familjer. Tyvärr följdes denna order endast delvis i städerna, och den kom för sent vad beträffar landbygdsdistrikten där nästan hela den kristna befolkningen redan hade dödats.

Man kan säga att det finns endast några tusen gregorianer och armenier - främst änkor och föräldralösa barn - i distrikten där massakrerna ägde rum. Detta innebär att mer än en miljon har försvunnit. De kaldeiska katolikerna har förlorat sina tre biskopar²⁸ och två tredjedelar av sitt folk; nestorianerna förlorade mer än 100 000 män och de flesta av sina biskopar; syrianerna förlorade alla sina förmögna och inflytelserika män. Jakobiterna i Mardin undgick förföljelse sedan de givit myndigheterna en enorm summa pengar, men i byarna dräpte kurderna mer än 80 000 av dem.

Sammanfattningsvis kan man säkert slå fast att två miljoner kristna har utplånats under två år. Deportationerna ägde rum under åren 1915 och 1916. Även under 1917 dödades mer än 40 000 människor.

Till dessa måste man lägga till det stora antalet kristna kvinnor, främst de vackrare, som hölls i turkiska harem. Protestanter har därtill förlorat de flesta av sina anhängare. De har dock redan organiserat ett stort antal barnhem för att rädda barnen som har överlevt massakrerna.

Det skulle behövas flera hundra sidor för att räkna upp de otaliga grymheter som har begåtts mot dessa offer. De utgör ett särskilt kapitel i krigshistorien. Inte ens under barbarernas tid begicks sådana grymma handlingar. Ett exempel får räcka så länge.

En präst i Mardin kastades i fängelse där han, trots sina 62 år, fick ta emot mer än 300 slag från en käpp. Hans vita skägg slets ut och en hel natt hängdes han upp i naglarna med ett rep

²⁸ De kaldeiska katolikerna förlorade i själva verket fem biskopar till följd av turkarnas förföljelser.

utsträckt som ett kors. Några dagar senare frigavs han genom en order från Konstantinopel. Prästen återgav själv dessa fruktansvärda detaljer för mig.

För närvarande finns det tusentals änkor och föräldralösa barn, som mirakulöst har flytt från turkarnas och kurdernas klor, och som nu återvänder och söker skydd hos sina kristna landsmän. Moraliskt och materiellt är de i fruktansvärt dåligt skick. Det finns fortfarande unga kristna kvinnor som blir våldtagna av kurder och araber och säljs till högstbjudande på basarerna, som om de vore boskap. Hundratals kaldeiska och syrianska familjer är också fullständigt utan levebröd.

Den turkiska armén har fört bort alla livsmedelsreserver. Även araberna och kurderna har börjat känna av svälten. Följaktligen plundras de olycksdrabbade kristna.

Utan tak över huvudet, mat eller fädernesland, tar de stackars kuvade offren sin tillflykt till städerna där de kommer att svälta till döds.

I Omid, Mardin och andra områden skickade turkiska officerare varje natt ordonnanser till hus där kristna bor för att föra bort offer till sina orgier. Rätt och rättvisa existerar inte för de kristnas del. De står utanför lagen i Turkiet och vem som helst kan mörda dem eller ligga bakom deras försvinnande utan att en enda röst höjs å deras vägnar. Detta är den nuvarande, sorgliga situationen för Orientens kristna. Sanningen kan styrkas med hjälp av tusentals bevis.

Framtiden

Framtiden ser inte ljus ut för de kristna. Om de inte får sin frihet att leva och bröd att äta kommer de alla att dö av hunger och kyla i de regioner där mördarna har dragit fram. Turkarna gör precis vad som faller dem in. De beslagtogs nyligen hela spannmålsskörden så att varje person var tvungen att be den turkiska kommandanten om bröd. Den senare jagar iväg petitionären så snart som han upptäcker att han är en kristen, eller i bästa fall tvingar honom att betala dyrt för den bit som slängs till honom, som till en hund.

En biskop i Mardin sade nyligen: *“I min stad finns det fler än 5 000 änkor och föräldralösa barn, som jag ger mat så gott jag kan. Om ingen hjälp kommer före vintern, kommer 4 000 av de stackars varelsena att vara döda nästa år. Det är omöjligt för människor att leva på rötter, särskilt efter att de har genomgått sådant svårt martyrskap.”*

“Vilken plikt har kristna som får åtnjuta friheten, den ovärderliga förmånen? Säkerligen innebär den att ge allmosor till dessa änkor och föräldralösa barn från Orienten, vars mördade föräldrar har kommit till himlen! Det finns fortfarande tid att rädda tusentals av dem. Det innebär bara att man måste organisera ett system för bistånd så fort som möjligt. Låt oss hoppas att Turkiets regering kommer att tvingas förbarma sig över dessa olyckliga människor och låta dem leva. Och låt oss framför allt hoppas att Europa inte kommer att dröja med att skicka hjälp till dem.”

6

Vittnesmål beträffande massakrerna

Beth-Mabadre / Sēcērt / Sa‘irt / Siirt

I oktober 1917 förberedde jag mig att lämna Konstantinopel för att åka till Aleppo och träffa mina släktingar, som jag hade lämnat två år tidigare. Då kom Teofil och Filip, två kaldéer från Beth-Mabadre, för att träffa mig. De informerade mig om att de hade en syster, Jalila, som

hade deporterats från Beth-Mabadre och som då var i Aleppo. De visste att jag hade för avsikt att åka dit, så de gav mig en summa pengar och bad mig att ge den till Jalila samt hjälpa henne att återvända till Konstantinopel.

Mitt första bekymmer när jag anlände till Aleppo var att söka upp fru Jalila och ge henne pengarna som hennes bröder skickat samt berätta om dem. Sedan ordnade jag för att ta med henne till Konstantinopel, men projektet gick om intet. Kriget rasade som värst och fru Jalila hade inga "nefus teskeresi" (identitetshandlingar).

Jag bad henne ge mig detaljerna beträffande hennes långa martyrskap. Här följer den fullständiga historien som hon gav mig om hennes kringflackande och de oerhörda lidanden som hon fick gå igenom. Hon grät bittert eftersom redogörelsen återuppväckte hennes lidanden så starkt - och hon hade nästan mirakulöst undkommit döden.

Fru Jalilas vittnesmål

"En dag fick vi veta att min onkel Fathalla och hans bror Gorgis hade arresterats i Beth-Mabadre, på order av regeringen.²⁹ Det var i början av juni 1915. Vi försökte oroligt få reda på varför de gripits, och så vitt vi kunde bedöma utifrån händelserna verkade det ha skett

²⁹Jewdet Bey, Wans militärguvernör, hade fördrivits mot slutet av maj av ryssarna, armenierna och de assyrierna-kaldeerna i Hikari / Hakkari, så han flydde söderut över floden Botan. Han gick in i Beth-Mabadre med 8 000 soldater. Han kallade dem "*Slaktarnas bataljon*" (Kassablar Taburu). Där gav han order om massakern på de kristna. Den 25 juni belägrade han Badlis där han utrotade varje kristen.

Det kaldeiska stiftet i Beth-Mabadre inbegriper, förutom kaldeerna i staden, mer än trettio byar. Siffran omfattar inte ett stort antal andra byar som bebos av assyriska-kaldeiska jakobiter, vars antal vi inte känner till. Alla dessa blomstrande byar plundrades och brändes ner och de som vistades där dödades med svärd. Här följer en nästan komplett lista där antalet kaldeiska invånare anges:

Beth-Mabadre / Sa'irt	2 000
Mar-Šmuni	300
Sadağ	2 000
Hartewane	200
Mar-Gurya	1 000
Dayr-Mar-Yacqub	500
Gudyanes	500
Bekind	500
Hadide	1 000
Cayn / 'Ayn-Dare	200
Rēdwan	500
Bērke	500
Dehok	500
Arškanes	500
Ketmes	1 000
Galwaye	500
Dayr-Šēmš	200
Gorej	500
Piros	1 000
Artun (Tahtayta)	500
Tentas	500
Dayr-Mazen	300
Tēl-Imšar	1 500
Dayr-Rabban	300
Tēl-Newro	500
Šarnax	200
Benkof	200
Artun (Celayta)	1 000

Ovanstående ortnamn och siffror fick jag av generalvikarie Bajari, som är från denna del av landet.

ganska godtyckligt. Vi fick inget definitivt svar från tjänstemännen, så vi frågade en kaldeisk läkare som hette Jarjis och hörde till personalen vid militärsjukhuset.

På sjukhuset, en bit från det kaldeiska kvarteret Cayn-Şalib / ‘Ayn-Şalib. Min svärfar, Xawaja Manşur, frågade läkaren om han visste varför våra släktingar hade gripits.

“Oroa dig inte,” svarade Jarjis, “för närvarande efterfrågar regeringen skördearbetare och kommenderar män i hela staden till tjänstgöring. Dina släktingar råkar finnas bland dessa män. Ett visst antal kommer att väljas ut. De som är starkast kommer att skickas till fälten och de övriga skickas hem till sina familjer.”

Vi kände till guvernörens inställning till den kristna befolkningen. Förklaringen var knappast lugnande utan ökade snarare vår oro. Vi sökte en del information hemifrån, från säkra källor. Vi vågade inte lämna våra hem. Vi blev varse att en del av fångarna var inhysta i militärsjukhusets lokaler, medan andra fick bo i kasernerna.

Vi insåg att när som helst kunde ondskan drabba oss och våra släktingar. Vi levde således i ett tillstånd av obeskrivlig skräck. Vissa tecken liksom våra egna föraningar spädde på vår fruktan. Vi var fullkomligt panikslagna och i princip vad som helst kunde göra oss upprivna.

Vi insåg sent omsider (två veckor innan de tragiska händelserna som beskrivs här) att de kurdiska klanerna i Beth-Mabadres omgivning och deras terror mot de kristna i dessa områden, nu hade drabbat staden. Avsikten var att plundra och döda de kristna.

De beväpnade och beridna kurderna uppgick till ungefär 300 man. De stod under befäl av sina hövdingar (ağor). En del av styrkan hade redan gått in i staden. Deras blotta närvaro gjorde att vi tappade fattningen. Vi utgick från att vi skulle drabbas av ödet som faktiskt väntade oss. Vi hade bara en tanke i våra huvuden - att komma undan. Det första vi gjorde var att så fort som möjligt gräva gömställen under våra hus där vi kunde förvara alla våra värdefulla tillhörigheter. Vidare arbetade vi febrilt att skapa gömställen för oss själva. Dessa var dock inte till någon större nytta eftersom vi hade att göra med män som var vana vid plundring och mord. De skulle ha känt till var vi fanns och vid eventuell tvekan skulle de ha satt våra hus i brand.

Till vår stora lycka kom nyheten att vår kaldeiske ärkebiskop, Hans högvördighet Adday Şer / Sher,³⁰ hade erbjudit guvernören en muta som uppgick till ungefär 500 pund i guld.³¹ I gengäld drev generalen bort kurderna. Vi hade räddats för stunden, men vårt psykiska lidande avtog inte. Skräcken orsakad av de beväpnade kurderna blev kvar inom oss.

Då vi fruktade att ett gömställe i huset inte erbjöd något säkert skydd, lämnade vi i hemlighet huset och sökte skydd hos vår vän kommendanten. Han bodde med en av mina mostrar och var vänligt inställd gentemot de kristna. Min svärfar, som var medlem av förvaltningsrådet, stannade kvar i huset och inväntade stoiskt de fruktansvärda gärningar som redan förbereddes.

Vi beslöt oss för att återvända hem efter några dagar eftersom ingenting inträffade som styrkte vår fruktan. Motsägelsefulla rykten började omgående spridas genom staden. En del sade att kurderna hade kommit tillbaka medan andra hävdade att ryssarna hade anlänt.

En vecka senare råkade regeringstjänstemannen Selim Effendi, vän till min onkel och min svärfar, passera vårt hus. Min svärfar såg honom från fönstret och frågade vad som pågick. *“Det enda råd jag kan ge dig,” svarade han, “är att fortsättningsvis hålla dig gömd i bostaden för det verkar som att det drar ihop sig till ett avgörande. Läget är allvarligt.”*

³⁰ Beth-Mabadres berömda ärkebiskop var även forskare med inriktning på Orienten och välkänd i Europa, promoverad vid *Academie des Inscriptions et Belles Lettres* i Paris. Han skrev flera historiska verk och publicerade dessutom ett antal uppsatser i *Journal Asiatique*.

³¹ Ungefär 2 500 dollar.

Likt en god herde höll ärkebiskopen vårt mod uppe medan han såg till att vi höll vakt. Han uppmanade oss vänligt men bestämt att ta till vara varje möjlighet att skydda oss. Själv skulle han bli den förste att känna av de hårda villkoren under den barbariska regimen, som skulle installeras mot de kristna. Polisen kom till ärkebiskopens bostad och grep honom på order av guvernören. Det krävdes ännu en muta till guvernören för att han för tillfället skulle tillåtas stanna kvar där han var, placerad under övervakning av flera poliser.

Huset hade två ingångar och huvudingången vaktades av polis. Som en försiktighetsåtgärd hade ärkebiskopen kallat på ağan av Tanze, en by på några timmars avstånd från Beth-Mabadre. Byhövdingen som var oerhört vänligt inställd gentemot de kristna gav prelaten rådet att fly. Ağan hjälpte prelaten, förklädd till kurd, att fly med några medarbetare genom den andra dörren, som vette mot katedralen. Min bror, fader Gabriyel, som var ärkebiskopens sekreterare blev tillfrågad om han ville följa med men avböjde.

Osman Ağa var inte den ende som visade dessa humana och vänskapliga känslor gentemot de kristna. En annan tjänsteman som tyckte mycket om dem var borgmästaren ‘Abdul-Razzaq. Han gick till och med så långt att han, tillsammans med min far, några av landets politiska ledare och ärkebiskopen Adday, ordnade en insamling av en viss summa pengar från kaldéerna avsedd att trygga deras liv. Hans vänskap med oss kristna ledde till hans fall och han ersattes av en viss Hami Effendi från Sa‘irt, en grym fanatiker som hatade kristna. I honom fann guvernören en ovärderlig kollega när det gällde att utföra blodiga och förskräckliga illdåd.

Under eftermiddagen, dagen efter ärkebiskopens flykt, omringade omkring 50 av stadens beväpnade muslimer vårt hus. Först knackade de på dörren, men då ingen öppnade, försökte de att bryta upp den. När de misslyckades med detta började de använda stenblock för att ta sig in. Manşur, min svärfar, gick mot dörren för att släppa in angriparna. De stormade in tillsammans med fyra polismän och började plundra.

Vi, kvinnor och barn, samlades skräckslagna i ett rum. Min svåger Musa och hans kusiner Cabbud / ‘Abbud och Bēhnam (Nacman / Na‘man Effendis bröder) gömde sig på vinden, som endast hade en liten öppning i taket. Karim, min andra svåger, låg sjuk i tyfoidfeber. När de barbariska besökarna såg den sjuka mannen drog de sina dolkar för att döda honom. När vi hörde Karims rop kastade vi oss vid mördarnas fötter och bad dem att skona den stackars sjuklingen. Han undkom oskadd. Därefter lämnade banditerna rummet och gick för att stjäla allt som de kunde komma över i huset. Polisen grep min svärfar, Manşur, och förde bort honom.

Vi fruktade för att bli trakasserade av inkräktarna och försökte ta oss upp på taket. Vi tog med oss den sjuke mannen, men banditerna som strök omkring i huset, på jakt efter byte, såg mannen i vårt sällskap och följde efter oss. Darrande av rädsla, trodde Karim att denna gång var hans liv verkligen i fara, så han flydde. En polissergeant förföljde honom och dödade honom med fyra skott från sin revolver. Två av dem träffade honom i armen och de andra två i huvudet. Den stackars mannen föll, badande i sitt eget blod.

Efter att mördarna hade genomfört sitt onda arbete och plundrat huset gav de sig iväg. Vi kom nerför trappan och upptäckte att den stackars ynglingen var död. Vi bar ut honom och grät bittert där vi stod i en ring runt hans kropp. Eftersom vi hade blivit bestulna på allting, ägde vi ingenting att täcka över liket med. Under tiden kom ett annat gäng förbi och bankade på vår dörr. Hanna, en man i sjuttioårsåldern och bror till min svärfar, fruktade för vår säkerhet och tog sig ur sitt gömställe. Han gick mot dörren för att öppna den. Ett skott avlossades genom ett hål i dörren och träffade honom i pannan. Han föll död till marken.

Än en gång flydde vi skräckslagna upp till takterrassen. Dörren hade brutits upp och när mördarna trängde in i huset gick de först fram till Hannas kropp och slet av alla kläder. (Här avbröts fru Walye-Jalilas redogörelse av hennes snyftningar och hon grät bittert)

Guvernören bodde i närheten av oss och vid det tillfället satt han bredvid den ökände Hami Effendi, stadens borgmästare, i ett fönster med utsikt mot vårt hus.³² De två männen följde likgiltigt allt som hände. Vi vände oss så att vi kunde möta deras blickar och bönföll dem att rädda oss. De förblev kyliga och orörliga. En vecka senare, när guvernören tröttnat på att höra oss gråta oavbrutet, kom han hem till oss och sade: *“Varför behandlar dessa människor er så illa? Underrätta mig ifall de skadar er ytterligare”* Sedan gick han.

Samma eftermiddag kom även Hamdi Effendi, som var chef för polisen till vårt hus. Han frågade oss: *“Hur är det fatt med er och varför för ni så mycket oväsen?”*

“Har du inte märkt hur de har fått oss att lida?” svarade vi. *“Tja,”* sade han, *“visa mig de män som ni har låtit gömma i huset så kommer ni att vara i säkerhet. Ingen kommer att besvära er ytterligare.”* Därpå gick han.

Vi levde en månad i detta oroliga tillstånd. Vi livnärde oss på de små matrester som fanns kvar på botten av några krukor som mördarna hade slagit sönder. Några guldmynt som vi hade grävt ner. Rövarbandet hade funnit merparten av de saker vi hade grävt ner, men upptäckte aldrig guldet.

En vattenbärare, som hade arbetat för oss under flera år, hämtade mat åt oss från marknaden. Med hjälp av ett rep lyckades vi hissa upp matvarorna - kvarg, kött och gurkor - till fönstret. Vi ägde också några höns. Vårt främsta mål var att ge mat till omkring fyrtio män som vi höll gömda. Samtliga trängdes i en grop där de höll på att kvävas av hettan. Plundrarna hade till och med tagit med sig våra sängar så vi sov allesammans på golvet. Några vänner, Nacman Effendis systrar, gav oss några madrasser när de upptäckte vår svåra belägenhet.

Hela dagen lång gick grupper av män från hus till hus. För att skydda sig bättre mot dessa kringströvande gängs ondska så samlades kvinnor, flickor och barn dagtid i grupper om 50 till 100. Vi kunde träffas via de platta hustaken och tillbringade dagen tillsammans i tysthet medan vi hela tiden inväntade döden, nästan livlösa av fruktan. På kvällen när marodörerna upphörde att ströva omkring gick vi tillbaka över taken till våra hus och försökte sova lite.

Qas Šacya / Sha‘yas son, en viss Yusēf, hade under denna period gömt sig i den kaldeiska katedralen. En kväll lämnade den stackars, utsultne mannen sitt gömställe och kom till vårt hus där hans syster Maryam fanns. Just den natten kom ett rövargäng till vårt hus. Skräckslagna flydde vi upp på taket. Yusēf, som fruktade för sitt liv, gömde sig under en

³² Med hjälp av ögonvittnen har vi samlat namnen på de största bödlarna bakom massakrerna i Beth-Mabadre och plundringarna av kaldéernas tillhörigheter:

Hilmi Bey, guvernör i Sa‘irt,
Hamdi Bey, chef för polisen,
Hami Effendi, borgmästare,
Ali Effendi, polis,
Emin Basri, polis,
Fathulla Effendi,
Haji Abdi Mussulli, köpman,
Fardo Ibin Ibrahim, köpman,
Aziz Ibin Haji Omar, en av Fardos kusiner,
Molla Heder,
Molla Elyas,
Haji Ibrahim Hasane,
Hamid Ağa och hans fyra söner,
Hamdi Ibin Haji Mamad Effendi med flera.

madrass. En av stråtrövarna följde efter oss upp på övervåningen och upptäckte Yusēf. Banditen drog fram honom från gömstället under madrassen och hotade att döda honom. Tappert gjorde Yusēf korstecken och ropade högt: *“Jesus, Maria, jag lägger min själ i era händer.”* Han bad att få se sin lille systerson, den ende sonen bland sju systrar, kysste honom tårögt och tog farväl av oss.

Med oss fanns också en pojke på tolv år, kallad Farjalla, som hade undkommit döden den första dagen och som vi hade gömt bland våra män. Han var medtagen av den oerhörda hettan och kom ut för att ansluta sig till oss. Pojken blev också gripen och började att gråta. Han skrek: *“Åh, de kommer att döda mig.”* Hans syster ropade till honom: *“Var inte rädd, älskling, du kommer att bli lycklig i himlen.”* Sedan förde skurkarna ut de två stackars kristna pojkarna och sköt dem framför husets ytterdörr.

Några dagar innan vi förvisades hade två kaldéer från en rik familj i byn Bërke sökt skydd i vårt hus. De hade flytt från kurdernas våldsamheter då dessa hade invaderat deras by. Sju eller åtta soldater följde med dem in. De hotade oss med sina gevär och skrek: *“Visa oss era män.”*

Efter utdraget letande hittade man offren. Alla deras pengar och ett guld kors som en av dem hade runt halsen beslagtogs. De fördes till mitten av gårdsplanen där var och en sköts i huvudet och i bröstet. Kropparna låg på gården i två dagar. Slutligen underrättade vi en av våra grannar, som skickade efter de lokala myndigheterna. Män knöt rep om de dödas fötter och släpade iväg dem som djur. Gårdsplanen lämnades täckt med blod.

En kaldeisk kvinna vid namn Maryam, som tillhörde guvernörens hushåll och som mördades senare, kom för att träffa oss och berättade att vi snart skulle bli deporterade. Det var vanligt att hon kom med olika upplysningar.

Innan vi fördes bort besökte uniformerad och civilklädd polis oss med jämna mellanrum. De gav oss order att visa upp våra värdesaker och hävdade att orsaken var att de skulle få reda på vad som hade stulits för att kunna återlämna stöldgodset. De lovade också att rädda oss undan deporteringen. Deras egentliga avsikt var att få reda på vad vi fortfarande ägde och att ta detta från oss.

På kvällen före vår avfärd överlämnade en kvinna vid namn Suzanne från byn Mar-Yacqub / Ya‘qub sin son. Hon hade hört talas om att vi hade gömt män i huset. Pojken hade varit gömd i min fars hus och hade flytt när Mar-Yacqub plundrades och dess kaldeiska invånare dödades. Suzanne klädde honom som en kvinna och följde med honom till Cayn-Şalibis källa, som fanns framför vårt hus. Hon bar en kruka med vatten på ena axeln. Hon knackade på vår dörr och bad, med tårar i ögonen, att vi skulle skydda hennes pojke och gömma honom tillsammans med de andra. Vi släppte in honom. Modern berättade för oss att vi snart skulle bli deporterade.

Suzanne hade, tillsammans med andra änkor från Mar-Yacqub, sökt skydd hos min far. Senare hade hon börjat arbeta för min bror, prästen, några dagar innan hans martyrskap. Vi bad henne att berätta för oss om det senare och hon berättade följande: *“Polismän och soldater gick in i biskopens hus. De berättade för prästen, som var redo för att möta döden och hade vägrat gömma sig, att Hamdi Bey krävde att han skulle komma till sjukhuset. Han fördes dit och jag följde efter dem på avstånd, för att ta reda på vad som skulle hända med honom. Efter några steg frågade prästen poliserna vad Hamdi Bey ville.”*

“Känner du inte till det?” frågade de förvånat. Då visste han att han gick en säker död till mötes. Den stackars prästen bleknade, tog fram ett guld pund och gav det till dem. Med tårarna rinnande nerför mina kinder erbjöd jag dem en *ğazi* (ett litet guldmynt), och bad dem att frige honom. De svarade att det var omöjligt eftersom Hamdi Bey hade skickat efter honom. När jag envisades slog de mig och jagade bort mig.

Den stackars prästen fördes till sjukhuset. Under natten hörde människor i hans omgivning skrik och jämmer eftersom han piskades grymt. Han upprepade, gång på gång: *“På grund av kärleken till Jesus Kristi lidande.”* En av dem som hörde honom var min kusin, Yusëfs dotter Sacide / Sa‘ide, som bodde i närheten.

Min dotter Ewdoksiya, som hade blivit bortförd av turkarna, berättade senare för mig att turkarna ibland pratade om hennes onkel och sade: *“Minns du den stilige prästen som utropade ‘På grund av kärleken till Jesus Kristus’ då han blev slagen? Den skurken hädade till och med under tortyren.”* Najiba, som också var där, för hon hade också blivit bortförd, berättade för dem att min dotter var hans systerdotter. Hon började gråta och kurderna hotade henne och sade att om hon fortsatte så skulle hon mördas, som hennes onkel.

En söndag morgon i juli samlade de ihop oss, kvinnor och barn, i kasernerna. Där tillbringade vi natten ute under öppen himmel. Nästa dag samlades vi på sjukhusets gårdsplan, där männen hade samlats några dagar tidigare. De skrev ner våra namn och deporterade oss tillsammans med en konvoj av kvinnor som hade anlänt från Badlis / Bitlis. Vi var över ett tusen kvinnor, flickor och barn. Där fanns många barn som ännu inte hade uppnått sex års ålder. När vi lämnade våra hem hade vi tagit med oss lite kläder, men inga filtar. Fyra soldater följde med oss. Vi var dömda att göra vår resa till fots och de som av åldersskäl inte kunde gå hela vägen dödades under resan.

När vi kom till byn Gozere blev vi överfallna av gäng av kurder, som tog våra pengar, mat och kläder. En av våra kvinnliga tjänare, som bar ett knyte där vår mat förvarades, kastades i floden i utkanten av byn. Även hennes tillhörigheter hade stulits. När vi hade korsat floden ställdes vi på rad medan soldaterna kroppsvisiterade oss och tog våra pengar och smycken. Liksom kurderna kastade de sig över oss och valde ut vackra flickor och kvinnor, som de sedan fögrepp sig på.

Detta öde drabbade bland andra Salima, min svägerska; Nacima / Na‘ima, Rëzqalla Šammas Cabbușes dotter; Naicma, min onkel Gorgis dotter; Latifa, vars far var Fathalla, min andra farbror; Karima, Bëtrës Qas Šacyas dotter och hennes kusin Emelda, Šammas Yusëfs dotter.

Tre dagar efter att resan hade påbörjats, ledde en soldat vid namn sergeant Taher fram sin häst till mig, medan han höll den i tygeln. Han krävde att få ta med sig min lilla flicka Ewdoksiya, som inte var mer än åtta år gammal. Jag vägrade och han sade: *“Var inte orolig för hennes skull. Hon kommer att klara sig bra i mitt sällskap och jag ska ge henne, välbehållen, tillbaka till dig.”*

Jag började gråta och skrika. Han slet henne till sig med våld och steg upp på hästen, med flickan placerad bakom sig och red bort, helt döv för mina böner.

Vi fortsatte vår resa till fots i flera dagar och passerade by efter by, och bar våra spädbarn på armen. Till sist, när vi kände oss utslitna av tröttheten och hettan från den brännande solen, kom vi till slutet av ännu en etapp. När natten kom somnade vi och sov sedan djupt.

Vi var nu i Şawro, en stor by som kontrollerades av en styresman, en kaimakam. Där gjorde vi uppehåll i en dag. Kaimakamen skickade ett telegram till Mardin för att ta reda på vad han skulle göra med oss. Mardins guvernör, Bedri Bey, beordrade honom att hålla kvar oss i Şawro och att inte skicka tillbaka oss till Mardin.

Detta var i princip en order att döda oss. Vi gav oss iväg igen på slingriga vägar över berg och genom dalar. En av kvinnorna i vårt sällskap födde ett dödfött barn under färden. De barbariska soldaterna tvingade henne att fortsätta vandra, trots sitt lidande. Den stackars kvinnan dog på vägen.

Från toppen av ett högt berg såg vi på håll hundratals kurdiska män och kvinnor, som vaktade på sitt byte. Våra fångvaktare ledde oss ner i den berömda Wadi Waweladalen. Där överföll kurderna och deras kvinnor oss som vilda bestar, tog upp stora stenar och började bombardera konvojen. De kurdiska kvinnorna kastade också sten på oss och bar bort allt de kom över. En kurd kom emot mig. Han var förvånad över att se att jag fortfarande hade kläder och skor på mig, så han slet av mig dem, slog mig med sina knytnävar och gav sig sedan iväg.

Medan jag sprang såg jag en stackars kvinna, som var helt naken. Hon hade ett sår i sidan efter att hon hade blivit knivhuggen. Hennes kropp var täckt med blod. När hon sprang från dessa bestar höll hon upp sina inälvor, som vällde ut genom hennes fruktansvärda sår. Jag blev fruktansvärt rädd och flydde, med mitt spädbarn i mina armar.

Slutligen var jag så överväldigad av känslor och fruktan att jag föll skakande till marken. En kurd passerade mig; han förde bort en flicka som han hade gripit. Hon hette Sayud och var Bêtrës Qas-Şacyas dotter. Han kom fram till mig och frågade: *“Är du en flicka eller en gift kvinna?”*

“Här är min son,” svarade jag och visade honom mitt spädbarn.

En soldat ropade: *“Ta inte kvinnorna, döda dem. Ta bara flickorna.”*

Kurden svarade att hans byte var en flicka och han gav sig av med stackars Sayud. Soldaten tog upp en stor sten och kastade den mot mig. Den träffade mig i huvudet. Jag föll framstupa, bedövad av stenen. Mitt barn, som hade fallit från mina armar, började skrika. Jag svimmade och var medvetslös en stund.

När jag kom till sans igen fann jag mitt stackars spädbarn utsträckt på marken. Han var utmattad av all gråt och bränd av den stekheta solen. Det verkade som att han visste vad som pågick och han hade funnit sig i sitt sorgliga öde. Mitt hjärta rämnade när jag tittade på mitt stackars pinade barn. Jag kysste honom när jag reste mig upp och när jag hade tryckt honom till mitt bröst placerade jag honom i skuggan av ett träd.

Jag strök instinktivt handen över mitt huvud och fann att blod strömmade från ett stort sår. Flera kurdiska kvinnor passerade förbi. De bar på stora knyten med kläder och andra saker som de hade tagit från offren. När de såg mig skrek de till varandra: *“Här är ännu en som inte har dödats. Låt oss ta hennes kläder.”* De närmade sig mig, och en av dem grep tag i min fot och försökte att dra av mina strumpor. Hon ansträngde sig förgäves, så svullna var mina ben. Dessutom hade blodet från flera sår, som uppstått efter stenar och törnen, klistrat fast strumporna vid mina fötter så väl att det var omöjligt att få av dem utan att riva dem i trasor. Således lämnade de mig ifred och fortsatte.

En liten stund senare såg jag fyra män närma sig, med stora dolkar i händerna. De gick ner längs med bergssidan och kom blodtörstiga emot mig för att döda mig. En gammal man i deras sällskap körde bort dem och räddade på så sätt mitt liv. När de hade försvunnit kom han tillbaka och föreslog att han skulle ta med mig hem till sig. Han ville dock att jag skulle betala honom för denna tjänst. Jag sade att jag inte hade några pengar, men hans blick stannade vid mitt barn och dess ömkliga tillstånd berörde honom starkt.

Han tog av sin “Katteke” (jacka), gav den till mig och sade: *“Skyl ditt barn och vänta. Jag kommer tillbaka strax.”* När han återvände en liten stund därefter erbjöd han mig att följa med honom till byn. Jag valde att göra det och stammade fram några ord av tacksamhet. Han tog med mig till sitt hus och såg efter mig och barnet. Hans fru skötte om mina sår i flera dagar. Jag å min sida gjorde vad jag kunde för att framstå som trevlig och gjorde dem tjänster. Byn där den gamle mannen hade sitt hus låg i närheten av Mardin, där min mors tant bodde. Hon

hette Katrin och hon tillhörde familjen Këndir. Jag vågade dock inte be mina värdar att skicka mig dit.

Det hade gått en vecka när jag en dag kände stor hemlängtan. Jag gick in i stallet (som var hopbyggt med huset), en mörk och isolerad byggnad. Jag kastade mig ner på knä och grät bittert medan jag innerligt bad Jungfru Maria att skydda oss och att hjälpa oss att finna mina släktingar. En kvinna som hade deporterats från Beth-Mabadre, och som också befann sig i denna kurdiska by, hittade mig redan nästa dag. Hon berättade för mig att hon skulle fara till Mardin med ett tiotal andra förvisade kvinnor. Jag tog mod till mig och bad min kurdiske beskyddare att få åka med. Rörd av mina tårar gick han med på detta. Jag tackade honom och följde med de andra.

Vi började resan till fots, följda av några kurdiska kvinnor. Efter några timmars vandring anlände vi till Mardin, där jag hankade mig fram med små påhugg som jag fick samt den hjälp som mina bröder Teofil och Filip skickade till mig från Konstantinopel.

Ett år senare lämnade jag Mardin för Aleppo tillsammans med min kusin Nacman Effendis familj och min dotter Ewdoksiya. Jag hade funnit min dotter hos kurderna och tagit med henne tillbaka. Jag bodde i Aleppo i mer än ett år, med en kusin som såg efter mig och gav mig mat - trots att han knappast var rik själv och redan hade ansvar för en stor familj.

7

HALATA

Berättelsen om Halata, Hannas dotter, en kaldé från Beth-Mabadre

Fru Halata var en 55-årig kvinna som jag träffade i Konstantinopel. Hon hade kommit dit från Beth-Mabadre, hennes födelseort. Hennes syster hette Madlen och var mor till abbën Hiqari, abbot vid prästseminariet i Šarfe / Sharfe på berget Libanon. Madlen dog i Mosul den 2 oktober 1918 som en följd av sitt lidande under deportationen. Fru Halata, som sörjde sin son och ett stort antal av sina släktingar, besökte mig i Konstantinopel, på min begäran. Under flera timmar beskrev hon sina lidanden i detalj. Hon var så tagen att hon grät under hela intervjun. Innan jag gjorde anteckningar om hennes upplevelser frågade jag om hon kunde försäkra mig om att inte uppge något annat än den absoluta sanningen. Hon svarade: *“Må Gud vara mitt vittne på att det jag skall berätta är endast vad har sett med egna ögon.”*

Halatas vittnesmål

Det var under perioden för ramadan.³³ Regeringen hade låtit värva män från den muslimska befolkningen till milisen som var känd vid namnet Čettas.³⁴ Med stadens mest framstående muslimska invånare i spetsen slog Čettasmedlemmarna läger utanför staden. Redan nästa dag gick jag iväg för att baka bröd.³⁵ På vägen såg jag kristna gripas däribland “onkel”³⁶ Gorgis Šammas, M. Fatho och många andra framstående kaldéer. Jag skyndade mig hem för att

³³ Den turkiska fastemånaden som föregår festen med samma namn.

³⁴ En sorts milis organiserad av Kommittén för enhet och framsteg, med särskilt uppdrag att genomföra deportationerna och massakrerna.

³⁵ Varje familj i landet bakar sitt bröd i offentliga ugnar.

³⁶ En titel som antyder respekt, utan att det nödvändigtvis innebär släktskap.

berätta för min sjuttonårige son Cabdulkarim /‘Abdulkarim, att stanna inomhus på grund av faran. Han lydde mig emellertid inte utan sade att han var tillräckligt gammal för att bli militär och därför inte hade något att frukta. Han gick ut och greps omedelbart.

De som hade gripits - i själva verket alla kristna män i staden utan undantag - samlades i kasernerna. Där togs deras pengar och till och med deras kläder ifrån dem, så att de nästan var nakna. Sedan bands de, arm i arm och i grupper om sju. Jag och en muslimsk kvinna vid namn Šerine gick iväg och såg dem i detta tillstånd. På kvällen, vid läggdags, blev de uppställda på rad efter varandra. De enda kläder de fick behålla var kalsongerna. Även dessa slets bort från de döda kropparna efter massakern i Zaryabedalen. Liken var hopbundna och uppgick till flera tusen.

De 100 Čettasmedlemmarna, som följde med varje konvoj, omfattade banditer och desertörer som hade kommit fram från sina gömställen för att ta värvning i dessa mördarregementen. Varje medlem bar soldatuniform och ett svärd. Bland dessa kände jag igen en gatuförsäljare, som sålde socker - en skojar som hette ‘Abdi.

Min blick föll på M. Manşur - en kaldeisk medlem av det administrativa rådet - som grät. Han hade varit hemma hos sig när banditerna kom och bankade på dörren. Hans bror, som var en gammal man, frågade vad de ville. Till svar kom ett skott genom dörrens nyckelhål. Det träffade honom i ögat och han föll död bakåt. Manşurs son, Cabdulkarim Effendi, hittades och dödades i ett skåp där han hade gömt sig. Hans mor Eliye - som dödades vid ett senare tillfälle under deportationerna - fick hjälp av sina systrar att bära ut hans blodbestänkta kropp och lägga den på gårdsplanen.

Som jag har nämnt förut dödades alla män i kolonnen i Zaryabedalen. Under natten hörde vi skotten från vårt tak och såg ständiga ljuslågor. Efter att medlemmarna i Čettas hade dödat de olycksförföljda kristna, staplade de kropparna ovanpå varandra, kastade dem i diken och täckte över dem med jord. Här brast Halata ut i gråt. Jag frågade henne om hon hade sett kropparna med egna ögon.

“Nej,” svarade hon, “*men Hami Effendi beskrev dem i detalj. Jag önskar att jag kunde ha sett dessa kära oskyldiga offer, dessa martyrer,*” tillade hon. “*Jag skulle ha klippt en hårlock från varje huvud och tryckt dem mot mitt hjärta som relikier.*” Hon bröt samman igen.

Nästa morgon stormade stadens muslimska befolkning, åtföljda av gendarmer och soldater, våra hus och började att plundra dem. De dödade alla pojkar mellan tolv och femton år som fanns kvar i staden, liksom alla män som de hittade i olika gömställen. Här tog Halata en kort paus. Sedan sade hon: Innan dessa händelser ägde rum var jag en oerhört stark kvinna, men under de senaste två åren har jag blivit mycket mager. Jag har varit bedrövad och flackat omkring, från en del av landet till en annan. Mitt hjärta har brustit eftersom jag har förlorat min enda son och de flesta som varit mig kära. Dessutom bröt en av skurkarna min axel när han slog mig.

Många av våra män hade gömt sig i brunnar där de sköts ihjäl. Andra dödades på gatan där de kläddes av inpå bara kroppen. Med hjälp av rep släpades de i fötterna medan huvudena dunsade mot stenarna. Jag såg allt detta med egna ögon. Jag kunde inte titta åt något håll utan att upptäcka nya bevis på muslimsk grymhet. Helvetet självt hade öppnat sig under vårt kaldeiska kvarter. Vi betraktade turkarna som verkliga demoner.

De gick in i våra hus och plundrade och slog sönder allting tills de jublande lämnade oss och tog med sig allt som de ville stjäla. Skräckslagna kristna kvinnor och flickor flydde gråtande

och skrikande av förtvivlan upp på taken. Några rusade mot guvernörens hus och ropade: *“Var barmhärtig mot oss för Guds skull.”*

Från den dagen och framåt blev våra hem banditernas egendom. Turkiska kvinnor hjälpte till och fördubblade grymheterna mot oss. Vi samlades tillsammans och grät i grupper om 30 eller 40. En dag samlade muslimerna alla barn mellan sex och femton år och förde bort dem till polishögkvarteret. Därifrån leddes de stackars små livn till toppen av berget Ras-el-Hajar där de halshöggs en efter en, varpå deras kroppar slängdes ner i avgrunden.

Jag frågade fru Halata om inte hennes redogörelse var något överdriven. *“Må Gud vara mitt vittne på att verkligheten var värre än så,”* svarade hon.

En turkisk kvinna som hette Salha såg de kristnas ruttnande kroppar utanför staden. Hon uppsökte mig och sade: *“Åh, synen av de stackars nakna, vita kropparna. De hade sådan inverkan på mig att jag varken kunde äta eller sova.”*

Soldaterna gick sedan från hus till hus. De letade överallt och grävde i hörnen för att hitta vad helst vi hade gömt. Fem dagar senare satte de upp vaktposter framför våra portar som skulle förhindra oss från att gå ut. De berättade för oss att de snart skulle deportera de kvarvarande kvinnorna och flickorna. Vi blev uppskrämda och ordnade en namninsamling där vi skrev att vi föredrog att brännas levande i staden framför att förvisas.

Två eller tre dagar senare anlände två regeringstjänstemän. En av dem skrev ner våra namn. Den andre hade en börs full med pengar och gav en och en halv piaster³⁷ till oss var. Han lovade att vi skulle få den summan varje dag. Det var bara ett knep för att få namnen på alla de kvinnor som återstod, så att de skulle förhindras från att gömma sig när deportationen skulle äga rum. Det var dock sista gången vi blev tilldelade pengar. Fem dagar senare fick vi besök av soldater igen och vi beordrades att göra oss redo för att lämna staden.

De förde oss till en av deras hamnar i närheten av Cayn-Şalib där vi trängdes tätt samman i små rum. Trängseln var så svår att vi nästan kvävdes av hettan. Vi stannade där fram till kvällen då soldaterna gav oss order att komma ut. Vi fördes till kasernerna. På vägen dit blev vi knuffade och slagna. Till vår förfäran såg vi tusentals kristna som hade varit tvungna att lämna de omgivande kaldeiska byarna. Bland dem fanns två kaldéer i kvinnokläder och slöja. Det var prästen Qas-Gorgis och tjugofemåriga Naşri. De upptäcktes och skildes från oss, blev brutalt slagna med grova påkar och fördes bort för att avrättas utanför kasernerna. De oskyldiga offren tog farväl av oss, sedan försvann de. Naşri kysste sin mors hand. Hon skrek och grät.

Vi tillbringade natten i kasernerna. Poliser och soldater kom och gick. De slet med sig, på det mest ociviliserade sätt, de vackraste flickorna som fanns mitt ibland oss. När soldaterna kom till oss nästa dag för att leda oss ut ur staden hade kvinnorna därför smort in sina ansikten med lera för att se fula ut. Våra bödlar delade ut bröd, som formsak. Det var kolsvart och fullständigt oätbart, så vi föredrog att avstå.

Våra ledsagare tog oss stackars försvarslösa kvinnor längs landsvägarna, med all tänkbar grymhet. De pryglade oss med piskor och många blev offer för deras barbari. Vägen var översållad med ruttnande lik efter kvinnor och barn som hade gått där före oss. Vi grät oavbrutet på grund av den grymma behandlingen, vår hunger och törst och åsynen av våra barn som, plågade av bristen på mat, skrek förtvivlat och bad oss om bröd som vi inte kunde ge dem. Åsynen av de oräkneliga kropparna som vi klev över på vår väg och stanken av de döda som fyllde luften fick oss att svimma. Vi kunde inte andas. Man visste inte var man skulle titta för att undvika att se dessa skräckscener.

³⁷ Fem cent.

På morgonen lämnade vi staden Beth-Mabadre. Vid middagstid kom vi till floden Gozere och på kvällen till floden Bašur. Då vi hade med oss ett antal småbarn, som inte kunde gå, bad vi om tillåtelse att hyra mulor. De förde djur till och vi betalade fem eller sex mejidies³⁸ för vart och ett. Jag satte mig upp på ett av dem, tillsammans med min guddotter. Efter nästan en timmes ridtur slog en soldat mig på axeln med en käpp för att jag skulle stiga av. Min följeslagerska Mariya, moder till Ascad / As'ad och Bëtrës vilka nu befinner sig i Konstantinopel, dödades under ridturen. Då gruppen korsade Gozere och Bašur var många mödrar fullständigt utmattade efter att ha burit sina barn, och i ren förtvivlan slängde de barnen i vattnet.

När kvällen kom och mörkret omslöt oss, började soldaterna sitt fruktansvärda arbete. De kom till oss med facklor i händerna och valde ut de vackraste av de som var kvar. De fördes bort och överlämnades senare till kurderna. Mellan 150 och 200 av de vackraste kaldeiska flickorna mötte detta fruktansvärda öde däribland Sacde Šammas-Cabbušes fyra döttrar.

Jag såg med egna ögon hur flickorna dödades efter att de hade våldtagits i min närvaro. Alla kvinnor som inte klarade av att gå dödades.

Efter att ha sett dessa styggelser gick jag till sergeanten, djupt oroad över min dotter. Jag kunde lite turkiska och bad honom att ta emot lite pengar för att låta mig fly med min dotter till bergen och bege mig till Šeyx Aso i byn Telane. Fem eller sex andra kvinnor mutade honom också och följde sedan med mig. På bergsslutningen fanns ett stort antal kurdiska män och kvinnor. De väntade på att de kristna konvojerna skulle passera för att överfalla dem och stjäla deras tillhörigheter. Då dessa barbarer såg oss komma emot dem skrek de: *"Skynda på! Skynda på!"*³⁹ Vi ska ta er med till Šeyxen. När den ondskefulle sergeanten hade tagit emot våra mutor, berättade han för soldaterna att vi hade pengar. De lämnade konvojen, sprang efter oss och började att skjuta mot oss för att vi skulle vända tillbaka. Vi stannade, varpå de grep och kroppsvisiterade oss och tog våra smycken, pengar och kläder.

"Gå nu till Šeyx Aso," sade de. Kurderna som skulle föra oss till Šeyxen tvingade oss att gå i flera timmar. När de senare lät oss stanna angrep de oss, stal de få saker som vi fortfarande ägde och lämnade oss endast iförda underkläder. De hade fångat in tre av våra sötaste flickor och våldtog dem framför oss. Då barbarerna äntligen hade lämnat oss fortsatte vi att gå, nästan nakna, fram till kvällen. Vi visste inte varthän vi var på väg.

Nästa dag såg vi en kurdisk herde från byn Bekind. Jag var bekant med honom och han hade ofta kommit hem till mig i Beth-Mabadre. Han kände igen mig och då han såg mig i mitt bedrövliga tillstånd skrek han högt och gömde sitt ansikte för att slippa titta på mig. Han tog oss till Šeyxen, som kände starkt medlidande med oss i vårt tillstånd, och beordrade att vi skulle få bröd och filmjolk. Han fann också några gamla klädesplagg så att vi kunde skyla våra kroppar.

Šeyx Aso gav oss tid att sova ut. Dagen därpå kallade han samman oss och sade att han skulle skicka oss till Bekind. *"Jag är tvungen att göra det. Skälet är att stor gästfrihet mot kristna skulle leda till stort missnöje från regeringens sida. Jag ska ge er fyra män som ska föra er till er destination. När ni kommer dit måste ni ge var och en lite pengar, annars dödar de er."*

Vi gav oss av igen. En kurdisk ryttare dök upp, steg av hästen och grep tag i en av Cisa-Šorize / Isa-Shorizes döttrar, Šalle, och genomborrade hennes bröst med en dolk. Den stackars flickan föll bakåt ner på den brännheta sanden, badande i sitt eget blod. Hon dog två dagar senare efter en lång döds kamp. Ryttaren hade egentligen velat döda oss alla men förhindrades av våra skyddsvakter. Vid vår ankomst till Bekind gick en av våra turkiska vakter till byn och

³⁸ På den tiden ungefär 5 dollar totalt.

³⁹ Warën! Warën! (på kurdiska **öa**)

förvarnade en kristen kvinna, Amina, som hade tvångskonverterat till islam. Hon kom och mötte oss och gav oss lite pengar för att betala vakterna och lät oss komma in till hennes hus över natten. Hennes man, soldaten Suphi Hamza, var vid fronten. Amina gömde oss i ett stall, men hennes kurdiska grannar, som fick nys om saken informerade mudiren, som lät arrestera oss. Han kände igen mig.

“Varför har ni lämnat konvojen?” frågade han.

“För att kurderna ville skjuta oss,” svarade jag.

“Var är dina kläder?” (Vi var klädda i trasor.)

“Kurderna tog dem från oss.”

Sedan kallade han på fyra gendarmer och beordrade dem att ta med oss till platsen där kaldéerna från Bekind hade massakrerats och döda oss där. Vi betraktade döden som en befrielse, och bad inte ens mudiren att skona våra liv. Soldaterna grep oss och våra barn, totalt åtta personer. Efter två timmars vandring hade vi nästan kommit fram till platsen för slakten, när en soldat på långt avstånd ropade: *“Återvänd, mudiren har skickat efter er.”*

Vid vår återkomst till byn kastade vi oss vid mudirens fötter och bad honom att skona våra liv. *“Ni har min bror, Sabri Effendi, som känner Halata, att tacka för era liv,”* sade han. *“När han fick höra att jag hade sänt er i döden bad han mig att skona er.”*

Vi stannade en vecka i byn, där vi levde på allmosor och övernattade i ett stall. Beth-Mabadre hade fått en ny guvernör, en Bayram Fehmi Bey. När han fick veta att jag kunde laga mat skickade han efter mig. Min dotter hade stannat med Amina. Jag åkte till Beth-Mabadre och blev medlem av guvernörens hushåll. Mina stackars följeslagerskor, som hade uttryckt en önskan att följa med mig, erhöll skydd på annat håll. Turkarna hade fått vetskap om närvaron av kristna kvinnor i Beth-Mabadre och beslöt sig för att döda dem. En av mina ledsagarinnor ströps, en annan blev knivhuggen. Jag såg deras nakna kroppar där de låg övergivna på gatan, täckta med blod.

Ärkebiskop Adday Šer hade också förföljts av regeringen. Några kurder,⁴⁰ som var goda vänner till ärkebiskopen och de kristnas beskyddare, klädde dock ut ärkebiskopen till kurd och såg till att han kom undan genom en hemlig dörr i hans residens. Han stannade med sin vän ağan i några dagar, men ett regemente som fick vetskap om ärkebiskopens flykt, försökte spåra honom. Då de visste att kurdernas ledare hade gömt honom, uppmanade de honom att överlämna ärkebiskopen.

Därefter satte de ağans hus i brand och hotade honom till döden. Han flydde med sin familj. De kurder som fanns kvar, som nu var trötta på stridigheterna, var tvungna att visa prelatens gömställe. Soldaterna grep honom och sköt honom med åtta skott. Jag såg senare att en officer bar hans biskopsring på sitt finger. Samtidigt greps, misshandlades och dödades ärkebiskopens sekreterare, fader Gabryel Musa Gorgis Adamo, barbariskt. En kaldeisk polis som hette Yacqub Effendi fick utstå samma öde.

Innan denne präst greps, tog församlingsprästerna från flera byar som omgav Beth-Mabadre, sin tillflykt i stadens kyrka. De ville komma undan massakrerna som drabbade byarna. Bland dem fanns fader Gorgis, församlingspräst i Bërke; fader Hanna, församlingspräst i Sadağ; fader Musa, Tuma och Yusëf, som ansvarade för kyrkan i Gudyanes samt fader Mixayel / Mihayel, församlingspräst i Dayr Mar-Yacqub. Samtliga greps och massakrerades. Sju dagar efter arresteringarna dödades Beth-Mabadre stackars präst, fader Cazar / ‘Azar (som hade gömt sig i en brunn), med oerhört utstuderade tortyrmetoder.

⁴⁰ De lydde under Osman ağa, i Tanze och ledare för stammarna (klaner) Hadide och Atamisa.

Jag stannade kvar i guvernörens tjänst i Beth-Mabadre i sex månader. Jag hade även tjänat guvernörens företrädare. Det var denna företrädare som hade beordrat massakrerna, men han skickade hem mig en vecka före tragedin.

Den muslimska befolkningen jublade sedan städernas kristna andel hade utrotats. Molla Elyas, vars hus låg i närheten av guvernörens, och andra framstående personer som Molla Heder, Molla Ahmed och Molla Taher som deltog i massakrerna, berättade för mig att befolkningen i Beth-Mabadre inte längre skulle tillåta att det fanns en enda kristen i staden. Om någon kristen någonsin skulle våga komma in i Beth-Mabadre skulle personen ifråga dödas. Jag passerade emellanåt vår stora katedral, som nu var ett stall fyllt med gödsel och fullständigt förändrat. Åsynen av den gjorde mig upprörd och jag grät. Den kaldeiska begravningsplatsen hade därtill vanhelgats, gravstenarna hade ryckts upp och många av gravarna hade skändats.

Pašan lämnade Beth-Mabadre och jag var tvungen att följa honom till Mardin där vi stannade i fyra dagar. Där tog jag emot fru Kanuns två döttrar av en polis. De hade ingått i de kaldeiska konvojerna från Beth-Mabadre och berättade för mig att de hade blivit gripna på några timmars avstånd från Mardin där kurderna överföll dem och kastade sten på dem.

Vi hade legat halvdöda bland några stenblock en längre stund när ytterligare några turkar passerade. De upptäckte att vi fortfarande var vid liv och förde oss till Mardin för att sälja oss. Mar⁴¹ Israel Udo, den kaldeiske ärkebiskopen, tog oss med tillbaka.

Genom soldater och kurder, som hade besökt guvernörens hus, fick jag veta att kvinnor och barn från den kaldeiska byn Rēdwan, nära Beth-Mabadre, hade samlats och bränts levande med hjälp av bensin.

Den 20 augusti 1916 fick jag följande brev (jag har kvar originalet) från min dotter som turkarna hade fört bort utanför Beth-Mabadre:

“Kära Mor,

Jag fick brevet som du skickade via Refik, liksom dina två och ett halvt pund. Om du kände till det tillstånd jag befinner mig i, skulle du gråta dag som natt. Jag lever mitt bland kurder och går från by till by för att få en brödkant. För närvarande är jag i Bērke. Jag tvingas gå barfota och är klädd i trasor. Refik Effendi lade märke till mig och förbarmade sig över mig. Som gammal vän till familjen ville han slippa se mig tigga i byarna och skickade mig till Sa’irt | Beth-Mabadre. Jag utför de arbeten jag kan få, för att kunna överleva. Jag kan inte beskriva hur fruktansvärt olycklig jag är.

Ha medlidande med mig! Är jag inte din dotter? När du har fått mitt brev kan du väl skicka mig lite pengar och en sjal, så att jag kan täcka mitt huvud. Jag måste finna mig i mitt sorgliga öde medan jag väntar otåligt på att du ska hjälpa mig. Refik Effendi gör allt han kan för att bistå mig. Om han kan skaffa ett resetillstånd till mig, kommer jag att återförenas med dig så fort som möjligt. Men tyvärr är det mycket svårt. Hur mår du, kära mor? Skriv genast till mig och berätta lite nyheter om dig själv.

*Din olyckliga dotter
RAHEL“*

⁴¹ Mar är den kaldeiska titeln för biskopar.

Karima, 13 år

En del av Beth-Mabadres muslimska medborgare kom till Konstantinopel 1918. Med sig hade de några kaldeiska flickor som hade rövats bort från sina familjer. Då de hade ont om pengar och inte kunde försörja sina offer, ville de bli av med dem. En av dem var flickan Karima, som var tretton år. När de fick reda på att hon hade släktingar i staden skickades hon till dem. Hon återvände barfota, endast iklädd ett linne och baddräkt, vilket jag fotograferade henne i. Tabib Latif Bey, en framstående kaldé och medlem av appellationsdomstolen i Konstantinopel intervjuade barnet, som berättade följande:

Jag var bara tio år vid tiden för massakrerna. Min far, Jarjis, arbetade för regeringen i myndigheten som skötte det statliga saltmonopolet, vilket var kopplat till riksgälden. Vår familj bestod av min mor Jane, mina tre bröder Karim (som var elva år och äldst), Yusëf och Latif, och min morfar, en gammal man som hette Gorgis.

För fyra år sedan, mot slutet av våren, angreps en dag vårt hus i Cayn-Şalibs kvarter av tjugo banditer. Trots min fars och min farfars vädjande blev de snabbt knivskurna till döds. Min mor, bror och jag fördes bort till en plats som de hade valt ut. När kurderna hade dödat mina släktingar och slängt liken i diken utanför staden, tog kurderna mig till byn Zawida med andra jämnåriga, kaldeiska flickor. Där hölls jag kvar i ett år. På kvällarna begick en del av kurderna övergrepp mot mig. Jag vågade inte säga emot av fruktan för att de skulle döda mig.

Jag återvände till Beth-Mabadre ett år senare, tillsammans med en turkisk kvinna. Hon trodde att ‘Abdul-Farid, som hade plundrat vårt hus, skulle tycka synd om mig och ge mig någonting att äta. I stället skickade han bort mig. En kaldeisk kvinna som arbetade som sjuksköterska hos en turk som hette Tewfik, och en annan kristen kvinna som hette Mahbuba, tog sig an mig och frågade om jag inte kunde få arbeta med att bära vatten.

En dag, när jag bar mitt vattenkruk till fontänen, förde en soldat som hette Abdullah och arbetade som vattenbärare på sjukhuset i Beth-Mabadre, mig hem till sig med våld. Hans mor, Fattum Hanem, tog mig till platsen där de stackars kaldéerna hade slagits ihjäl och sade till mig: *“Om du inte lyder kommer du att avrättas som dina trosfränder.”*

Det var ett hemskt bårhus där man fortfarande kunde se ben och hår efter offren. När vi gick tillbaka frågade Fattum: *“Förstod du vad jag sade, du smutsiga, otrogna?”* Jag var rädd och vågade inte svara. När Abdullah kom hem blev jag utsatt för alla slags kränkningar. Under tre långa år var jag tvungen att stå ut med hans mors djävulska infall och misshandel. Till slut började människor i staden att svälta. Alla led, förutom mördarna däribland banditernas ledare, Abdul Riza, tidigare ställföreträdare för Beth-Mabadre. Han hade lagt upp ett stort förråd av det som hade plundrats och stulits ifrån de kristna. Abdullah förstod till slut att han inte kunde försörja familjen, så han sade till sin mor att ta barnen med sig och tigga från dörr till dörr. Kvinnan bestämde sig i stället för att resa till Konstantinopel.

Jag kan inte räkna upp alla hemskheter som jag var med om under de tre månader som den fruktansvärda resan tog, både på grund av svält och Fattum och hennes barn. När vi kom fram till Konstantinopel överlämnade den gamla kvinnan mig till en annan turkisk kvinna. Som tur kände hon en av mina släktingar, Zaki Şorize. På min begäran sökte hon upp honom och han tog emot mig i sitt hem, där jag fortfarande bor.

Tusentals kaldéer slaktades grymt i den del av landet där jag bodde. Många av flickorna finns i turkarnas och kurdernas våld.

Namnen på mina mördade släktingar är: min mor, hennes bröder Tawfiq och Bulës och hennes syster Helane; mina tre bröder Karim (äldst och avrättad på den grymme ‘Abdul-Farids anmodan, mannen som plundrade vårt hus), Yusëf och Latif; min far Jarjis, hans bror Pitijon och syster Xatun, morfar Gorgis; till sist både min mormor Rahel och min farmor Suzanne.

Alla värdesaker som vi ägde, som exempelvis urarmband, guldkedjor och örhängen stals av ‘Abdul-Farid som nu är i Beth-Mabadre.

9

TVÅ TILLFÅNGATAGNA SYSTRAR

Stera och Warina

I början av 1918 befann jag mig på den kaldeiska prästgården i Aleppo, när en ung kvinna kom för att träffa församlingsprästen. Hennes språk och sätt tydde på att hon inte kom från trakten. Jag frågade församlingsprästen vem hon var och han svarade att hon var en kaldë från Sadağ, 18 år gammal och hette Stera. Hon hade en syster som kallades Warina deras far hette Qas Hanna Šammas. Under massakrerna hade guvernören i Beth-Mabadre tagit dem till sitt hus. De stannade kvar där tills guvernören begav sig till Aleppo på sin väg tillbaka till Konstantinopel. Hon var ögonvittne till massakern där ärkebiskopen i Beth-Mabadre dödades. Numera är hon gift med en ung man, Yonan, som är Abdullahs son. Han kommer från samma by som hon och arbetar för Bagdadbanan.

Jag var så intresserad av dessa uppgifter att jag gick för att träffa henne, fotograferade henne med hennes syster och bad henne att ge henne följande sammanfattning av sin historia.

Sterass vittnesmål

Kurderna kom och attackerade vår by, plundrade och tog allt som de kom över. Vidare dödade de alla invånare, däribland alla mina släktingar. Min syster och jag, som var försvarslösa, fördes bort av marodörerna. De tog oss till Cayne / ‘Ayne, en plats i bergen, en dagsfärd från Beth-Mabadre. Senare förde våra kidnappare oss från by till by.

En dag i Beth-Mabadre såg jag en fruktansvärd händelse. Huvudpersonen var Hans nåd, Mar Adday Šer, stadens kaldeiske ärkebiskop. Han var i ett ömkligt tillstånd, blek och mager. Soldaterna började med att håna honom, dra honom i skägget och slå honom med gevärskolvorna samt skjuta sina revolverar i luften framför honom. Sedan förde de ärkebiskopen utanför staden. När de hade slagit ihjäl en av hans beskyddares tjänare, Osman Ağa, med ett dödligt slag mot huvudet, högg slaktarna huvudet av ärkebiskopen för att visa upp det för guvernören.

Min syster och jag stannade kvar hos kurderna ett tag. Därefter skickades vi bort till en by som hette Gawate. Guvernören i Beth-Mabadre letade efter oss där och när han fann oss, höll

han oss i sitt hus. Vår nye husbonde gav sig snart iväg till Mosul, där han stannade i några dagar. Hans fru tog tillfället i akt att besöka sina släktingar i Beth-Slux / Kirkuk och tog oss med sig. Då vi skulle återvända, via Mosul, åkte vi i stället mot Konstantinopel. När vi passerade igenom Aleppo där vi gjorde ett uppehåll, vaktades vi av en tjänsteflicka när vi befann oss på gatorna.

En dag när jag tog min sedvanliga promenad med tjänsteflickan, denna gång utan min syster, såg jag en folkmassa lämna en byggnad. Min nyfikenhet drev mig att fråga om orsaken till detta. *“De är kristna som kommer ut från en kyrka,”* fick jag höra.

Detta förvånade oss mycket, för jag hade alltid fått höra av turkar och kurder att kristna och kyrkor inte längre existerade. Jag började då bli mycket medveten om vilka gator som jag gick på, för att undvika att gå vilse ifall jag skulle gå ut ensam. När jag återvände till huset bestämde jag mig för att fly.

Nästa morgon ville tjänsteflickan förmå mig att gå ut, men jag låtsades vara sjuk, så hon gick ut själv. Jag drog nytta av den oväntade ensamheten och tog min lillasyster i hand. Vi rymde, fria som fåglar, och begav oss omedelbart mot vägen där jag hade sett de kristna komma ut ur kyrkan. Jag gick in för att tala med prästerna och sade att jag var kaldé och att turkarna hade hållit mig fången sedan massakern på mina släktingar. De förde mig till den kaldeiske församlingsprästen, fader Mixayel Šacya, som fick höra min historia. Han anförtrorde mig åt en familj i Beth-Mabadre som var släkt med familjen Cabbušé och som jag var bekant med.

Under tiden pågick det något mycket ovanligt i guvernörens hus. Där var det kaos på grund av den allmänna jakten efter oss. Guvernören, som inte ville mista oss, meddelade alla sina livvakter om vår flykt och påstod att vi hade stulit 100 pund från honom när vi försvann. Han vågade inte erkänna att jag hade förts bort och blivit behandlad som en slav. Lyckligtvis var vi väl gömda i huset där vi hade tagits emot och polisen lyckades inte hitta oss. Vi var räddade.

10

I öknen

Luwiz Ğanima, en syrian från Urhoy, började arbeta på Bagdadbanan för att slippa militärtjänsten. Han hade arbetat utmed olika järnvägssträckor under deportationerna, vilket gav honom möjlighet att bevittna alla ohyggligheter som ägde rum. I maj 1918, berättade han följande historia för mig i Aleppo. Det var ett vittnesmål där han gav sitt hedersord om att det var sant:

På hösten 1915 anlände konvojer som rymde 10 000 kvinnor, flickor och barn, till en nästan ödslig plats nära Mohammadi-Han som låg mellan Tël-Mawzal / Wiranšehir, Urhoy och Riš-Cayno / Ras-el-‘Ayn. Dessa karavaner hade kommit från Erzerum, Karme / Harput, Beth-Mabadre, Omid och Mardin. De stannade i åtskilliga dagar i Mohammadi-Hans omgivning.

Under de första dagarna var soldaterna upptagna med att plundra sina offer på deras kvarvarande ägodelar. De saknade kläder och led av kyla och hunger. Tvåusen personer dog av sjukdom och utsatthet för väder och vind. Flera hundra, som blivit galna av törst, kastade sig i de tomma dammarna där de dog. Många andra dödades av kurderna och deras kroppar kastades ovanpå de som redan låg i dammarna. Tretton vattenmagasin fylldes på detta sätt. Flera tusen kristna omringades en dag av 500 beväpnade kurdiska ryttare och 150 poliser. De

olyckliga stackarna plundrades på allt de ägde. Sedan samlades de på en plats kantad med långt torrt gräs - som växer i överflöd i områdets halvtorra klimat - där förföljarna satte eld på gräset.

Det olycksaliga kristna blev fullständigt skräckslagna när de såg att lågorna närmade sig, och insåg att detta var slutet. De som tog sig igenom lågorna möttes med lika dödliga gevärskulor. Följaktligen utrotades några tusen människor, som alla utgjorde återstoden av ovannämnda konvojer.

Efter denna fruktansvärda förintelse anlände kurdiska kvinnor och barn med såll och siktade askan efter de döda för att se om de kunde finna guld, för det var en vana bland kristna kvinnor att svälja mynt för framtida användning.

En hjältinna från Mardin

Jag arbetade i ledande ställning på Bagdadbanan vid en avlägsen växeltinga mellan Arrada och Têl-Arman. En dag, när jag var i en kurdisk by började borgmästaren prata med mig lite lättsamt och frågade vad jag hette. Han tog mig för en turkisk medicinman. Jag svarade "Assad Effendi," då jag ville att han skulle tro att jag var muslim. Han övertygades om saken, gjorde mig till sin förtrogne och berättade följande historia för mig:

"En gång i tiden hade jag en del affärskontakter med Jananji, en kristen familj från Mardin. Vid tiden för massakrerna var jag ögonvittne till ankomsten av en konvoj med kvinnor som vaktades av tjerkeser. De senare övergick till att sälja kvinnorna, som på en slavmarknad. Bland dem lade jag märke till en oerhört vacker flicka som hette Kalmuni och hörde till familjen Jananji. Jag gjorde allt jag kunde för att rädda henne från banditernas våld. Jag köpte sju av dem, inklusive Kalmuni, och tog hem dem till mig. Samtliga hade kommit från Mardin och jag var bekant med de flesta av deras släktingar.

Till en början försökte jag trösta dem. Sedan blev min son förälskad i Kalmuni och bad om mitt samtycke till att ingå äktenskap med henne. Jag tog upp saken med den vackra flickan, som dock förklarade att hon föredrog döden framför ett giftermål med en muslim. Jag diskuterade med henne ett flertal gånger, men förgäves. Då hotade jag henne och sade att jag skulle döda henne om hon inte accepterade min son, men det var lönlöst.

En dag, när ingen annan var hemma, såg jag till att de blev av med kläderna och placerade dem i ett rum. Sedan började jag att hota dem.

'Ni måste alla gifta er med kurder,' sade jag till dem. Jag svor åt dem och hotade att döda dem allihopa ifall de inte lyssnade på mig, och de som fortsatte vägra, våldtog jag. Därefter sköt jag tre ledsagarinnor till flickan som jag ville ge till min son - syftet var helt enkelt att skrämma upp henne. Kalmuni, som nästan var osårbar, uppmuntrade sina följeslagerskor och uppmanade dem att göra motstånd. Jag blev illa berörd av att se så mycket blod flyta, så jag skonade de andra.

När jag vände tillbaka till den vackra Kalmuni, fortsatte jag att hota henne. Hon var dock modig, förolämpade mig och sade: 'Du är feg som behandlar kvinnor på det här sättet. Du förtjänar inte att kallas man.'

Jag blev ursinnig när jag hörde hennes ord och drog min revolver för att döda henne.

'Tänk på brödet som du har ätit så ofta hemma hos oss,' sade hon medan hon gråt.

'Så döda mig inte så här.'

Hon stod där naken och blyg som hon var bad hon mig att åtminstone få dö med ryggen vänd mot mig. 'Döda mig nu,' sade hon då hon stod med ansiktet mot väggen. När hon uppmanade mig började jag tveka och mindes gamla tiders vänskap med hennes familj, så jag beslöt mig för att skona henne. Sedan blev jag rädd att den modiga flickan en dag skulle förstöra mitt anseende genom att berätta hur jag hade behandlat henne, så jag sköt henne i ryggen och dödade henne.“

En skräckartad händelse

En dag befann jag mig i Camuda / 'Amuda, en station längs Bagdadbanan nära Nsibin. Där, hemma hos en kurd, mötte jag en oerhört vacker flicka från Nigda som hette Lusintag och hade blivit deporterad. Hon tillhörde en mycket bra familj, talade perfekt franska och hade avslutat sina studier hos de franska nunnorna. Hon berättade följande om sina upplevelser:

“Jag och min far och mor kom till Riš-Cayno / Ras-el-'Ayn i en konvoj. En månad senare deporterades jag därifrån, till ett ställe i öknen, tillsammans med 15 000 andra personer. En folksamling med tjerkeser, turkar och nomader överföll oss och massakrerade konvojen med sina svärd, klubbor, dolkar och andra vapen.

En arab ryckte till sig mig, från banditerna och räddade mig. Senare såg han en möjlighet att tjäna pengar, så han sålde mig för fem pund⁴² samt en 'agal⁴³ till en beduinledare över Šammarstammen, vars operationsbas var omgivningarna kring Nsibin. Jag fick det arabiska namnet Cayyuše / 'Ayyuše och mitt ansikte tatuerades med alla möjliga symboler. Efter att jag hade stannat där en tid, beslöt jag mig för att rymma och lyckades lämna byn obemärkt.

Jag tog vägen till Mosul, vandrade på nätterna och gömde mig på dagarna. Efter tre dagar, när jag var utsliten av trötthet och utan vatten och bröd, såg jag en grupp män på håll och trodde de var arabiska nomader. När jag kom i jämbredd med dem fick jag veta att de var kristna som deporterades till Mosul. Konvojen var indelad i tre grupper, varav två var på väg till Šigur / Sinjar respektive Mosul och resten återvände till Riš-Cayno. Jag stannade tre dagar med den sistnämnda gruppen och levde på vad jag kunde få. Turkarnas mål var att döda alla kristna, som oupphörligen släpades från en plats till en annan för att åstadkomma detta.

Konvojen anlände till Têl-Halaf och senare ånyo till Riš-Cayno, som gränsar till en liten flodfåra som hette Jirjib. Vi fördes till stora reservoarer eller cisterner som finns på dessa platser i öknen. Med hjälp från några tjerkeser så halshöggs soldaterna de kristna, en efter en och kastade dem i cisternerna. Jag var omkring den trettionde i ordningen och fick ett svärdshugg i huvudet. Därpå förlorade jag medvetandet. När jag återfick medvetandet upptäckte jag att jag befann mig i en av dammarna. Jag reagerade när jag fick ett slag från en kropp som slaktarna kastade ned eftersom massakern fortsatte däruppe.

Såret jag hade fått i huvudet var inte allvarligt. Detta berodde på att mördarna hade bråttom att bli av med det stora antal som de hade dödat. De kastade kropparna i cisternerna utan att ens bry sig om att säkerställa att de var döda. Jag kunde känna hur de olycksdrabbade människorna som låg intill mig vred sig i plågor. Jag hade förlorat mycket blod, men försökte finna ett sätt att komma undan och inte begravas under kropparna som man vräkte över mig. Varje gång ett lik kastades med ett brak i cisternen, var jag således tvungen att häva mig upp över det, annars hade jag begravts under lavinen av efterföljande kroppar. De stackars

⁴²25 dollar.

⁴³ En huvudbonad med formen av en krona, tillverkad av flera lösa ringar av vanligt hår.

skadade offren kämpade och jag kände hur de skälvde under mig. Deras suckar och stön fick mig att rysa, men självbevarelsedriften är stark.

Mot kvällen var slakten över och jag befann mig högt upp i cisternen, nästan på marknivå. Jag tillbringade natten där. Mitt sår fortsatte att blöda och jag kunde inte ta mig ut.

Nästa dag kom nyfikna förbipasserande och tittade ned i cisternerna. En gammal arab från Baqqarastammen lade märke till mig och tog mig till sitt tält. Jag gifte mig med hans son, som jag stannade hos en tid, tills han sålde mig för arton medjidier⁴⁴ till en viss Huseyn, son till byn Camudas borgmästare som just skulle bege sig till Riş-Cayno. Den senare gifte sig därefter med mig och jag är fortfarande kvar hos honom. “

När den olyckliga Lusintag berättade sin historia för mig plågade det mig oerhört mycket när jag tänkte att, även om jag var anställd på Bagdadbanan så var jag maktlös att hjälpa henne eller någon annan trosfrände.

Järnvägstjänstemannen avslutar sin berättelse

Jag träffade på en annan flicka i Tël-Halaf som hette Hayġanuş. Hon hade tvingats leva tillsammans med en turkisk ledare, som basade över en arbetsbataljon som höll på att bygga Bagdadbanan. Hon hade fått det muslimska tilläggsnamnet Xadija.

Flickan hade tillhört en konvoj som utgjordes av 4 000 kvinnor, flickor och barn som hade anlänt till Tigris stränder, till en plats mellan Gziro / Jazire och Mosul. De styrande i Dayr-Zor hade ännu inte givit order att slakta denna konvoj. Då den nådde floden förde soldaterna bort de rika från de fattiga. De senare togs åt sidan och dödades för att de rikare offren skulle bli skrämde och lämna ifrån sig sina pengar. Endast 1 000 personer överlevde och soldaterna berövade dem det mesta av vad de ägde och övergav dem sedan.

Tjugo dagar senare, då utkomstmöjligheterna hade sinat, började deportationens offer att sälja sina kläder och det lilla de fortfarande ägde. De avslutade med att döda lastdjuren och gick till och med så långt att de tog till kannibalism.

En flicka, som såg sina föräldrars lidanden, sade till dem: “*Dö inte av svält. döda mig och ät mitt kött!*” Hunger och törst orsakade så ohyggliga lidanden att de slogs med varandra för att få kött från de avlidnas kroppar. Köttet äts efter att det hade rostats.

11

Massakrerna i Omid / Amid / Diyarbakir

Kaldén Hanna kom från Omid till Konstantinopel i början av vintern år 1918. Han hade närvarat vid massakern i Omid och hans bror och släktingar hade blivit offer för turkarnas barbari. Nedan följer den berättelse som han delade med sig av till Tabib Latif Bey, en framstående kaldé i Konstantinopel, som sedan skrev ned redogörelsen.

⁴⁴ Ungefär 18 dollar.

Hannas vittnesmål

När massakrerna inleddes var Hamid Bey guvernör i Omid. Bland de mer omfattande grymheter som han stod bakom var att skjuta ihjäl de stackars kaldeiska byborna i Qarabaš, nära Omid, som hade anklagats för att ha flytt utan tillstånd till vilayeten Erzerum.

Detta var fullständigt osant. De stackars eländiga varelserna hade inte lämnat sina hus sedan dekretet, som gällde mobiliseringen av soldater utfärdades. Skottsalvorna var så koncentrerade och många till antalet att bybornas kroppar sprängdes i bitar. För att fullborda illdåden tvingades andra kristna att lasta kvarlevorna på kärror och transportera dem till begravningsplatsen. Hamid Bey och den civile inspektören, Naji Bey, bevittnade avrättningen med uppenbar tillfredsställelse. Hamid Bey lämnade plötsligt sin tjänst i mars 1915 efter en order från Konstantinopel. Hans överraskande avgång orsakade helt naturligt en fruktan bland de kristna och de bad enträget ärkebiskopen att fråga guvernören om skälet till hans avgång. Det enda svar han fick var: *“Det får ni veta senare.”*

Rešid Bey efterträdde Hamid. Nykomlingen intog guvernörens residens och hade med sig en vaktstyrka om 40 medlemmar i Čettas, som var tjerkeser liksom han själv. Rešid Beys första åtgärd var att organisera en milis som bestod av framstående män från området. Några av dem var:

- 1- Rešid Bey, guvernör.
- 2- Bedri Bey, guvernörens försvarsminister.
- 3- Yasin Ağa-Zade Šewki, milisens befälhavare
- 3- Jemil Paša-Zade Mustafa Bey, överstelöjtnant.
- 4- Haji Baki Effendi, kapten.
- 5- Direkči Tahir Effendi, kapten.
- 6- Ali Hayto Saidson, löjtnant.
- 7- Musullu-Zade Mehmed, körsnär.
- 8- Attar-Zade Haki Effendi, ordförande i Unions- och Framstegspartiets kommitté.
- 9- Čerči-Zade Yusuf, som var blind på ena ögat.
- 10- Čerči-Zade Abdul Rahim Effendi.
- 11- Tahir Ağa-Zade Azize.
- 12- Fevzi Bey, suppleant och en av de mest inflytelserika medlemmarna i kommittén och en av huvudpersonerna bakom massakrerna.
- 13- Pirinčji-Zade Sidki Effendi, den grymmaste av dem alla, släkt med Fevzi Bey.
- Veli Bey, Veli Babas son, ädling
- 14- Memduh Bey, ett blodtörstigt odjur.
- 15- Čarikči-Zade.
- 16- Mehmed.
- 17- Hafiz.
- 18- Abdul Latif.
- 19- Mardinli Emin Effendi.
- 20- Hafiz, son till Terraj Yusuf Ağa.
- 21- Emin Ağa,
- 22- Yahya Efendi. Tyranner från den kaldeiska byn Čaroxiya / Tjarohiya.
- 23- Kassab Rejo, slaktare till yrket, konvojernas bödel.
- 24- Šeyxo, hans bror.
- 25- Kassab Haji Sulayman, slaktare.
- 26- Sa‘irtli Bakkal Hayo.

- 27- Serraj Yusuf Ağa Hafiz.
28- Zaza Alo Effendi.

Sedan guvernören hade sammankallat ett råd med alla dessa skurkar, skickade han ut ett dekret som innebar att de kristna skulle överlämna alla sina vapen till honom inom tre dagar - annars riskerade de dryga straff. Alla lämnade ifrån sig alla vapen som de ägde. En stor mängd vapen och dynamit fördes från Sarajen (rådhuset) och kasernerna. Fotografier av dessa teatraliska uppställningar togs och publicerades i pamflettform som propaganda. De kristna utsattes sedan för fruktansvärd tortyr för att de skulle tvingas erkänna att de hade vapen gömda i sina hem. Deras naglar drogs ut och de skoddes med järn, likt hästar.

Tragedins andra akt inleddes med att de kristna soldaterna fördes bort. En proklamation utfärdades, som gick ut på att soldater som hade ett yrke kunde få anställning i staden medan de okvalificerade arbetarna skulle utnyttjas för att bygga vägar. De yrkesskickliga männen lämnade sina hem för att sätta igång med de arbeten som de hade blivit tilldelade. De 1 500 som hade samlats för vägarbeten mördades en månad senare. Inte en enda undkom döden. Slakten ägde rum i juli 1915 i Qara-Çorun och Qara-Bağ; två timmars resa från Omid. Polisen i Omid utförde morden. Bland de mest framträdande återfanns smugglaren Emin Ğazal och Halil Čawuš, en frukthandlare från Tahta-Kale.

Bland de kaldeiska offer som jag kände till fanns följande: Qëryaqos Tajër; Bedros Nějme, Bedros, Amsihs son; Stefan Haddad; Hanna Borëji från Beth-Mabadre; Haji Werim, urmakare och son till Yusëf; Šamcun / Sham'un, son till Stefane, rektor för den kaldeiska skolan i provinsen och Rëzqalla, en frukthandlare, etc.

De som inte hade skickats iväg för att bli vägarbetare greps i sina hem. Man satte handfängsel på dem och sedan fördes de till Tašnakkafeet. Innan de leddes iväg, som får till slakt, gjorde guvernören en inspektion. Sedan kastades de i fängelse tillsammans med de mest framstående kristna från området - ungefär 700 människor.

En av de mest blodtörstiga mördarna var Fevzi Bey, som var fast besluten att alla kristna skulle slaktas. Han gick till telegrafkontoret tillsammans med Rešid Bey och skickade en begäran till huvudkontoret för Kommittén för union och framsteg att få slakta de stackars varelsena.

Fevzi Bey erhöll den nödvändiga ordern genom att låtsas att om de kristna inte straffades så skulle turkarna, som var rädda och hade barrikaderat sig i moskéerna, inte våga återvända till sina hem.

Närvaron av flera flottar, *keleker*, på Tigris utlöste stor oro bland de kristna. Turkarna ljög och förklarade att flottarna skulle lastas med spannmål till Mosulprovinsen. Det oriktiga i detta påstående visade sig snart, för en mörk natt hade de ovannämnda 700 fångarna tagits ombord och fördes i riktning mot en plats som hette Pelikan, där de skyndsamt sattes i land. De var övertygade om att de skulle föras välbehållna till Gziro och därifrån till Mosul.

Så fort de hade landstigit blev ett stort antal dödade av en skotts salva. Man tog till ett knep för att döda de som återstod. Befälet påstod att gevärssalvan hade avlossats av misstag. "*Se till att inte döda någon!*" ropade han. "*Fortsätt att gå!*"

De överlevande tog honom på orden och lydde. De hade dock knappast börjat gå förrän en ny skotts salva utplånade hela konvojen. Bödlarna överföll sina offer och berövade dem allting. Bytet var värdefullt, för innan avfärden hade de kristna blivit tillsagda att ta med sig allt sitt guld och silver på grund av utgifterna under deras långa resa. De rovgiriga, grymma mördarna

drog sig inte för att även telegrafera till offrens släktingar, med begäran om mer ekonomiskt stöd, ett knep som gav odjuret mer pengar.

Efter denna masslakt återvände mördarna till staden för att fullborda den serie brott som de avsåg att begå mot återstoden av den kristna befolkningen. De började med att dela upp de armeniska och kaldeiska kvarteren i zoner, vilka vaktades av bödlar. Husen stormades och de gamla männen och kvinnorna beordrades att omedelbart lämna sina hem, tillsammans med sina barn. Inte glömde man heller bort att tillkännage att de som ville kunde betala för vagnar. De som inte kunde betala fick rida på åsnor. Kurder från Šükri Beys byar fick ansvaret att organisera dessa ödesdigra karavaner. De stackars offren fick rådet att ta med sig all hushållsutrustning och köksredskap de kunde bära, då de skulle behöva dem på färden.

Offren behövde inte vänta länge innan de mötte sitt sorgliga öde. En stor del av konvojerna slaktades i Šükri Beys byar, återstoden slaktades nära stadens bro. Mördarna tog förstås deras ägodelar.

Under tiden beslutade huvudkontoret i Konstantinopel att benåda de assyrierna-kaldéerna, men olyckligtvis var det bara några få som fick uppleva detta. Den kaldeiske ärkebiskopen märkte att, trots benådningen, fortsatte kaldeiska familjer att deporteras och överlämnas till bödlarna. Han visade emellertid stort mod och gjorde allt som stod i hans makt för att hålla tillbaka mördarnas våldsamma vrede. Han tog en stor risk och närmade sig guvernören och ställföreträdaren Zülfi Effendi. Den senare hycklade och försäkrade honom om att inga åtgärder skulle vidtas mot hans landsmän. Zülfi Effendi själv avtvingade mig 200 turkiska lira i guld,⁴⁵ vilket var priset på min bror Yusëfs huvud. Han överlämnades ändå till bödlarna. Förintelsen fortsatte under de fyra följande månaderna.

Den ondskefulle guvernören Rešid var kvar på sin post i ett år. Den dag han slutade samlades 150 personer som tagit statliga lån. Som en artig avskedsgäst slaktades de i Seyran-Tepe, på några minuters avstånd från kasernerna i Omid. Jag kände flera kaldéer i denna samling, bland andra Hanna och Rëzqalla. Bytet som plundrades och stals från de olycksdrabbade offren samlades i några stora kristna hus innan det delades upp mellan banditerna. Ett stort antal vackra flickor fördes bort och skickades till olika harem.

Ärkebiskopen, metropoliten Sulayman, skickade 1 500 turkiska lira⁴⁶ till den mordiske Rešid för att rädda livet på de landsmän som återstod. Det enda han lyckades få i gengäld var eftergiften att en liten andel av assyrierna skulle skickas till ett ställe i närheten av staden Fiskiyya (Fis). Där anställdes de som vägarbetare i stället för att dödas. Självfallet var ärkebiskopen tvungen att själv betala för arbetarnas brödranson.

Samtliga kyrkor i de kaldeiska byarna plundrades, förstördes och lämnades i ruiner. Kyrkorna som skonades användes som sjukhus eller stall.

Guvernör Rešid sägs ha skickat 80 balar byten, som tagits från assyrierna, till Konstantinopel. Resten gav han till sina vänner, bland dessa återfanns suppleanterna Fevzi och Zülfi.

⁴⁵ 1 000 dollar.

⁴⁶ 7 500 dollar.

I beduintälten

Tidigt i juni 1918, några dagar före min avfärd från Aleppo, fick jag veta att mina vänner, paret Boyaji, just hade mottagit ett av sina barnbarn i sitt hem. Det var en tolvårig pojke som man hade hittat bland beduinerna i öknen. Han hette Mixayel Keşişoğlu och var av mycket fin börd. Hans lillebror, som var nio år, hade också återfunnits några månader tidigare av sin farbror.

Jag gick för att träffa Mixayel. Han var oerhört mager och led av en magåkomma, orsakad av hans umbäranden. Jag bad honom att berätta hur beduinerna hade tagit honom med sig, och vad han hade varit med om. Han hade nästan glömt sitt eget språk, men talade felfri arabiska på beduiners vis och använde deras språk för att på ett enkelt sätt berätta följande historia:

Mixayels berättelse

“En morgon tog våra mördare med sig alla män och kastade dem i fängelse. De blev kvar där under en längre tid. En dag gick jag till fängelset. Där upptäckte jag att alla som hade hamnat där också hade slaktats och kastats i floden.

Turkarna började sedan att samla in alla kvinnor, flickor och barn som skulle deporteras och gjorde konvojer av dem som fick färdas längs Mardinvägen.

Min mor, syster, lillebror och jag följde med fyra konvojer som omfattade 300 människor, varav 20 var gamla farbröder. Vi var ängsliga och oroliga under vår vandring. När vi var långt ifrån staden började de uniformklädda soldaterna och turbanförsedda kurderna i vårt sällskap, att slipa sina knivar mitt framför oss.

Sedan kavlade de upp ärmarna och satte igång. Tio minuter räckte för att skära halsen av de gamla männen, som var först att sätta livet till. Sedan utsåg angriparna en annan typ av offer - de tog tio av de vackraste flickorna och dödade dem. Soldaterna stal sedan deras kläder. Kvinnor och flickor placerades i grupper om tio på mer än 20 meters avstånd från varandra. Därefter dödades de och kastades i en cistern. Inte ens de gamla kvinnorna fick leva.

Tio av de vackraste flickorna behölls. Efter ett rådslag mellan kurderna och soldaterna beslutade soldaterna att de inte skulle slå ihjäl barnen utan ge dem till araberna och kurderna som bodde i närheten. De fick bud och kom till oss, valde ut sina flickor och tog med sig sitt byte.

Det var mitt öde att få beduinaraben Ahmed som husbonde. Den turkiske sergeanten hade valt ut en annan pojke, men Ahmed föredrog mig. Han tog mig till sin by Wardemes, som låg bakom järnvägsstationen i Dêrbesiye, nära Mardin. Jag stannade hos Ahmed i tre år, såg efter hans kameler och hans boskap när den flyttades mellan olika platser. Min husbonde såg till att jag hade på mig den vita klädseln som bars av araberna i regionen, och gick barfota.

När Ahmed tog emot mig, var han rik, men senare fick han svårigheter att få det att gå ihop. Hans dotter tog ifrån mig ett kors, en bönbok och några små saker som jag hade haft med mig. Hon rev sönder bönboken, resten behöll hon.

Husbondens fru var verkligen snäll mot mig, men jag trivdes inte där. När jag hade varit hos dem i tio dagar försökte jag rymma. En beduinkvinna såg mig och sprang och berättade detta för min husbonde, som förde mig tillbaka. Han sköt till och med mot mig och skottet snuddade vid min turban. Han ville inte döda mig, utan bara skrämma mig och förhindra mig från att rymma igen.

Jag fick inte mycket att äta, bara lite svart bröd och lite mjölk. Jag tröttnade på att leva så och började tjata på min herre att låta mig resa till mina släktingar i Aleppo, som jag ville träffa igen. Han slog dövörat till, men sade att han skulle skicka tillbaka mig till assyrierna när kriget var över. Till slut, en dag när han hade tröttnat på mina böner, verkade han ändra sig. Det hände när vi tog en del varor till Nsibin.

Där råkade min husbonde känna igen Alyas och Yusëf Boyaji, två av mina farbröder som arbetade på Bagdadbanan. Ahmed berättade för dem att han hade med sig en av deras brorsöner. Min husbonde bad dem att ta mig med sig. Alyas följde omedelbart med araben till öknen och gick in i tältet. Han kom emot mig, men jag hade visst förändrats mycket, för först kände han inte igen mig. Jag kände i alla fall igen honom, och gav honom en varm kram. Vi tog farväl och åkte mot Nsibin. Arabens dotter 'Adla, följde med oss en bit för att få en present från min farbror. Han gav henne trettio mejidier⁴⁷ i silver, två stora sidensjalar, strumpor och stövlar. Jag blev kvar ett tag i Nsibin tills han kunde skicka tillbaka mig till Aleppo.“

Lilla Wahida

Ungefär samtidigt som jag besökte Antun Rumi i Aleppo, träffade jag Wahida, en liten kaldeisk tolvårig flicka från Omid som var släkt med fru Rumi. Hennes mor var en av de överlevande efter massakrerna, som inte kunde försörja sin dotter. Turkarna hade dödat hennes far och familjens hem hade plundrats. Jag bad henne berätta om vad hon hade sett och hon gav mig följande detaljer:

”Min far, Nacum Cabid / Na‘um ‘Abid, som satt i stadens fullmäktige, var rädd för att bli dödad så han gömde sig när många andra greps. En dag kom patrullen till vårt hus. De låtsades att de ville köpa konjak som vi sålde och fick oss att öppna dörren. De kom in och när de hade letat överallt hittade de min far och tog honom till fängelset. Mor och jag började gråta. Några dagar senare kom en vakt och berättade för mig att min far ville träffa mig. Jag gick genast till honom. Han kysste mig kärleksfullt och grät. Han frågade hur min mor och mina små bröder Mixayel och Sulayman mädde och hur de klarade sig. Han grät igen och jag försökte trösta honom. När jag hade varit hos honom i tre timmar, tog en polis mig ifrån honom, till ett rum på övre våningen som hade utsikt över våningen där min far fanns.

Genom fönstret såg jag en polis gå in till hans cell. Mördare försedda med påkar och soldater använde sina gevärskolvar och utdelade hemska slag mot min far. Han blev slagen i huvudet och han skrek högt; sedan högg de honom många gånger med sina knivar. De stack ut hans ögon med en kniv som hade en vass spets och skar upp hans mage. Jag grät ett tag. Sedan öppnade jag dörren och sprang ut.

Jag fortsatte att gråta och skyndade mig hem för att berätta för min mor vad som hade hänt. Hon blev hysterisk och började slita ut sitt hår. Min lillebror sprang och berättade den hemska nyheten för alla våra släktingar, och alla började sörja. Mor förstod vad som skulle

⁴⁷ 30 dollar.

hända med oss och gjorde snart upp planer för att skulle kunna fly. Hon var en modig kvinna och samlade ihop alla barnen. Vi gick från takterrass till takterrass och hittade till slut en säker plats där vi kunde få skydd. På det sättet räddade hon oss undan döden. När stormen hade bedarrat gick vi hem igen och upptäckte att alla våra möbler hade stulits.

Eftersom vi inte kunde leva i ett tomt hus och vi inte hade pengar eller något annat värdefullt, var min mor tvungen att arbeta för turkiska familjer i Omid för att kunna försörja oss. Men hon tjänade inte tillräckligt för att ge oss mat, så hon var tvungen att skicka några av oss till min morbror Petiyon i Aleppo.“

13

Massakern i Lija

Nacman / Na‘man Effendi är en av de överlevande från Musa Gorgis Adams stora, välkända familj från Beth-Mabadre. Alla hans bröder, kusiner och farbröder och morbröder massakrerades. Han själv undkom döden tack vare att han var chef för det lokala riksgäldskontoret i Lija,⁴⁸ som ligger i Ma‘den-Arğani distriktet. Nacman Effendi är nu i Aleppo. Jag är honom tack skyldig för följande redogörelse om vad som hände i Lija vid tiden för massakern.

Lija, som styrs av en kaimakam (styresman), är en stad med ungefär 12 000 invånare, varav 7 000 kristna. Staden är belägen arton timmars resa från Omid. Våren 1915 rekryterade guvernören Anis Bey en milis bland den turkiska befolkningen, utsåg befäl och såg till att regementet genomförde manövrar. Därefter beordrade den turkiska regeringen att alla vapen som de kristna ägde skulle samlas i kyrkan. Namnet på respektive ägare ingraverades i vapnen, under förevändning att de skulle återgäldas. Dessa vapen delades sedan ut till milisen.

En dag, på en given signal, installerades vaktposter framför dörrarna hos framstående kristna. Patruller skulle hålla vakt för att undvika motstånd och kaimakamen avskedade alla kristna tjänstemän.

Följande dag kallades 50 av de mer framstående kristna till styresmanen. De sattes bakom lås och bom, främst på grund av rent hat, men också för att avtvingas bekännelser. Tortyren, känd som ‘falaqan’⁴⁹ utfördes till blodvite uppstod. En del fick sina händer genomborrade, särskilt där det fanns tatueringar med kristna symboler. Fingernaglar drogs ut och skägg slets av. Jag fick kännedom om dessa detaljer från släktingar till offren, som fann dem i detta tillstånd när de kom för att ge mat till dem.

Vid en senare tidpunkt bands dessa stackars kristna ihop med rep, arm i arm och par om par. Sedan förde milisen dem utanför staden. Bud hade skickats till kurderna, som mötte dem i Dašta-Pis, ett stycke från Omid. Här blev de kristna plundrade och avrättade. Deras kroppar dumpades i några av de talrika grotterna på orten.

När denna uppgift var genomförd, fängslade turkarna andra kristna och torterade dem som med de tidigare offren. Därefter blev de bestulna på allt de ägde och mördades utanför staden.

⁴⁸ Ett administrativt distrikt (Qada).

⁴⁹ Slag på fotsulorna såsom straff eller tortyr.

En präst, som jag kände väl, tillhörde den andra kolonnen. På väg till fängelset förolämpade rännstensungar honom och behandlade honom som vore han ett lastdjur. Hans kollega, en präst som var 80 år gammal, torterades på det mest avskyvärda sätt och avrättades sedan.

Fängelserna fylldes återigen. Släktingar till offren fick höra att de olyckliga männen kunde räddas för en viss summa pengar, så de rusade hem för att samla ihop alla pengar de ägde. Särskilt kapten Sulayman Effendi blev rik på detta sätt. Han hade för vana att 'befria' fångar i två eller tre dagar, och sedan låta gripa dem senare.

Staden tömdes således på alla manliga kristna, till och med tioåriga pojkar. Grannbyarna inringades, en efter en, av Čettasmedlemmar och kurder. De grep männen, band dem och halshög dem i raviner och grottor, efter att de hade plundrats på det sedvanliga sättet. De kristna från regionen var armenier, assyrier-kaldéer eller jakobiter. Några av de byar, vars invånare högg ihjäl var: Fum, Šim-Šim, Jum, Tappa och Nağle.

Om någon kristen hade lyckats gömma sig och på så vis undkommit slakten, och upptäcktes i staden efter deportationerna och massakrerna, dödade pöbeln honom omedelbart på gatan. Därefter bars kroppen genom stadens olika kvarter, som en trofä. På de omgivande fälten spelade turkiska gatpojkar fotboll med de kristnas kranier och ben.

Efter denna omfattande slakt tog turkarna en månads vilopaus, under högtiden ramadan. Så snart som månaden hade förflutit, återupptogs dock deportationerna med ännu större intensitet. Denna gång fördes kvinnor och barn bort och dödades utan tvekan, varpå de kastades i floden. Flickorna fördes bort av kurder och turkar. Barn som blev utmattade av trötthet eller hunger på vägen lämnades vid vägkanten där de snart dog. De vackrare flickorna hölls kvar i en vecka hos de turkiska tjänstemännen i staden och överlämnades sedan till deras vänner.

Det är värt att notera att den tidigare styresman i Lija, som hade vägrat att verkställa order för att organisera massakern, återkallades till Omid efter att den första konvojen hade bildats. Han hade fått höra att han skulle bli befördrad. I stället dödades han på vägen, efter order från sina överordnade eftersom han visat brist på entusiasm inför sina arbetsuppgifter. Kurderna begravde honom vid vägkanten och på sin väg tillbaka till staden tillkännagav bödlarna att kaimakamen hade dödats av armeniska upprorsmän. Några dagar senare passerade jag hans grav med min familj.

Samma tragedi utspelade sig sex timmars färd därifrån, i byn Xanēke / Hanēke, som stod under förvaltning av den lokala makten i Lija. I Xanēke uppgick den kristna befolkningen till 400 familjer. Samtliga hade det bra ställt ekonomiskt. Många av dem hade gjort sig en förmögenhet i Amerika. Här utspelade sig således samma scener.

Alla män greps två, tre timmar efter att mörkret hade fallit, eller i gryningen. Därefter bands de, plundrades och fördes ett stycke bort, där de massakrerades. Det behövdes så många rep för att genomföra illdåden att en offentlig utropare gav order till stadsbefolkningen att bidra med en föreskriven kvantitet. Det officiella skälet var dock att repen behövdes till arméns mattransporter.

Kvinnorna som blev lämnade ensamma efter att deras män hade gripits, samlades i sina hem, i grupper om tjugo eller trettio personer. Där umgicks de, medan de darrade av skräck. På kvällen anlände militärpatruller, under förevändning av att en rekvisition skulle äga rum. De valde ut och förde bort de vackraste flickorna med våld.

Innan milisen organiserades hade dess framtida ledare, Ibrahim Bey, kommit till Omid. När han lämnade staden var han befördrad till kommandant på rekommendation av Rešid,

guvernören i Omid. Soldaterna avkrävdes absolut lydnad i världsliga och religiösa frågor, men när de värvades hade inte pöbeln den blekaste aning om vad de skulle utföra.

Efter att konvojerna hade massakrerats, återvände turkarna till offrens familjer och försäkrade dem att regeringen hade givit uppskov ifråga om männens förestående avrättning. Männen befann sig nu i säkerhet på en viss plats, men behövde pengar. Nya summor betalades ut. Flera kvinnor följde också med soldaterna för att själva överlämna pengarna, men dessa kvinnor blev rånmördade på vägen. Prästen i Fum greps och på sin väg till fängelset släpades han i skägget, genom gatorna, mitt ibland de skrikande gatpojarna.

Borgmästaren i Pasor fördes till Lija under förevändningen att han dödade soldater som passerade genom hans by. Han hängdes upp i fötterna, med huvudet nedåt, tills döden befriade honom. Detta skedde på toaletten i styresmanens hus i närvaro av de som befann sig på platsen. Qayserili Sa'id Mohammed 'Alim Effendi, son till Haji Ahmed och en av mina anställda, redogjorde för denna händelse i detalj.

En kristen sergeant vid namn Ohannes, som konverterat till islam, gick en dag för att be i moskén. Han mördades när han visade sig där, trots att han var en avfälling. Under massakern hängdes dessutom manshuvuden upp i trädgårdarna, som utsmyckning på trädens grenar.

Inte ens de sjuka besparades. De drogs upp ur sina sängar och släpades genom gatorna och deras förtvivlade släktingar försökte följa med dem för att hjälpa dem så mycket som möjligt. De känslolokalla turkarna kunde inte ens tillåta att de eländiga stackarna fick dö hemma.

Turkiska gummor följde efter konvojen som utgjordes av kvinnor och bad mödrarna att överlämna sina barn i deras vård. Muslimska kvinnor berövade sedan de stackars små liven deras kläder och övergav dem vid väggkanten.

14

Händelserna i Karme / Xarput / Harput

Vid slutet av 1918 träffade jag Gorgis Tuma Qašišē, en affärsman från Karme, som hade varit ögonvittne till massakrerna i staden. Jag skrev ordagrant ner följande redogörelse, som han dikterade. Han signerade mina anteckningar för att intyga deras äkthet.

“Turkarna började med att gripa vissa framstående personer, särskilt skollärare. De grep, bland andra, Ašur Yusēf, professor vid amerikanska högskolan och redaktör för ‘Mhadyono Othuroyo / Muršēd Athuriyun,⁵⁰ stadens assyriska-kaldeiska tidning. Om jag inte minns fel var detta i början av maj, 1915. De gripna hölls inspärrade i fjorton dagar. Deras hus genomsöktes, men som tur var fann man ingenting komprometterande. De assyriernas-kaldeernas och jakobiternas bostäder utsattes för samma åtgärder.

Under tiden begav sig Sabit Bey, stadens guvernör, till Erzerum. Där lät han stänga alla skolor, under förevändningen att en tyfusepidemi härjade. Han återvände från Erzerum och kom under fredagen några dagar senare så långt som till Mezre.

⁵⁰ Ungefär Krönikan.

Han gjorde sig hemmastadd i Sarayen⁵¹ och höll ett möte som varade i över en timme, då kristna förbjöds att gå in i byggnaden. Jag råkade befinna mig på kyrkans gårdsplan med några vänner eftersom jag hade gömt mig där för att slippa militärtjänst. Där lade jag märke till de beväpnade soldater som gick sina rundor. Framåt klockan nio såg jag dem leda bort en armenier, som de gripit. På kvällen kom min lillebror Yuhanna, som var sju år, för att träffa mig vid kyrkan. Han sade att min far frågade efter mig.

När jag lämnade kyrkan upptäckte jag till min förvåning att alla kristna jag mötte var mycket uppskrämda. Jag kom hem och fann min moster och andra släktingar gråtande. Jag fick veta att min farbror, köpmannen Barşawm Qaşıse, hade arresterats. Min far var vit som ett lakan och oerhört upprörd och orolig. Han stod helt mållös i ett hörn. Först en timme senare bröt han sin tystnad.

“Jag var på marknadsplatsen när guvernören och kommandanten kom till Sarayen. Där förde de en lång diskussion. En kvart senare var marknadsplatsen omgiven av milisen, som valde ut alla kristna över fjorton år. De greps och fängslades. Bland dem fanns Barşawm, min stackars bror. Jag lyckades med stor svårighet komma undan, tack vare Kevork Ağa, som förutsåg att massarresteringar var överhängande och gav mig rådet att fly. Några minuter senare greps han, och blev barbariskt misshandlad och förd till fängelset. På håll såg jag också hur två bröder, Boğos och Marderos Çatalbaşı, Abraham Tašo och många andra greps. Självt greps jag två gånger på gatan, men försynen ville att jag skulle försättas på fri fot,” berättade han.

Nästa dag vid åttatiden meddelade en offentlig utropare, från citadellets topp: *“Kristna, ni ska veta att den som inte öppnar sin butik som vanligt kommer att ställas inför krigsrätt och dömas till döden. Varför är ni rädda? Ni har inget att riskera. Var tappra!”*

Min far litade inte på den offentlige utroparens ord och fruktade för att öppna sin butik. Jag funderade på att gå dit själv, men ändrade mig. Min farbror tog nycklarna och gick för att öppna lokalerna.

Bara någon timme senare fick vi veta att alla köpmän på marknadsplatsen hade gripits. Poliser och soldater kom till oss under dagen, med en namnlista där även min far stod med och som de avsåg att gripa. Min mor gick mot dörren och förklarade att alla männen var ute. I själva verket hade vi alla flytt via taken till biskopens hus. Där fann vi biskopen Manşur själv, som bad i sitt rum. Då vår närvaro kunde leda till att han greps, lämnade vi hans hus. Min far sökte skydd hos Minas Ağa Çatalbaşı, medan min kusin och jag gömde oss i Aşur Effendis hem.

Min mor anlände lite senare. Hon grät och berättade att soldaterna ständigt kom och trakasserade henne; de sade att de måste gripa hennes man och söner till vilket pris som helst.

Soldaterna sade att de ville föra min far till Sarayen för att ställa några enkla frågor, varpå han skulle släppas. Han fruktade att barbarerna skulle skada hans fru och familj, så han beslöt sig tappert för att återvända till huset. Där mötte han soldaterna som väntade på att gripa honom. Han bad att få byta kläder och krama om sina barn innan han lämnade huset. En av mina fastrar dök upp med sin baby i famnen. Hon vände sig till soldaterna och sade ursinnigt:

“Era fega kräk, ni har tagit min man från sitt hem och fört honom till Mezre! Nu vill ni ta med min svåger också! Är ni inte rädda för Guds vrede? Vad har dessa oskyldiga människor gjort för att förtjäna denna behandling?”

“Var inte orolig!” svarade soldaterna hycklande. “Era män kommer snart vara hemma igen.”

⁵¹ Palatset varifrån staden styrdes.

Under tiden tömdes de tätbefolkade kristna kvarteren; endast några barn blev kvar. Nästan alla män fördes till Mezre där 1 500 människor spärrades in i en stor byggnad med namnet *Kirmizi-Konak*. Ingen tilläts tala till dem, men deras släktingar fick ge dem mat.

Då turkarna sade att de endast behövde få tag i armenierna, så gick de assyriernas-kaldéernas biskop tillsammans med två framstående medlemmar från hans församling, Eliya Effendi Tašo och Bedik-Zade Arakel, för att träffa guvernören, kommandanten och den deputerade ledamoten. De bad att biskopens församling skulle skonas eftersom medlemmarna var varken armenier eller tillhörde ett politiskt parti. Bedik-Zade, en muslim med stort inflytande, var närvarande. Med tårar i ögonen frågade han guvernören: "*Varför behandlar du detta olyckliga folk på det här sättet? De är fullständigt oskyldiga!*"

Guvernören och hans vänner lovade att överlämna ärendet till Konstantinopel med en begäran om att benåda den assyriska-kaldeiska folkgruppen. Några dagar senare kom faktiskt ett positivt svar från de centrala myndigheterna och således skulle de assyrierna-kaldéerna skonas. Trots denna order underlät dock guvernören att frige de 1 500 trosfränder som redan hade gripits tillsammans med armenierna och förts till Mezre. Alla avrättades utanför staden, utan åtskillnad. Lyckligtvis satt min far fortfarande i fängelse i Karme.

Efter dessa händelser meddelade den offentliga utroparen att de kristna invånarna i varje kvarter skulle lämna staden, i tur och ordning, och följa vägen till Urhoy. De assyrierna-kaldéerna skulle ge sig iväg på onsdag. Eftersom min far var ålderman, *Muxtar*, så släpptes han från fängelset för att arbeta med mantalsuppgifterna i vårt kvarter. När folkräkningen var avklarad, så blev han fängslad på nytt - trots ordern om de assyriernas-kaldéernas benådning.

Den offentliga utroparen upprepade ordern beträffande deportationerna, och fängelsets 556 armenier och assyrier-kaldéer släpptes för att följa med sina familjer i exil. Vi hade emellertid tur; en dag meddelade den offentliga utroparen att kaldéerna kunde stanna kvar. Man kan föreställa sig glädjen i vår folkgrupp. Glädjefester pågick överallt och våra ledare besökte guvernören och gav honom en present, 500 turkiska lira i guld. De tog tillfället i akt att samtidigt be honom att vidarebefordra ordern från de centrala myndigheterna och även benåda de assyrierna-kaldéerna i förstäderna, där många av dem bodde.

Därefter gick vi för att träffa en borgmästare, *mudir*, från en av förstäderna, som hade kommit till staden. Med anledning av ordern frågade vi honom om han kunde skona de assyriska-kaldeiska byarna. Vi hoppades att vi skulle vinna gehör för vår sak, så vi gav honom också gåvor. Han lovade att tillmötesgå oss, men när han återvände till sin by lät barbaren avrätta samtliga assyrier- kaldéer, även kvinnor och barn. I den lilla staden Hēsno d Manşur / Adiyaman återstod knappast något spår efter de kristna; samtliga hade huggits ihjäl med yxor och kastats i floden som bevattnade trakten. I synnerhet prästerna hade torterats med obeskrivlig grymhet. Följande exempel utgör några av de platser där de assyrierna-kaldéerna hade bott: staden Malatya och byarna Širo, Aywatos och Gargar.

Tre månader efter att tragedin ovan hade utspelat sig, greps en natt alla assyrier-kaldéer, i guvernörens frånvaro. De skickades till det röda palatset, *Kirmizi Konak*. Samma natt knackade det på vår dörr. Det var Cabdënnur / 'Abdennur, en kristen som ville att min far skulle besöka honom i hans bostad. Min far gick hem till honom, och när han återvände berättade han att för oss att en turk hade hälsat på hos Cabdënnur och hört sig för om min far. Turken var köpman och min far hade gjort lite affärer med honom och var skyldig honom pengar. Fordringsägaren hade bråttom att få betalt eftersom han hade hört att alla assyrier-kaldéer skulle gripas nästa dag.

Min fars ord gjorde oss skräckslagna och vi kände på oss att den här gången skulle allt vara över. Min far, min kusin David och jag flydde i gryningen och gömde oss i botten av en

brunn. Vi bad våra släktingar att gräva ett hål och gömma alla våra värdesaker och handelsvaror i ett hörn av trädgården. Vi väntade hela tiden på ankomsten av de stackare som skulle leda oss i döden. Slutligen, framemot middagstid, ropade en släkting ovanför brunnen: *“Kom fram. Det finns inget att frukta. Massakern på assyrierna har upphört.”*

I massakrerna i Karme förlorade jag både mina farbröder och morbröder - Barşawm Qaşışe, Boğos och Mardiros. Där avrättades också mina kusiner Nuri och Ohannes, liksom mina släktingar Aşur Yusëf, Garabet och Kework Kerbez.

15

Våldtäkter, plundringar och mord!

En eftermiddag, en månad innan jag lämnade Aleppo i maj 1915, besökte jag det kaldeiska församlingshemmet. Medan jag befann mig där kom det in en kvinna som bar en uniform som vittnade om att hon var avdelningsföreståndarinna på Röda Halvmånens sjukhus. Hon hälsade på församlingsprästen och, då hon inte kunde arabiska talade hon franska. Jag fick tolka.

Kvinnan var kaldë och kom från Omid. Hon var dotter till Zaki Hajji Dawud från samma stad och hade just anlänt till Aleppo från Qayseri. Hon berättade för oss om sin deportation, långa vandringar och lidanden. Under vårt samtal fick jag veta att hon hade släktingar i Aleppo, familjemedlemmar till Antun Effendi Rumi, tidigare chef över ‘reje’⁵² i Mardin och en av mina vänner. Jag tog med henne till huset där denne gentleman bodde. Han var förvånad över att träffa henne i Aleppo och hans fru var mycket gästfri mot henne.

När kvinnan fick veta att jag snart skulle bege mig till huvudstaden, så ville hon följa med mig för att återse sina släktingar. Följaktligen tog församlingsprästen, fru Rumi och jag itu med att försöka ordna ett resetillstånd till henne. Vi lyckades med detta, så jag och hon påbörjade resan till Konstantinopel. Jag lade märke till att varje gång vi passerade en järnvägsstation och såg en polis, darrade hon av fruktan för att än en gång hamna i polisens våld. När vi anlände till Konstantinopel berättade hon om sina lidanden, vilket jag troget återger:

Vittnesmål av fru Habiba Turkoğlu, en kaldeisk kvinna

“På eftermiddagen, lördagen den 18 juli 1918, fick vi meddelandet att alla kristna skulle deporteras från Trebizond. Vi befann oss vid denna tidpunkt i byn Totz, dit min familj hade flytt när ryssarna bombaderade Trebizond. Vi blev oerhört upprörda av ordern och återvände till Trebizond nästa dag. Byn låg på tre timmars avstånd från staden. Vi fick fyra dagar på oss att göra oss redo inför deportationen.

På den tiden var en missionär, doktor Crawford, stationerad i Trebizond. Han var rektor för stadens amerikanska högskola. Ett stort antal föräldrar vände sig till honom och hans fru och bad dem att ta hand om deras barn när de var borta. Efter mycket ansträngning fick han tillåtelse från en guvernör, vali,⁵³ vid namn Jemal Azmi. Föräldrarna betalade den nödvändiga summan för barnens försörjning och lämnade till och med sina smycken hos doktor Crawford.

⁵² Statliga ägor, där det odlades tobak, framställdes salt med mera.

⁵³ Den turkiska beteckningen för guvernör.

Han försökte också skydda ett antal unga kvinnor under sken av att de var lärare. Men inte ens på denna amerikanska högskola var barnen säkra.

Skräck rådde i hela staden. De kristna grät och deras rop genljöd överallt. Trebizond var en stad i sorg. Man kunde se en samling kvinnor springa andfådda genom gatorna, förföljda av soldater som ignorerade deras böner. Männen hade slitits från sina hem och förts till ett kloster som hette Astvazatzin.

Den 13 juli, fem dagar innan ordern om deportationen meddelades, samlade man ihop alla ryska män samt alla medlemmar av (armeniska öa) Tashnaktzagankommittén. Samtliga hade en framskjuten ställning i samhället. De sattes ombord på en motorbåt och utsattes för hårdhänt behandling och fick veta att de skulle färdas till Sinope eller Konstantinopel för att ställas inför krigsrätt. När de väl hade kommit ut till sjöss, slängdes de överbord och dränktes. Vi fick reda på deras sorgliga död när vi några dagar senare hittade omkring 400 kroppar vid stranden.⁵⁴

Denna fruktansvärda tragedi försatte invånarna i obeskrivlig skräck. En del blev så desperata att de brände ner sina hus. Andra kastade sig ner i brunnar och många begick självmord genom att hoppa från tak och fönster. Ett antal, bland dem några kvinnor, förlorade förståndet. De visste, arma stackare, att deras tur oundvikligen skulle komma och att de skulle avrättas utan medlidande.

Vi hade själva fått rådet av fru Hekimyan vars man arbetade som läkare i armén att lämna vårt barn på den amerikanska missionsstationen. Hon lovade att ta hand om barnet eftersom hon, som soldathustru, hade rätt att stanna kvar. Jag lämnade personligen över min lilla Diko, som då var femton månader gammal, på missionsstationen tillsammans med en summa pengar för att täcka kostnaderna för hans vistelse där.

På kvällen, denna ödesdigra dag, kom några turkiska köpmän till vårt hus. De förde ett viktigt, hemligt samtal med min man. Det mystiska mötet varade i en halvtimme. Därefter kom min man till mig och sade: *“Vi har funnit ett sätt att komma undan; genom att omfatta islam.”*

Hans ord gjorde mig först svarslös av ilska. *“Jag kommer aldrig att bli muslim!”* skrek jag. *“Det står dig fritt att förneka din tro om du vill.”* Hela min familj försökte övertala mig. Min man, som hade brutit ihop, frågade mig med tårar i ögonen: *“Vill du vara orsaken till att vi förlorar allt?”*

Jag reste mig upp, mycket gripen av det han sade och gick till ett annat rum för att tala med de turkiska köpmännen. Även de försökte övertala mig. *“Ta ditt förnuft till fånga och rädda din familj”* sade de enträget. Båda männen - Osman Lutfi och Osman Effendi Körzade - är just nu i Konstantinopel.

Jag sade till dem att mitt slutgiltiga svar var att jag föredrog att dö framför att avsäga mig min tro. *“Det står min man fritt att gå över till er religion men för egen del vägrar jag att bli muslim,”* tillade jag.

Köpmännen påminde oss om hur turkarna, enligt deras berättelse, hade fått lida i de kristnas våld. De varnade oss för att turkarna tveklöst skulle ta gruvlig hämnd på de kristna. Sedan lämnade de oss.

Tidigt på morgonen, torsdagen den 21 juni,⁵⁵ fick vi veta att soldaterna hade omringat de kristnas hus för att förhindra all kommunikation dem emellan. Då insåg vi att timmen för vårt

⁵⁴ Ett antal båtar utgick ifrån Trebizond. De var då fullastade av män. Samtliga båtar återvände några timmar senare, helt tomma.

⁵⁵ På torsdagen den 1 juli bevakade soldater med påsatta bajonetter alla gator. Bortförandet av armenierna från deras hem började. (Enligt James Bryce i *Treatment of the Armenians In the Ottoman Empire*).

sorgliga öde var slagen. Vi förutsåg att vi skulle deporteras och förberedde oss i enlighet med detta. Under tiden kom ordern att vi skulle lämna våra hem. När vi gjorde det grät min man som ett barn; han anade vad som skulle drabba oss.

Anhängare till Kommittén för enhet och framsteg⁵⁶ tröstade oss och sade att vi snart skulle återvända. En stor konvoj bildades, sedan gav vi oss av. Några av de stackars offren bar filter på sina axlar, andra bar madrasser och, ja i själva verket alla slags husgeråd och utensilier. Vårt första uppehåll var i Değirmendere, en halvtimme utanför staden, där vi hann ifatt tusentals män och kvinnor som hade gått före oss. Soldaterna hindrade oss från att färdas med kärror eller andra färdmedel och tvingade oss att gå till fots. Två befäl hade ansvaret för konvojen. Det var kapten Beşiktaşlı Agah Bey, en man som var 30-33 år, och löjtnant Trabzonlı Haji-Halil-Zade Faik Bey, som var ungefär 25 år.⁵⁷

Alla som ingick i konvojen kroppsvisiterades innan vi gav oss av. Till och med små fickknivar togs ifrån oss eftersom de var vapen. Banditerna sade till oss att ur anständighetssynpunkt var dessa försyndelser ingenting i jämförelse med vad bulgarerna hade gjort mot deras kvinnor.

Order gavs så att de ansvariga befälen skulle föra oss till Gziro i provinsen Omid inom tolv timmar. Detta innebar att vi skulle dödas på vägen dit eftersom det var fullständigt omöjligt att tillryggalägga avståndet på den tiden. Det skulle krävas mer än en månads vandring att ta oss till Gziro.

Vägen till Golgata

Vi lämnade Değirmendere klockan fyra på eftermiddagen i ösregn. Vår konvoj bestod av mer än 5 000 människor. Soldater ledsagade och vaktade oss som om vi vore en fårscock. I spetsen gick kapten Agah Bey, medan Faik Bey bildade eftertrupp till den sorgliga skräck- och dödsprocessionen.

Fyra timmars vandring förde oss till Haji-Mehmed. Det regnade fortfarande när vi stannade till vid ett litet kafé, intill stigen som leder från Trebizond till Erzerum. Där skildes vi från männen och samlades ihop i grupper. Jag gick in i kaféet med fru Mari Arabyan, som också hade lämnat sitt barn på den amerikanska missionen. Vi tillbringade natten på kaféet. Fru Arabyan var nära ett fullständigt nervöst sammanbrott.

Under natten såg jag henne resa sig upp med ett ryck, och knäppa upp sin klänning på ett mekaniskt vis, för att ta fram sitt bröst till spädbarnet som hon trodde att hon hade vid sin sida. Hon yrade nästan, suckade sedan, gjorde en rörelse som om hon kysste sitt barn och somnade om. Jag blev så tagen av denna rörande scen av moderlig ömhet att jag kom att tänka på mitt eget spädbarn som jag också hade lämnat för omhändertagande på missionsstationen, och kunde inte hålla tillbaka tårarna.

⁵⁶ Nail Bey var kommitténs ordförande i Trebizond.

⁵⁷ *Treatment of the Armenians In the Ottoman Empire*, s. 299. Utdrag från en intervju med kommandörkapten G. Gorrini. Han var tidigare generalkonsul i Trebizond och lämnade staden den 23 juli 1915 under perioden mellan de italienska krigsförklaringarna visavi Österrike-Ungern respektive Turkiet. "Det var fråga om verklig utrotning och slakt på oskyldiga, exempelöst, en svart sida, besudlad med flagrant brott mot mänsklighetens, kristendomens och nationens mest heliga rättigheter. Det fanns omkring 14 000 armenier i Trebizond - gregorianer, katoliker och protestanter. De hade aldrig stört ordningen eller givit polisen anledning till oro. När jag lämnade Trebizond, återstod färre än hundra av dem."

Männen som hade gripits i Trebizond och hade låsts in i klostret i Astvazatzin, den 1 maj, återförenade sig med oss här och tillfördes vår konvoj. Vi satte iväg igen klockan åtta på morgonen och kom till en väg mellan två åar, några timmar från Haji Mehmed. Några av de yngre fångarna kastade sig i vattnet i desperation och drunknade. Vid tolvsnåret kom vi fram till Esir-Oğlu. Där fanns några enstaka vagnar, och genom mutor placerades de få barnen i vårt sällskap i vagnarna för att skickas tillbaka för omhändertagande på den amerikanska missionsstationen.

Vi lämnade Esir-Oğlu klockan fyra. Vi räknade omkring 6 000 män och kvinnor. Vi nådde Boğulu-Han till fots. Där förlorade tre eller fyra kvinnor sitt förstånd på grund av de beskrivningar om de lidanden som väntade oss som soldaterna gav, med utstuderad grymhet.

Trots att dessa slaktare var så hatiska mot oss, var vi tvungna att visa omsorg om de två befälen som hade ansvar för oss. De erbjöds alla möjliga sorters mat och dryck som vi hade med oss.

Nästa morgon gav vi oss av klockan åtta, och fortsatte vår resa hela dagen till fots. Det regnade i en och en halv timme. Klockan tre på eftermiddagen anlände vi till Zigana, en telefoncentral vid foten av ett snötäckt berg med samma namn. Våra vakter ville förmå oss att tillbringa natten där, men befälen som vi tog så väl hand om lyssnade till våra ihärdiga böner och tillät oss att tillbringa natten i en by, som vi skulle nå efter en timmes vandring. Hela konvojen fortsatte. Vi fick ta skydd i flera hus, för sju turkiska lira.⁵⁸ Bageriet öppnades så att vi kunde köpa bröd. Tillsammans med nio andra familjer tilläts vår familj att stanna i ett så kallat hotell, som var ett gammalt fallfärdigt hus.

Den kvällen, klockan nio, lät löjtnanten hämta min man, som blev ombedd att tjänstgöra som medlare i en ganska känslig fråga. Löjtnanten hade blivit våldsamt förälskad i Keġanuş Arabyan och ville att min man skulle föra hans talan inför hennes släktingar. Denna förfrågan var egentligen en order, och min man var tvungen att lyda. Slutligen, som väg ut ur svårigheten, svarade min man att han inte kunde avgöra saken utan att löjtnanten borde själv vända sig till flickans föräldrar nästa dag. Vi var villrådigas beträffande hur vi skulle agera och kunde inte sova på hela natten. Om förfrågan avvisades, var vi förlorade. Nästa dag höll vi ett familjeråd och kom överens om att lämna bort flickan. Vi trodde att detta kunde hjälpa de andra.

Vi tillbringade en natt i Köprü-Başı, och på morgonen började vi färden mot Daldaban. Keġanuş överlämnades till löjtnanten, som återvände med henne till Trebizond tillsammans med fru Gayzak Arabyan och fru Keleryan. Båda hade betalat 500 turkiska lira⁵⁹ för att följa med henne.

Vi lade märke till att de två befälen hade försvunnit. Soldaterna vände om och gav order till fordonens förare att stanna. Jag anade oråd och steg av konvojen. Jag gav min man rådet att göra samma sak, men han vägrade. Tjugo soldater omringade mig och beordrade mig att stiga in igen. De knuffade mig, drog mig i armarna och hotade mig till och med, med sina bajonetter. Skräcken blev mig övermäktig och jag började kräkas våldsamt. När en av soldaterna såg mig i detta tillstånd hjälpte mig och förmådde mig på så sätt att åter ansluta mig till konvojen. Jag var tvungen att gå till fots och skildes från vagnarna, vars passagerare blev rånade av soldaterna.

Efter tre timmars vandring anlände vi till Daldaban. Där blev vi överfallna av rackarungar som satt på trädgårdsmurar och slängde stenar, dynga och allt möjligt skräp på oss. Kvinnor kastade sten mot oss och skrek ut sitt hat: *“Ge er iväg, era kristna svin! Nu får ni vad ni*

⁵⁸ 35 dollar.

⁵⁹ 2 500 dollar.

förtjänar!“ Då vi kom till foten av berget märkte vi att det var ockuperat av Çettamedlemmar, banditer som avsåg att döda oss. Med dem var en viceguvernör, mutessarif, från Gümüşhane som låg en halvtimmes resa bort och hans mannar. Banditerna fick hjälp av soldater och omringade oss. Befälhavaren beordrade att männen skulle skiljas från kvinnorna. Befälen, som hade försvunnit då vagnarnas passagerare plundrades, dök nu upp igen, överföll oss som hyenor och skilde oss ytterst brutalt från männen. De använde till och med gevärskolvorna.

Vårt lidande och bedrövelse kunde knappast bli värre. Vi var fysiska vrak och våra nervsystem bröt samman efter alla umbäranden som vi hade gått igenom och de fruktansvärda scener av övergrepp, mord och massakrer som vi hade bevittnat. Droppen som fick bägaren att rinna över blev när männen skildes ut från kvinnorna. Vi gick med tunga steg som boskap, som vore vi enfaldiga. En del väntade stoiskt på att dödas, andra bad till Gud att få dö.

Den hänsynslösa uppdelningen, eller snarare utsorteringen av män och kvinnor föranledde ett stort antal scener, den ena grymmare än den andra. När mansskocken hade vaktats på något avstånd från vår konvoj, närmade sig banditerna oss och gick igenom vårt bagage och tillhörigheter efter rep och snöre. De var redo för sitt arbete, att slakta hela kristna befolkningsgrupper. Med hjälp av repen band banditerna männen arm i arm, två och två. Därefter leddes de bort. Vi rös av skräck och slet vårt hår, då vi visste att de gick mot sin död. Många svimmade. Våra kära kamrater fortsatte sin fruktansvärda färd till platsen för slakten, där 1 500 sköts.

Vårt martyrskap slutade dock inte här. Det hade bara börjat. Slaktarna kom tillbaka mot oss; de var stolta över sitt arbete. Soldater föste oss framåt som boskap ut i det vilda, öppna landskapet, där vi på en del platser kunde lägga märke till hus i ruiner. De gav oss inte ens tid att ta våra tillhörigheter. Ynkryggarna, som visste att vi var i deras våld och att ingen röst kunde höjas till vårt försvar, utsatte oss för de mest fruktansvärda lidanden. Slagen som vi fick ta emot var ingenting jämfört med knuffarna som slungade oss till marken, med blåmärken och sår. En person, vars ben var brutet, beordrades faktiskt att resa sig och fortsätta vandringen. Man begärde det omöjliga. Den lidande var dock tvungen att antingen försöka eller dö under slagen från gevärskolvor och knölpåkar.

Här behöver jag inte återge hur vår heder kränktes. Vi trängdes på denna ödsliga plats och svalt för vi hade ingenting att äta. Tretusen av oss tillbringade natten i ett ihärdigt duggregn; himlen var vårt tak och den våta marken vår säng. Vi jämrade oss i förtvivlan och tappade modet alltmer.

Vi plågades till och med på natten. Beväpnade poliser marscherade genom våra led. De använde ficklampor för att hitta de vackraste bland oss och förde bort dem till sina orgier. Efter att de hade först våldtagits, dödades ofta unga flickor ett stycke därifrån. Två eller tre timmar senare återvände soldaterna för att leta efter andra unga kvinnor. Då de inte kunde hitta på nya metoder för att förvärja vårt lidande, lät de oss inte ens gå åt sidan när vi behövde förrätta våra behov. Inte ens under Neros tid genomfördes illdåd med sådan oerhörd grymhet.

På morgonen efter denna hemska natt såg vi plötsligt fru Kalaryan, hennes barn och fru Arabyan springa andfädda och skräckslagna ut ur en trädgård, som om de var förföljda. (Man ska komma ihåg att dessa kvinnor hade betalat en stor summa för att få lämna konvojen). När fru Kalaryan kom fram till oss var hon helt slut. Hon höll på att ramla ihop av svält. Allt vi kunde hitta och erbjuda henne var ett stycke torrt bröd.

Detta var otillräckligt för att återuppliva en kvinna i hennes tillstånd, så en av mina följeslagerskor erbjöd henne mjölk från sitt bröst. Den stackars kvinnan tog tacksamt emot detta, vilket återställde hennes krafter - precis som om hon varit ett litet barn. Vi blev mycket rörda. Löjtnanten hade varit rädd för att råka illa ut så han hade frigivit fru Kalaryan och fru

Arabyan. De hade då hamnat i guvernörens våld, som hade utsatt dem för förhör. Han hade låst in dem i ett rum med poliser, där de varit föremål för de mest skamliga våldshandlingar. Viceguvernören hade hållit kvar Keġanuŝ, den unga så kallade frun till löjtnanten, som prostituerad. Det stackars barnet var endast fjorton år gammalt.

Etthundrafemtio flickor och tio lärare, som tillhörde en grupp av unga kvinnor, hade sökt skydd på den amerikanska missionsstationen. De hade deporterats från Trebizond tillsammans med ett antal pojkar som var mellan 15 och 19 år. Fyra dagar senare valdes några av de vackrare flickorna ut och fördes bort. De övriga sköts ner på fläcken, tillsammans med pojkarna, eller dödades på annat sätt.

Klockan åtta lämnade konvojen den ensliga platsen. Den utgjordes nu enbart av kvinnor; alla män hade avrättats. För att säkerställa att vi verkligen skulle lida tillräckligt, följde turkiska och kurdiska kvinnor och barn efter oss. De tillgrep alla möjliga pajasfasoner och jagade oss längs vägkanten.

Till slut, efter tre timmars vandring, kom vi fram till en kvarn. Kapten Agah Bey var inte längre i vårt sällskap; han hade lämnat oss när våra män fördes bort. Löjtnanten, som hade återförenats med oss, kom med två Čettamedlemmar och kroppsvisiterade oss alla. Jag var det första offret. Förutom våra respektive smycken hade jag 320 turkiska lira på mig, min svärmor hade 200 turkiska lira och min svägerska 200 turkiska lira. Alla dessa pengar tillhörde mig, men jag hade delat ut dem bland mina släktingar för att det skulle vara enklare att bära. När löjtnant Faik Bey hade tagit mina pengar, hånade han mig genom att ge mig sextio paras - några ören - för omkostnader, och lovade att ge mig tillbaka mina pengar i Erzinjan. Därmed skulle de inte bli stulna av banditerna som härjade i landsbygden, genom vilken vi skulle passera, sade han.

Under visiteringen fick vi utstå åtskilliga grymheter. Som vanligt misshandlades vi med gevärskolvarna, och vårt hår slets från våra huvuden. En av mina tidigare elever vid skolan i Trebizond, där jag hade undervisat mellan 1911 och 1913 innan jag gifte mig, fick sina två flåtor helt avslitna. Flera kvinnor kläddes av fullständigt, under förevändning att de skulle kroppsvisiteras. Många svalde sitt guld för att kunna använda det senare.

Inledningsvis när de kom för att kroppsvisitera mig sade de: *“När din man bands, för att kunna avrättas, medgav han att du hade alla pengar med dig. Han sade till oss att ta pengarna från dig, så du bör ge dem till oss om du vill rädda hans liv.”* Det var bara ett trick för att få mina pengar.

På kvällen, efter kroppsvisiteringen, lämnade vi kvarnen i ett vidrigt, smutsigt tillstånd. Vi hade inte tvättat oss sedan vi lämnade Trebizond. Vi var formliga mänskliga trasor; vi sov på bara marken och magrade på grund av våra umbäranden. Medan vi gick längs floden i närheten av kvarnen, försökte en kvinna vid namn fru Keċiyan att dränka sig genom att hoppa i vattnet. Hon drogs upp. När vi lämnade byn följde bybor efter oss, skrek förolämpningar och kastade sten. *“Ge er iväg, ge er iväg,”* ropade de. *“Snart kommer ni kommer alla att vara utrotade.”*

De grep och förde med våld bort 50 flickor och kvinnor från konvojen. Vi lade märke till kropparna efter flera män och unga människor som fastnat i gytthan vid flodstranden. De var nakna. Förmodligen hade de bott i Bayburt, huvudort i provinsen Trebizond, och avrättats på detta sätt.⁶⁰

⁶⁰ Vid den här tiden kunde man dagligen se ett stort antal lemlästade kroppar, flyta helt nakna nerför floden Yel-Değirmeni, till sjön. Bland annat förekom kvinnokroppar, där bröstet hade skurits bort. *Treatment of the Armenians*, s. 293, av James Bryce.

Vid sextiden hade vi nått en stor by vid namn Köse, och såg då ett stort antal män som var inlåsta i en moské samt i inhägnade gårdar under bevakning av soldater. Att de var åtskilda från sina respektive familjer orsakade dem ett påtagligt lidande. När de såg oss ropade de till oss och viftade med sina näsdukar från fönstren. De ville skriftligen kommunicera med oss, men det var omöjligt att komma i närheten av dem.

Vi trängdes ihop innanför stora inhägnader avsedda för boskap. Plötsligt hörde vi en smäll. Det var en bomb som exploderade. Löjtnant Faik berättade, för att trösta oss, att de dödade en del män efter det tyska systemet. Detta innebar att männen radades upp på led om tio personer. Sedan avlossades ett skott genom alla tio. En annan metod var att föra in ett antal män i ett rum och sedan förstöra rummet med en bomb. *“Explosionen som ni just hörde innebär att ett stort antal har avrättats,”* sade han.

Skräckslagna, fruktade vi samma öde, så vi grät och slet ut håret. Vi hoppades kunna yánställa oss själva; vi ryckte till och med ut ögonfransar och ögonbryn. Vi hade drabbats av förtvivlans vansinne.

På berget Sebikore

Klockan åtta på morgonen dök Faik Bey upp och ropade: *“Gör i ordning handelsvarorna. Vi ger oss av”*⁶¹ och lämnade oss med nästan 5 000 andra deporterade bybor, kvinnor, barn och gamla män. Klockan tio bröt panik ut i konvojen. Man kunde höra förtvivlade rop överallt. Vi trodde att slakten hade påbörjats. Vi var som rädda djur i flock. Vi spred ut oss på båda sidor om vägen och sprang över de plogade åkrarna. Jag gick med tunga steg på den leriga jorden, när jag upptäckte att jag i min vilda flykt hade trampat på ett stackars litet spädbarn. Jag kommer aldrig glömma skriken från den stackars lilla parveln. Åtskilliga barn hade övergivits på det här sättet när deras mödrar hade tvingats fly. En del förutsåg sitt tragiska slut och tog gift för att avvärja en långsam död.

Soldaterna jagade oss med bajonetter och tvingade oss att samlas igen och meddelade att vi inte hade någonting att frukta. Vi var skräckslagna och ansåg att det var omöjligt att tro dem. Vi fick dock slutligen veta att orsaken till paniken var plundringen av de stackars jordbrukarna, som just hade anslutit sig. Det var deras skrik som orsakade problem. Många hade i förtvivlan och panik svält gift; några dog.

I detta tillstånd av skräck fortsatte vår färd till berget Sebikore. Det tog en och en halv timme att bestiga det. Tvåhundra av byborna bildade eftertrupp med sina vagnar. De plundrades först och dödades sedan av soldaterna. Flera personer blev på samma sätt mördade efter att ha plundrats, och kastades sedan ut för bergssluttningarna. När vi till slut nådde bergstoppen, så anfalls vi av 50 soldater från kasernerna vid Erzinjanvägen. De berövade oss resten av våra tillhörigheter, sjalar och köksutrustning. Byborna i den nya konvojen behandlades på samma sätt. Under natten passade soldaterna på att stjäla kvinnor och flickor, som de förde med sig till bergen.

Vi fortsatte vår färd klockan åtta nästa morgon, dock inte på bergsstigen utan över klipporna. Trots att vi var hungriga och oerhört törstiga, tilläts vi inte dricka vid en bäck som vi passerade. Våra fötter var svullna och började blöda eftersom vi var barfota. När vi kom fram till bergets fot, en halvtimmes resa från Erzinjan, stannade vi på en äng, utmattade och bortom mer lidande. Vi ropade: *“Döda oss allihopa här. Vi klarar inte mer. Vi vill inte leva. Vi vill dö.”*

⁶¹ Hayde, marşımıza hazırlanın

Vår vädjan förblev ohörd och vi tillbringade dagen och natten på platsen. Turkar från grannskapet kom för att handla med oss och sälja mat till oss. Bröd kostade en turkisk lira⁶² medan en liten limpa och ett glas vatten kostade tjugo piastrar.

Nästa dag tog vi oss genom staden. Människor förolämpade oss, kastade sten och spottade efter oss. Det är värt att påminna om en turkisk kvinna som kastade ned många limpor bröd till oss från sitt tak, och med hjälp av småflickor och barn, använde hon rep för att sänka ner hinkar med vatten så att vi kunde släcka törsten. När vi tackade henne så mycket svarade hon: *“Mina vänner, jag gör bara min plikt.”*

Konvojen slog läger på stadens kristna begravningsplats, där soldaterna sålde flickorna till de turkiska och kurdiska civilpersoner för mellan fem och tio piastrar per flicka.⁶³ Femton dagar hade nu passerat sedan vi lämnade Trebizond. Vi upptäckte att det kristna kvarteret i Erzinjan hade förstörts fullständigt. Det fanns endast ruiner kvar. Den enorma begravningsplatsen fylldes med kvarlevorna efter deporterade offer från konvojer som hade passerat före oss. På marken låg skalper, armar och fötter utspridda på flera ställen.

Längre bort på fältet såg vi de som hade deporterats från Erzerum; männen vistades i enorma tält. I närheten stod deras vagnar och hästar, som var väl omhändertagna.

Man kunde höra snyftningar i hela vår konvoj när vi såg att dessa män levde och hade det bra, medan våra egna män hade dödats och vi själva hade hamnat i detta fruktansvärda tillstånd.

Männen från Erzerum kom snart med stora påsar med bröd, kött och ost, som de delade ut. Jag fick två limpor av M. Kosrof, anställd vid förrådet som hörde till ett företag som min och två andra köpmän hade bildat i Trebizond. Jag kände igen honom och det gjorde ont i hjärtat att tvingas ta emot allmosor ifrån en av våra tidigare anställda.

Många förtvivlade kvinnor tog sig in till staden och överlämnade sig till turkarna för att bli fruar eller tjänstekvinnor i deras harem. Andra fördes bort till bordeller, som guvernören hade öppnat sedan deportationerna hade påbörjats.

Nästa dag, frammot kvällen, hörde vi ett ljud i fjärran och fann att det kom från konvojen från Trebizond, som hade lämnat staden en dag efter oss. Nu slöt sig kolonnen till oss på begravningsplatsen. I deras led fanns många flickor som hade blivit kvar tillsammans med de amerikanska missionärerna däribland min svägerska. De berättade för oss att de hade fått utstå samma behandling och illdåd på vägen som vi.

Vi lämnade staden klockan sju på kvällen och tog rast en och en halv timme senare mellan berget och Eufrat. Klockan elva överföll kurderna oss och stal allt som vi fortfarande hade kvar. De lade återigen beslag på kvinnor och flickor. Under tiden var Faik Bey, två steg längre bort, upptagen med att förbereda en måltid med två flickor från konvojen vid sin sida. Han var likgiltig inför vad som pågick framför hans ögon.

Innan vi fortsatte på morgonen anslöt sig några av de kvinnor och flickor som hade lyckats fly från kurderna till konvojen. Under färden såg vi otaliga kroppar i Eufrat. På den platsen var den nästa niometerbreda floden blodfärgad. Åsynen skrämde oss.

Vid middagstid följde tio beridna banditer efter oss. De högg sig fram genom konvojen med sina stora knivar och försvann med några av flickorna. Paniken bredde ånyo ut sig i den olyckliga konvojen. Somliga kastade sig i floden, men rädda för att dö så simmade de tillbaka.

⁶² Omkring fem dollar.

⁶³ Mellan 25 och 50 cent.

Andra gömde sig i bergen och återförenade sig med oss när banditerna hade försvunnit. En kvinna, som var fullständigt utmattad, ropade på turkiska: *“Gode Gud, kom och hjälp oss!”*⁶⁴

Som svar på dessa ord tog en soldat en stor sten, kastade den i huvudet på henne och sade: *“Du usla otrogna! Din kristna hund! Om du har en Gud, låt honom komma och befria dig.”*⁶⁵

Innan vi kom fram till Kemah vid bron i Ajem Köprüsü, anlände Gemereks borgmästare, mudir. Han var klädd som en Čettasmedlem. Han gav poliserna fullständig makt och handlingsfrihet, och de började därefter sitt skändliga arbete. Mudiren förde själv bort Gayane Gotoğyan, en flicka som var släkt till min man. Faik Bey överlämnade henne som gåva till honom. Särskilt minns jag även modern till sex barn. En del av soldaterna förde bort henne för att förgripa sig på henne. Hon försvarade sig och i sitt ursinne grep soldaterna henne och barnen. De kastades i floden, där de drunknade.

I Kemah bad jag och tio andra personer Faik Bey att låta oss få stanna kvar i staden för att arbeta och sy, så att vi kunde köpa en limpa bröd per dag och undvika svält. Vår begäran avslogs dock. Faik Bey grubblade över hur han skulle kunna ge sig av till sin fästmö, fröken Arabyan. Han hade ett tillstånd utfärdat på honom själv för ändamålet där det hette att han var sjuk. Han gav sig av och tog med sig sin fästmöns två systrar sedan de lindats in i slöjor.

En korpral, Mahmud-Onbaşı från Rize, fick sedan befälet över konvojen. Han hade suttit i fängelse för stöld, men hade frigivits och var knuten till deportationsenheterna. När han nu var sin egen herre gjorde han själv och hans soldater sig skyldiga till varje slags omoralisk handling och barbari på kvinnornas och flickornas bekostnad.

Vi lämnade Kemah och efter att vi hade blivit attackerade på vägen av en trupp kurder, kom vi vid skymningen till en plats full av ljungräd och törnbuskar. Vi var tvungna att tillbringa natten här, under stjärnorna. Jag var nu helt skräckslagen och utan mat och dryck. Jag hade förlorat min svärmor respektive svägerska ur sikte, men jag vågade inte leta efter dem av fruktan att bli gripen av en soldat.

Tidigt på morgonen återupptog vi vår färd igen. För att dämpa hungern drog vi upp ogräs och rötter som vi åt. För att släcka törsten kastade vi oss, som en skock får, ner i en lerig, porlande liten bäck, vars vatten solens strålar hettade upp. Efter några få minuters rast fortsatte vi.

Korpral Mehmed krävde att få min svägerska så att han kunde förgripa sig på henne, och han hotade att döda henne om vi vägrade. När han fick vårt definitiva avslag sade han: *“Jag kommer att veta var jag kan hitta henne. Ge mig en piaster. Patronen som jag ska använda för att döda den eländiga stackaren, kostar inte mer än så.”*

När Mehmed var upptagen med annat för ett ögonblick, passade vi på att förklä min svägerska till bondkvinna samt täckte hennes huvud så att han inte skulle känna igen henne.

Det bör noteras att alla som dröjde sig kvar på vägarna avrättades. Trakten som vi nu passerade var nersölad med lik, kvarlevor av människokroppar, skelettdelar och ruttnande kranier. De vittnade om att andra konvojer hade passerat, före vår egen.

På kvällskvisten nådde vi en bergig plats där soldaterna skrämde upp oss genom att berätta att vi skulle bli attackerade och dödade av Čettas. De tillade dock att de skulle skydda oss om vi gav dem pengar. Jag gick upp på natten och, i skydd av mörkret, inledde en insamling. Vi gav pengarna till soldaterna och fortsatte vår resa på morgonen.

⁶⁴ Allah sen yetiş!

⁶⁵ Kafir, hınzır, gawur, allahın var ise seni kurtarsın.

En strimma hopp

När vi kom fram till Mezgit-Çay, en plats mellan de två bergen, sköt gendarmerna med sina gevär i luften och till och med mot konvojen, för att roa sig. Tio Çettas som stod under befäl av Saadi Beys brorson till Ahmed Riza Bey, som kallades "manga" dök upp på bergssidan. En soldat som Saadi Bey utsett till offentlig utropare tillkännagav en order från inrikesministern⁶⁶ att de kvinnor som hade ett yrke skulle lämna de andra och gå till Kemah. Femton andra kvinnor och jag anlätades som sömmerskor och skickades till staden. Många andra grät och bad oss att hjälpa dem att få anställning genom att föra deras talan inför viceguvernören, men de begärde det omöjliga. Med sorg lämnade jag konvojen och skiljdes från mina släktingar i tårar. Vi gjorde resan under en enda natt.⁶⁷ Vi var tvungna att springa nästan hela vägen, så att man inte skulle upptäcka att kvinnor från konvojen återvände till staden.

I Kemah överlämnades vi till en rik turk, Halil Bey, ställföreträdare för Erzinjan, som hade blivit ledare över rövarbandet Çettas i sin region. Deras uppdrag var att döda alla män från Erzerum och Kemah. Han gav oss ett rum i sitt hus där vi sov i fyra nätter på brädgolvet, utan säng eller filtar. Vi tjänade vårt uppehälle genom att sy och utsattes dagligen för psykisk tortyr genom de allt annat än betryggande nyheterna som man gav oss beträffande vårt öde.

Tre dagar efter vår ankomst till Kemah anlände en konvoj med 1000 små barn, några flickor och unga kvinnor. Denna konvoj utgjordes av barnen som hade lämnats på den amerikanska missionsstationen. När konvojen lämnade Trebizond fanns det uppemot 5 000 barn, mellan tre och tio år gamla. De stackars små livn, som hade gjort hela resan till fots, var sjuka och i ett ömkligt tillstånd. Många hade dött av sjukdom och utmattnings på vägen. De stackars, små oskyldiga barnen var bräckliga och försvarslösa. Vilket martyrskap hade de inte fått genomlida i sina fega avrättares våld! De sjuka placerades i ett rum. Resten var dömda att ge sig av igen till fots. Vi stannade 40 dagar i Kemah och bevittnade dagligen ankomsten av deporterade i konvojer.

En dag fick vi höra att Erzerums guvernör, Tahsin Bey, och viceguvernörerna från Erzinjan och Gümüshane skulle komma på middag hos Kemahs ställföreträdare, där vi bodde. Mina följeslagerskor och jag beordrades att göra de nödvändiga förberedelserna och att duka. När vi kom in i matsalen såg vi att man hade exponerat skägget från Erzerums ärkebiskop; huden hade rivits bort från hans ansikte. Ställföreträdaren hade gjort sig skyldig till det fruktansvärda illdådet mot ärkebiskopen för att hämnas, som han sade, att prelaten hade förolämpat honom vid ett besök i Kemah. Ärkebiskopen hade gått före honom när de gick genom stadens gator, vilket ställföreträdaren ansåg vara ett tecken på bristande respekt.

I sitt hus hade ställföreträdaren sju stora lådor med tomma patronbälten. Alla skott hade använts till slakten av de kristna och den tidigare ställföreträdaren hade behållit dessa trofäer som en souvenir av sina bedrifter. Lådorna hade skickats, sades det, av Union- och Framstegspartiets kommitté och ställföreträdarens fru visade stolt upp allt detta för sina gäster. Under middagen förklarade en av de inbjudna att i februari 1916 hade alla kristna soldater som arbetade i skyttegravarna, förts till ett ställe på två timmars resa från Kemah och avrättats där.

De fruktansvärda detaljerna tar inte slut här. Här följer ett annat typiskt exempel på domarens "godhet". Merparten av de sjuka barnen som hade övergivits i staden vandrade omkring på gatorna på jakt efter en bit bröd. Domaren i Kemah sade att de var klädda i trasor och var otrevliga att se på. Han lät kasta dem alla i Eufrat.

⁶⁶ Vid den tiden Tal'at Bey.

⁶⁷ Normalt sett en färd som tog tre timmar.

Beträffande oss själva, bland andra provningar, uppmanades vi dagligen att konvertera till islam och gifta oss med turkar. En morgon vidhöll de och hotade oss. Hälften av oss skickades tillbaka till konvojen. Eftersom jag själv var i fara flydde jag och tog min tillflykt till ställföreträdarens hus. Jag visste att han skulle skydda mig, eftersom jag hade gjort honom många tjänster med min nål och skött om hans hushåll.

Varje gång en konvoj passerade under vår vistelse i Kemah täckte jag och mina följeslagerskor över våra ansikten med våra slöjor och närmade oss konvojen för att urskilja om möjligen någon av våra släktingar fanns bland offren.

En dag kom en grupp soldater till den inhägnade gården. Vi närmade oss dem och hörde ett stön från det platta taket ovanför oss. När vi gick upp på det fann vi en ung officer som var sjuk i tyfus och låg i snön. Hans lemmar var frusna och angripna av kallbrand. Han hette Armenak Papazyan, var kemist och kom från Konstantinopel. Han var glad över att träffa kristna igen och bad oss att rädda honom. Varje kväll, sade han, kom turkar och hotade att kasta honom i floden. Trots den stora fara vi utsatte oss själva för, beslöt vi oss för att rädda den unge mannen. Vi tog med en klänning till honom. Vi förde honom till ett stall som tillhörde en turk vars fru var armenier. Hon bad sin man att ta emot honom. Vi vårdade honom i tjugo dagar. Han återhämtade sig från sin tyfus, men då kallbranden hade spridit sig i alla hans kroppsdelar, dog han efter ohyggliga plågor.

Den turkiske mannen hade gått med på att ta emot honom med förhoppningen att hans gäst någon dag skulle kunna tjänstgöra lite för honom. När han fick veta att sjuklingen hade dött, fruktade han att det skulle framkomma att han hade skyddat en kristen. Han kallade på oss och sade åt oss att omedelbart föra bort kvarlevorna. Han hotade oss att han skulle tillkalla polisen. Vi bönföll honom att avvakta tills det blev mörkt.

Vid skymningen bar jag och en kvinnlig vän in kroppen på gården där vi bodde, som angränsade till rummet där han hade legat. Under natten grävde vi en grav som var en halvmeter djup, begravde den unge Papazyan och bad några böner över hans grav för att hans själ skulle få ro. Hundar, som hade dragits till liklukten, kom och krafsade upp jorden. Vi var rädda för att bli upptäckta så vi tog några stora stenar och kastade dem på graven för att bättre skydda den stackars mannens kropp från att vanhelgas.

Jag bodde i Kemah i elva månader, i ett eländigt tillstånd. Jag sökte ständigt efter en släkting bland människorna i konvojerna som passerade staden. Den 15 februari kom en deporterad kvinna till mig och sade att några flickor från Trebizond, vars efternamn var Arabyan, satt i fängelse och ville träffa mig. Jag ville inte förlora tid och svepte in mig i en "Čarčaf"⁶⁸ och gick till dem. En var Keĝanuš, som Faik Bey hade svikit. Den senare hade slutligen ställts inför krigsrätt och flickorna hade tvingats att ånyo sluta upp med konvojen. Vi fann dem i ett bedrövt tillstånd efter de illdåd som soldaterna hade utsatt dem för på vägen. Tack vare stödet från ställföreträdaren kunde vi rädda dem och hålla kvar dem hos oss. Vi skildes åt senare, och jag vet inte vad som hände med dem efteråt.

Min lilla Diko

Trots alla händelser och lidanden som berörde, glömde jag aldrig spädbarnen som jag lämnade i Trebizond. En månad efter det att jag kom till Kemah skrev jag till en turkisk läkare vid namn Mehmed Avni. Han hade vänt sig till de amerikanska missionärerna och tagit min lilla Diko hem till sig och adopterat honom. Jag skrev till honom utan att få svar och skickade

⁶⁸ Turkisk slöja.

sedan telegram efter telegram, men utan resultat. Läkaren förblev döv. En dag fick jag veta att Avni hade åkt till Konstantinopel och tagit mitt barn med sig.

Erzerum föll den 16 februari 1916.⁶⁹ Kurderna anföll Kemah. Turkarna spred ut ryktet att det var kristna, som hade gått till anfall mot staden och bistått kurdernas övergrepp. Detta intensifierade våra förföljares hat mot oss. Muslimer, som flydde undan ryssarna, tog sin tillflykt i Kemah, och de panikslagna invånarna började överge staden. Under tiden var Röda Halvmånen stationerad där. Jag var trött på livet och sjuk av oro beslutade jag mig för att söka en tjänst som sjuksköterska på Röda Halvmånens sjukhus. Jag hoppades mer och mer på att kunna åka till Konstantinopel och träffa mitt barn igen.

Min ansökan beviljades och jag anslöt mig till institutionens personal, där jag senare blev avdelningsföreståndare. Jag gjorde allt jag kunde för att ha kristna kvinnor i min närhet och lyckades anställa tio som jag antingen fann på gatan, där de höll på att svälta ihjäl eller som jag hade lyckats få frigivna från fängelset.

En och en halv månad efter att jag hade kommit till sjukhuset kom order att det skulle flyttas till Qayseri. Vi åkte, i turkiska slöjor för att slippa bli trakasserade av turkarna. Vår sexton dagar långa resa tog oss genom tidigare blomstrande områden, befolkade av kristna men som nu låg i ruiner. Jag räknade till mer än 20 sådana områden. De viktigaste av dessa var: Quru-Çay, Zara, Siwas, Qoç-Hisar, Şar-Qişla, graven för kvinnor och flickor från Samsun, Gemerek och andra.

Slutligen kom vi fram till Qayseri, som vi passerade för att komma till Zinjirdere, en by en och en halv timme bortom staden. Här hade en ung schweizisk kvinna, fröken Kerber, öppnat ett stort barnhem före kriget där 5 000 pojkar bodde. Hon åkte till Schweiz i början av det europeiska kriget, och turkarna avrättade merparten av hennes tidigare elever. De flesta möbler stals och den enorma och angenäma byggnaden förvandlades till sjukhus. Doktor Burhaneddin, chef för Röda Halvmånens sjukhus, där jag arbetade och hade blivit föreståndare för, behandlade oss med stor respekt. Jag blev rörd och uppmuntrad av hans godhet, så en dag uttryckte jag min förvåning över att se en turk behandla en kristen så väl vid den här tiden.

Han blev förvånad över mitt modiga uttalande och svarade: *“Det är Röda Halvmånen som tvingar oss att vara vänliga mot sjuksystrarna; men jag är ungturk, och om beslutet hade legat i mina händer skulle jag ha utrotat varje kristen, även barnen, till dess att inte en enda återstod.”*

Fjorton dagar senare anklagades denne usle, ungturkiske läkare för att ha stulit 3 000 turkiska lira.⁷⁰ Han för till Konstantinopel och ersattes av läkaren Salahaddin Bey.

Efter herr Burhaneddins avfärd, fick jag veta att han hade lovat sina vänner att vi skulle betjäna dem i deras backanaliska orgier, som om han ägde oss. Så snart som jag hörde detta tog jag på mig min turkiska slöja och gick djärvt till viceguvernören. Han underrättades om planerna och jag förklarade att vi skulle ha hellre begått självmord än att ge oss till dessa odjur. Enbart tur och vårt mod räddade oss från vår knipa. Viceguvernören stod på god fot med läkarens vänner, så vi hade inte kunnat räkna med att hans hjälp.

Min långvariga önskan att få återse mitt barn igen gjorde att jag höll på att förgås. Jag längtade efter att kyssa hela hans kropp. Det var för honom jag levde och utstod mitt martyrskap. Jag började arbeta för Röda Halvmånen endast av det skälet att jag förutsåg att institutionen kunde vara ett sätt att träffa min lille Diko, som jag ville rädda från doktor Avni.

⁶⁹ Till ryssarna.

⁷⁰ 15 000 dollar.

Trots att läkaren hade skrivit till mig i juni - det enda brev som jag hade fått från honom - att mitt barn hade dött av dysenteri och att han hade begravts i Çorum, sade mig min modersinstinkt att mitt barn levde. Icke desto mindre hände det att jag tvivlade.

Guvernören i Siwas, som var på väg till Qayseri, blev en dag inbjuden att äta middag på sjukhuset. Han småpratade med mig en stund, och verkade intressera sig för mitt öde. Jag berättade vad jag hade varit med om för honom och bad honom att rädda mitt barn från doktor Avni.

Sezay Bey, guvernörens bror, var vid den här tiden, biträdande polischef. Guvernören skrev till honom och gav honom instruktioner för att beordra doktor Avni att lämna ifrån sig mitt barn. Sezay Bey gav den nödvändiga ordern och polisen uppmanade min mor, som bodde i Konstantinopel, att komma och hämta pojken. Doktor Avni vägrade att överlämna honom. Poliser bröt upp hans dörr och tog barnet med våld. Han var räddad!

Mer än någonsin längtade jag efter att återvända till Konstantinopel och hålla om mitt barn, men vissa plikter höll mig kvar på sjukhuset. Många patienter som höll på att tillfriskna behövde min hjälp. Vid den tidpunkten hade institutionen 1 500 vårdplatser och var ett av de viktigaste sjukhusen bakom fronten. En dag passerade Enver Paša genom vår stad, på sin återresa från en truppinspektion. Han passade på att besöka vårt sjukhus och som föreståndare var jag tvungen att ingå i gruppen som tog emot honom. Efter att han hade inspekterat de olika salarna där soldaterna behandlades, gratulerade han mig för att det var rent och prydligt. Plötsligt frågade han mig rakt på sak *var jag kom ifrån*.

“Jag är kaldē och min man hörde till Trebizond,” svarade jag.

Enver Paša frågade lugnt vad som hade blivit av honom.

“Deporterad,” svarade jag.

“Har du aldrig fått några nyheter från honom?” frågade han.

“Nej.”

“Ingenting alls?”

“Nej.”

Helt oberörd, som om ingenting hade sagts, tackade han mig för hur jag skött om soldaterna och gav mig tio turkiska lira⁷¹ som ersättning.

Många av våra unga sjuksköterskor på sjukhuset utsattes för förolämpningar. Upprörd, men maktlös att kunna protestera, beslutade jag mig för att ge mig iväg. Min avskedsansökan accepterades inte till en början och när jag insisterade blev myndighetspersonerna irriterade och överlämnade mig till guvernören, som ville skicka mig till sina vänner i stället för att erbjuda mig skydd.

Med anledning av mitt envisa motstånd, anklagade guvernören mig för att vara medlem i en hemlig organisation och lät fängsla mig. Där var jag utan pengar och hjälplös, och tvivlade på att jag någonsin skulle få återse mitt barn. Jag förväntade mig inte att leva vidare eftersom jag hade blivit allvarligt sjuk.

En ung köpman vid namn Mempre Hisaryan, som konverterat till islam under namnet Jenab Šehabeddin fann med doktor Demirjiyans hjälp (vars andra namn var Mahmud Šewket) en möjlighet att ge mig en säng och lite pengar. Efter 23 dagar i fängelset fick de hjälp av Arif Hikmet (tidigare M. Aršak Moskovyan) och lyckades få mig frigiven.

⁷¹ 50 dollar.

Jag återvände till Qayseri och hyrde ett rum i det kristna kvarteret tillsammans med några vänner. Till en början led jag lite av mina umbäranden, men en libanesisk präst som hade gått i exil där, fader Antun Hajji Bêtrës, hjälpte mig en hel del. Han hjälpte mig och mina vänner att överleva, och tack vare hans ansträngningar tog jag mig igenom mina svårigheter.

Fortfarande var jag helt upptagen av min plan att träffa mitt lilla barn och återupptog mina ansträngningar. Jag skickade skrivelse efter skrivelse. Till slut bad jag inrikesdepartementet om tillstånd att besöka släktingar i Aleppo även om Konstantinopel var mitt egentliga mål. Som kaldë fick jag slutligen det nödvändiga tillståndet från departementet och lämnade Qayseri den 17 april 1918.

Du vet hur jag kom till Aleppo, och jag lämnade ju staden med dig för att åka till Konstantinopel, dit vi kom den 17 juni 1918, ett minnesvärt datum för mig då det var exakt tre år sedan jag skilts från min älskade Diko.

Mitt martyrskap hade varit långt och svårt. Jag miste många kära under deportationerna. Med Guds vilja hade jag skonats för den oerhörda uppgiften att rädda mitt barn från kidnapparens våld. Från och med nu har jag bara ett enda mål i livet, och det är att uppfostra min son.

16

Botan i Övre Mesopotamien och Persien

Hikari / Hakkari

Före kriget bodde omkring 100 000 assyrier-kaldéer i det bergiga området Hikari, som ligger i den turkiska provinsen Wan vid gränsen till Persien och Kaukasus. De bodde där i många generationer, halvt om halvt i självständighet och i relativ säkerhet från de ständiga förföljelser deras bröder på slätterna utsattes för under islam.

De styrdes av ledare, kända som maliker, vars regeringsmakt var oerhört primitiv. Över dem satt den allena rådande Patriark Mar Šamcun / Sham'un XXI Benyamin, som bodde i Qočanes, en liten stad i bergen.

De var omringade av kurder, som ständigt bekämpade varandra eftersom kurderna tillhörde många klaner; samtliga var fientliga gentemot kristna. Kaldéerna tvingades därför att alltid bära vapen, inte enbart för att inge respekt utan för att överleva. De fick ett slags krigaranda när de levde under dessa krigsliknande omständigheter. De var en oerhört modig och livskraftig nation. Den turkiska regeringen försökte emellanåt att underkuva och tvinga dessa människor att lägga ned vapnen, men "*Den sjuke mannens*" soldater återvände alltid avväpnade och i decimerat antal.

När krigsförklaringen var ett faktum litade de assyrierna-kaldéerna inte på turkarnas goda vilja och hoppades att tiden var inne för ett slut på deras herravälde. Kaldéerna slöt villigt upp med de allierade. Som hämnd grep turkarna alla som tillhörde nationen och som vid den tidpunkten var borta från sina bergsfästningar. Bland dem fanns Patriark Mar Šamcun XXI Benyamins yngre bror, som var i Konstantinopel. Han avrättades.

Under flera månader var dessa kaldéer upptagna med att hålla stånd mot turkarnas reguljära förband, som attackerade dem med ett överlägset antal soldater.

De krigade mot alla kurdiska klaner som turkarna vräkte mot dem och fram till våren 1915 vann de på varje front. Men det året samlade dock guvernören i Mosul, Haydar Bey, en oerhört stor armé i ett sista försök att krossa de assyrierna-kaldéerna i bergen. Hans armé bestod av 40 000 vanliga soldater från den turkiska armén, som förstärktes med kurdiska klaner som gick till attack från söder samt en reservstyrka med 20 000 soldater som gick till attack norrifrån.

Efter flera månaders strider mot ett oerhört överlägset antal soldater, blev våra modiga krigare omringade och deras försörjningsleder med ryssarna skars av. De senare kunde inte häva blockaden, och kunde inte få fram några förnödenheter alls. Inom kort tog deras ammunition slut och landets matförråd sinade.

Förtruppen lyckades faktiskt att bryta igenom de turkiska linjerna, och världen blev än en gång vittne till vad som beskrivs så målande i bibeln; ett helt folk som flyr fosterlandet för att undkomma de otrognas förtryck. Turkarna och kurderna överföll dem och fortsatte ett oavbrutet gerillakrig. De underlätt aldrig att döda varje olycksdrabbat barn eller kvinna som lämnade linjerna på grund av trötthet eller sjukdom, så folket tappade modet. När även försörjningslederna skars av hade fienden inga större svårigheter att splittra upp den stora flyktingskaran i mindre grupper.

Många slaktades. Återstoden nådde, efter fruktansvärda prövningar och obeskrivligt lidande, de ryska linjerna på den turkisk-persiska gränsen, och slöt upp med de assyrierna-kaldéerna från Persien på slätterna i Urmi, Salamas och Xoy / Hoy.

Dessa slättbor, som räknade ungefär 60 000, beslutade sig för att ansluta sig till den allierade armén och 3 000 personer hade faktiskt krigat på ryssarnas sida sedan hösten 1914. De stred under generalerna Tzjernoziobovs, Andrejivskijs, Siminovs och Levenovskijs befäl ända fram till 1917.

När bolsjevikerna tog kontroll över de ryska angelägenheterna och avbröt kriget mot Turkiet, uppmanade de allierades regeringar officiellt de assyrierna-kaldéerna att ansvara för den turkisk-persiska fronten som ryssarna hade övergivit. Fronten sträckte sig från Seray till Baš-Qala och från Ušno till Sawuj-Bulaq.

Det är lättare att förstå innebörden av denna uppmaning om man påminner sig att syftet var att skydda den brittiska armén, som nu var öppen för attack om de tyska och turkiska styrkorna lyckades korsa slätterna i Xoy, Urmi och Solduz. De brittiska linjerna sträckte sig vid den tiden från Kirmanšah till Bagdad.

I sex olika sammandrabbningar besegrade de assyrierna-kaldéerna de gemensamma tyska, turkiska och kurdiska trupperna. Genom att hålla dem i schack gav kaldéerna den brittiska armén möjlighet att befästa sina positioner och etablera kommunikationslinjer mellan Kirmanšah, Hamadan, Qazwin och Enzeli. Detta gjorde de med en armé om 25 000 man, ända tills Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin tillsammans med sina främsta ledare och medhjälpare dödades av förrädare.

Kurdernas ledare Simko bjöd in Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin till samtal beträffande fredsvillkoren, och på den avtalade dagen närvarade han vid en konferens med 300 av den assyriska-kaldeiska arméns främsta män. Man diskuterade och enades om villkoren i ett fredsavtal och när mötet avslutades var uppenbarligen de assyrierna-kaldéerna den part som vunnit mest på fördraget.

Då Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin och hans medhjälpare passerade genom stadens gator så fylldes hustaken med människor. På en given signal, när de assyrierna-kaldéerna

minst förväntade sig detta förräderi, utsattes de för förödande beskjutning. Av hela folket undkom endast ett fåtal, som kunde berätta om händelsen.

Fiendens förräderi gjorde de assyrierna-kaldéerna ursinniga. Deras djärva attacker mot kurderna ledde till att många byar och fästen intogs. Kurderna blev tvungna att begära förstärkning.

Tids nog började dock de assyriernas-kaldeernas vapen och ammunition att ta slut och de upprepade löftena som de fick i form av flygblad från det brittiska högkvarterets flygplan uppfylldes inte. Den assyriska-kaldeiska armén hade således stora svårigheter.

De höll ut fram till den 30 juli 1918. Den dagen vände de dock söderut med sina familjer och försökte att nå de brittiska linjerna. Kurderna och turkarna överföll dem och hälften dödades under denna fruktansvärda reträtt. Den brittiska armén ryckte fram för att möta assyrierna och förde de överlevande i säkerhet till Ba'quba.

Av hela nationen, som så varmt stödde de allierades sak, nådde färre än 50 000 Ba'quba. De övriga hade antingen dött på slagfälten eller under reträtten.

Efter tillbakadragandet av den ryska armén var de assyrierna-kaldéerna, som hade flytt till Ryssland vid tidpunkten för den första folkvandringen, i akut behov av hjälp.

Delegater skickades till Paris för att få hjälp från de allierade. En av dessa delegater - pastor Laczar Gorgis från Xosrowa - gav mig följande dokument:

Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin

I augusti 1914, innan Turkiet gick in i kriget angrep kurdiska klaner - Beyzades, Šaqas och Harqays - på turkarnas uppmaning de soliga slätterna i Urmi och Salamas vid olika tillfällen. Dessa slätter hölls dittills av en ryskt styrka som utgjordes av tre regementen: det femte och sjunde kaukasiska skytteregementet samt det kejserliga tjrvanregimentet. Vid den tiden offentliggjordes ett stort antal proklamationer i staden Urmi, som genom hot avsåg att tvinga ryssarna att lämna landet.

Mot denna bakgrund bjöd general Dagutjajev och överste Krondpatjev, på order av deras överbefälhavare general Bachitonov, in de assyrierna-kaldéerna i regionen att anmäla sig som frivilliga och hjälpa ryssarna att försvara den persisk-turkiska gränsen. De tackade omedelbart *ja* till detta.

Mot slutet av augusti ägde slaget i Siri rum, en kaldeisk by belägen på ett berg. Slaget utkämpades omkring tolv kilometer sydväst om byn. Där slogs de assyriska-kaldeiska frivilliga, med understöd av två ryska kompanier. De drev turkarna på flykten och tog 17 fångar däribland en svårt sårad turkisk officer. Det gjorde att vi inte längre tvivlade på att Turkiet hade haft för avsikt att anfälla Ryssland, även innan man förklarade krig. Detta framgick tydligt under de följande slagen i Mawana där löjtnant Bajov och flera kosacker från styrkan dödades, liksom Šigur / Sinjar, Čarbaš, och *Tura d Yudaye* på Judarnas berg.

När Turkiet officiellt gick in i kriget mot Ryssland i november blev de assyrierna-kaldéerna oerhört oroad för sin framtid.

Den första flykten 1915

Den 2 januari 1915 skar Enver Paša, som ledde två turkiska armékårer, av den ryska arméns högra flygel söder om Qars. Han besatte staden Sariqamiš och hela järnvägen. Det ryska detachementet, som utgjorde den vänstra flygeln, fick i hemlighet order att dra sig tillbaka till

Julfa, vilket den kristna befolkningen inte kände till. I gryningen nästa dag hade landsbygden evakuerats fullständigt. Våra assyriska-kaldeiska frivilliga, som anfölls överallt av kurderna och turkarna från öst, försvarade sig tappert under sin oräddade ledare, Rafayel Xan.

Från Urmis håll hördes skrik och jämmer från kristna, som ryssarna hade övergivit. Nu var de utlämnade till persernas, kurdernas och turkarnas muslimska fanatism. Omkring en tredjedel av våra kristna från Urmi och Salamas hann fly bakom den ryska armén. De tog vägen i riktning mot de kaukasiska bergen; hundratals kvinnor och barn gick dock under vid vägkanten. Det var under den kallaste delen av vintern och vägarna var oframkomliga på många ställen på grund av kylan, snön och leran. Mödrar övergav sina barn för att lätta sin börda. Barn som hade fallit i snön och leran, skrek efter sina försvunna föräldrar. Gorgis Dëkro, en fransk missionär och abbot vid Lazariternas missionsstation i Salamas, lade ner hela sin själ för att hjälpa dessa stackars flyktingar. Denne modige och outtröttlige präst slet dag och natt. Han färdades till häst eller till fots, och återvände ofta efter många kilometer i leran och snön, för att hämta bröd och kläder att dela ut bland de mest nödlidande. Han sålde till och med sin häst i Julfa för att köpa bröd till flyktingarna.

Vad beträffar de assyrier-kaldéer som hade stannat kvar i Salamas och Urmi hade över 12 000 slaktats av de persiska invånarna samt kurderna och turkarna. Fjortontusen hade tagit sin tillflykt till den amerikanska missionsstationen och 5 000 till den franska missionsstationen i Urmi. De var instängda där under fyra månader, tills de ryska trupperna återvände. Under denna period dog majoriteten av våra soldater i skyttegravarna. 160 av våra tappra frivilliga stred i flera dagar i byn Gogtapa, där de försvarade en befolkning på mer än 2 000 personer mot 3 000 kurder, som hade understöd från både perser och turkar.

Det var då doktor Packard från den amerikanska missionsstationen, i sällskap med en av våra inhemska läkare, åtog sig att lämna Urmi för att fungera som medlare för befolkningen i Gogtapa. Han gick bakom den amerikanska flaggan och närmade sig de kurdiska ledarna. Hans underhandling resulterade i att våra frivilliga gick med på att lägga ner sina vapen och ansluta sig till de 2 000 assyrierna-kaldéerna. Den modige doktor Packard förde bort dessa till de andra fångarna, som hölls inspärrade i hans residens i Urmi. Massakrer ägde samtidigt rum i Gulpašan, Gogtapa, Ada, Xosrowa och i Haftewan. Hus plundrades överallt och åtskilliga sattes i brand och förstördes. Större delen av skolorna och kyrkorna gick samma öde till mötes.

I staden Xosrowa, som hade ungefär 7 000 kaldeiska invånare, klädde sig kurderna i kyrklig skrud och paraderade till häst på gatorna; en del i mässhakor och andra i kåpor. En av dem bar mässkjorta, stola och till och med biskopens mitra på sitt långa kurdiska huvud samt prästkorset. Denna procession ägde rum samtidigt med vanhelgandet av våra martyrer, som dödades i grupper om 50, 60 personer. Dessa handlingar utfördes på order av Jewdet Bey, son till Tahir-Paša, som med hela sin stab ockuperade lazariternas franska missionsstation i Xosrowa. I en av dessa konvojer fanns en 75 år gammal man som hette Ishaq Tërrax. Han kunde inte gå, så de turkiska soldaterna placerade honom på prästen Israel Bet-Sawas rygg, och ledde honom till platsen där han skulle dö. Där avrättades han tillsammans med 700 andra personer. Kropparna slängdes ned i gropar där de slets itu av rovfåglar.

Förövarna bakom dess illgärningar återvände sedan till Wan, lastade med det värdefulla byte de hade plundrat i Xosrowa. Där skröt Jewdet Bey, utan att skämmas, inför fader Bernard Marie Goormachtigh, dominikansk abbot, och sade att han själv hade tagit med sig både guld och värdesaker från Xosrowa till ett värde av mer än 125 000 dollar.

Byn Patawur plundrades av kurderna under Ismail Ağa Simko, som bodde där under turkarnas ockupation av Salamas. I Urmi släpade de turkiska trupperna brutalt 500 assyrier-kaldéer, däribland en biskop och fem präster, till den franska missionsstationen. Detta trots den påvlige

ämbetsmannen Hans Högvördighet biskop Jacques Emile Sontags vädjanden. De fördes till *Tura d Yudaye* där de blev martyrer.

I Gulpašan fördes mer än 150 unga män till byns begravningsplats, där de sköts ihjäl av de turkiska och persiska soldaterna. I kyrkan i Ada brändes 300 människor till döds - män och kvinnor, tillsammans med deras barn. Muslimerna var så fanatiska att de betalade de turkiska officerarna för nöjet att själva döda de kristna.

Medan flyktingarna korsade bron över floden Arakse, plågades en kvinna av svår trötthet efter att hon hade burit ett barn över ena armen och en tung packe kläder över den andra. Hon önskade befria sig från den senare och kastade sin börda i floden. Vad förfärad hon måste ha varit när hon insåg att hon just hade slängt i sin son i stället för kläderna!

Det var i april, således över tre månader efter det att de ryska trupperna åter gick in i Salamas, och lite senare i Urmi. De gav omedelbart order om, dels begravning av de kristna kropparna ute på hela landsbygden, dels att gatorna skulle städas. Samtidigt tvingade de muslimerna att inom 24 timmar frige alla kristna kvinnor och unga flickor, som hölls i deras harem.

Denna del av vår assyriska-kaldeiska nation bestod av flera klaner som styrdes av en hövding som hette Maliks. Under flera århundraden har de fört ett nästan nomadiskt och självständigt liv i ravinerna och bergen, nära den persiska gränsen. De var ofta tvungna att utstå våldsamma attacker från och ödesdigra konflikter med de kurdiska klanerna från distriktet Hikari. Det var vanligt att tvister, som kanske uppstod på grund av betesrätter eller fårscockar som endera parten hade drivit dit, slutade i blodsutgjutelse och förstörelse av hela kristna byar.

Dessa massakrer hejdades först långt senare, i och med den ryska och engelska interventionen.⁷² I början av kriget tog dessa assyriska stammar från Turkiets bergsområden till vapen mot turkarna på ryssarnas begäran. Från april 1915 och under fyra månader framåt fick dessa hjältar utstå attacker från 10 000 kurder. De stred hjältemodigt mot turkarnas reguljära armé. Fyra bataljoner med artilleri hade kommit från Mosul.

De assyrierna-kaldéerna förväntade sig att få förstärkningar från den ryska armékåren, vilket general Tzjernozirov (som kommenderade trupperna från Azerbajdzjan) hade lovat dem. Hjälpen anlände dock för sent och en stor del av befolkningen från Txuma, Barwar, Camadiya / 'Amadiya och från Zaxos, Botans och Beth-Mabadres omgivningar dödades. De som överlevde stred tappert mot en fiende som var tio gånger större till antalet. Denna lilla armé försvarade en befolkning på 47 000 människor mot 126 000 soldater på fiendesidan, och förde invånarna i säkerhet till slätterna i Urmi, Salamas och Xoy.

Under denna flykt såg den orädd Malik Xošaba från Tiyyari en stor konvoj med flickor och unga kvinnor föras bort av turkarna. Han tog med sig ett fåtal tappra män, delade upp sina styrkor och angrep turkarna från två håll. I denna sammandrabbning besegrades turkarna fullständigt av denna hjälte, som kommenderade män som var lika modiga som han själv. Han befriade 2 600 kvinnor och flickor från turkarnas grepp. De fördes tillbaka till Baš-Qalas och Dayrs omgivningar, där de 47 000 flyktingarna hade slagit läger. Under denna fruktansvärda strid förlorade Malik Xošaba endast sex män.

Dagen efter detta slag dog Mar Awraham Šamcunaya, biskop av Qočanes, på samma plats. Han var bror till Nemrud Šamcunaya, som hade avrättats tillsammans med sina söner efter intriger i hans egen familj. Mer än 70 000 assyrier-kaldéer från Hikari dog; delvis i den fruktansvärda slakten, delvis av utmattning och svält samt i de olika sjukdomarna som ofrånkomligen följde av kriget.

⁷² Under den kristna massakern år 1895 dog 55 000 assyrier-kaldéer.

När de överlevande kom till Salamas var de i bedrövligt tillstånd, och ryssarna - upphovsmännen till dessa tragedier - hade till en början inte någon större önskan att belasta sig med de olyckliga offren som de hade värvat till kriget. Det var ånyo den modige Gorgis Dëkro som hjälpte till att lindra deras tragiska öde. Det var han som uttalade sig mot ryssarna överallt. Han telegraferade och skrev vid flera tillfällen till den ryske storfursten Nikolaj, vicekonung av Kaukasus. Han skrev att detta olyckliga folk hade fått lida på grund av ryssarnas misstag och att det vore orättfärdigt att överge dem vid denna avgörande tidpunkt. Han samlade in 70 000 rubel och räddade därmed folket från att svälta.

Staden Xosrowa var översållad med lik. Gator, trädgårdar, stigar var fulla av dem. M. Gorgis Dëkro såg till att ett stort fält i närheten av kyrkan i Sawra, där han hade ansvaret för en missionsstation, omvandlades till begravningsplats. Barmhärtighetssystrarnas kloster var fyllt till bristningsgränsen av döende människor.

En kväll såg denne tappra missionär en ung flicka som låg och vred sig i plågor på marken. Han tog henne med sig och placerade henne på Barmhärtighetssystrarnas gårdsplan. Sedan gick han och letade efter fallna löv som hon skulle ligga på och använda som skydd mot nattens kyla. Han hade dock knappt fyllt sin famn med löv förrän hans händer kände de kalla kropparna efter två döda flyktingar, som hade försökt göra en bädd bland löven.

Det vore omöjligt att återge alla ohyggligheter som drabbade dessa svältande stackare. De tvingades till och med att äta byarnas katter och hundar och var tacksamma när de kunde mätta sina magar genom att slita barken från träden. Några månader senare tog den ryska ledningen vid Röda Korset sig an deras fall. De lyckades rädda de få kvarvarande flyktingarna.

Vår situation under 1916

I början av år 1916 organiserade de ryska ledarna och de franska officerarna, med samtycke från Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin och det (Assyriska-kaldeiska öa) *Nationella Rådet / Sunhados* i Salamas, de frivilliga i den assyriska-kaldeiska armén i grupper. Den högra flygeln kommenderades av David Šamcunaya, Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin bror, och den vänstra av Ağa Petros Eliya.

Denna armé tog sig igenom Baš-Qala och anföll den kurdiska ledaren Suto från Hikari, som också var Šeyx Abdul-Qadirs förvaltare. De besegrade kurderna och återvände med ett stort byte i form av handelsvaror, får och nötkreatur som fram till 1914 hade tillhört de assyrierna-kaldéerna. Denne berömda Suto kom från staden Oramar, i den bördiga trakten som bevattnades av den stora Baba, en av Tigris bifloder. Det var 1915 som Suto, Hikaris Attila, brände ner och plundrade över 40 assyriska-kaldeiska byar i Hikari samt lät hugga ihjäl omkring 50 000 personer från Txuma, Tiyyari, Barwar etc.

Några hundra assyriska-kaldéer från Salamas och Urmi värvades som frivilliga i den assyriska-kaldeiska armén och utmärkte sig speciellt i militärövningarna. Alla assyriska-kaldeiska bataljoner bildades i början av 1917. Då började den mest nedslående perioden i vår nations historia. Anledningen var den ryska revolutionen, som förstörde soldaternas disciplin och utrotade patriotismen i deras hjärtan.

Under den ryska revolutionen sviktade hela den kaukasiska fronten: från Xanikin till Rewanduz, Margawar, Targawar, Baš-Qala, Wan, Erzerum och Trebizond. Det var också vid denna tidpunkt som de allierades representanter anlände till Salamas och Urmi för att disciplinera den assyriska armén. När Kerenskijs makt övergick i händerna på de ökända bolsjevikerna i oktober 1917, gav de nya ryska ledarna order till trupperna vid den kaukasiska

fronten att återvända till Ryssland. De sade att, för deras del, var kriget över och att deras representanter hade redan kapitulerat i Brest-Litovski.

De dittills modiga och vädisciplinerade ryska soldaterna gick inte att känna igen vid det här laget. De förvandlades till banditer. All statlig egendom övergavs, både krigsmateriel, proviant och utrustning. De flydde i oordning och brände och förstörde basarer i en anarkistisk våg; ja allt som utgjorde hinder för deras återvändo förstördes. I den persiska staden Julfa såg jag med egna ögon en rysk soldat och en muslim, byta ett gevär mot ett glas vin. En annan ryss gav bort sin häst i utbyte mot en liten bit österländsk konfekt.⁷³

Efter den oorganiserade ryska arméns flykt var våra kristna och vår armé fortfarande omringade av perser, kurder och turkar. Samtliga var gamla, grymma tyranner och skoningslösa fiender till vår assyriska-kaldeiska nation. Den engelska armén i Mesopotamien låg alltför långt bort och våra armeniska grannars belägenhet var lika svår som vår egen, så det återstod endast två alternativ. Antingen var vi tvungna att följa ryssarna och fly med hela vår nation till Kaukasus, eller så skulle vi tvingas hålla våra överenskommelser med de allierade och försvara den kaukasiska fronten mot turkarna, på liv och död.

Vad beträffar det första alternativet ville vår nationalförsamling lämna Urmi och Salamas och skicka alla kristna till Kaukasus, men de allierades representanter hindrade dem. Kapten George F. Gracey agerade för Englands räkning; löjtnant Gaspela från den franska militärmissionen som hade skickats av överste Chardigny, och doktor Paul Caujole, chefsläkaren vid det franska militärsjukhuset, agerade för Frankrikes räkning. Andra allierade representanter var pastor doktor John Shedd, amerikansk vicekonsul, M. Basilie Nikitine, rysk konsul och general Karpov, var stationerad i Urmi med sin stab - mer än 200 ryska officerare.

De kallade samman vår *Nationalförsamling*, som bestod av alla våra mest framstående personer under Patriark Mar Šamcun XXI Benyamins ordförandeskap. Han var ledare för de assyrierna-kaldéerna från Hikari och bad dem att åta sig att försvara den turkiska fronten, som hade övergivits av bolsjevikerna. Kapten George F. Gracey reste sig upp och sade att han just hade varit och organiserat den kaukasiska fronten. Av den skulle sträckan från Trebizond till Erzerum vaktas av den georgiska armén, armenierna skulle ansvara för Erzerum till Wan och de assyriska-kaldeiska soldaterna ansvarade för delen från Baš-Qala, Salamas, Enzel, Urmi och Solduz till Sawuj-Bulaq. Kapten George F. Gracey lovade assyrierna-kaldéerna att, om arméerna segrade, skulle de få pengar, utrustning, krigsmateriel, förstärkningar och självstyre. Ett avtal utarbetades som undertecknades av samtliga representanter.

Ryssarna hade lämnat kvar åtta gevär, några kulsprutor och ammunition. Fransmännen gav oss 20 000 Lebelgevär, medan flera franska officerare, tillsammans med de få ryska officerare som hade blivit kvar, började organisera vår assyriska-kaldeiska armé. Dess antal hade vuxit till mer än 20 000 personer. Ena hälften av armén kommenderades av Ağa Petrus Eliya och den andra av den tappre Malik Xošaba från Tiyyari.

År 1918 var på samma gång fyllt av ärorika slag och fruktansvärd sorg, uppoffringar och massakrer för vårt folk.

Massakrerna som perserna utförde

Vår assyriska-kaldeiska nation accepterade de allierade representanternas krav, utan något politiskt fördrag som kunde säkra nationens framtid. Nationen ville förbehållslöst tjäna de allierades sak, och gick med i kriget i positiv anda.

⁷³ Halwa.

Innan jag påbörjar redogörelsen för våra militära åtaganden, kan jag lika gärna säga något om den svekfulla behandling som den persiska regeringen hade utsatt vår nation för sedan oerhört lång tid tillbaka.

Azerbajdzjans generalguvernör vistades, liksom den persiske kronprinsen, i Tabriz - Persiens näst största stad efter Teheran. Guvernören, som administrerade Urmi och Salamas där framför allt assyrier-kaldéer bodde, brukade muta sin ledare. Tillsammans med sina lakejer och betalda tjänare brukade guvernören också med jämna mellanrum besöka de distrikt han hade hand om och plundra de kristna. De senare kunde tvingas betala höga böter på grund av påhittade förevändningar. De sattes i fängelse och krävdes på stora summor pengar för att de skulle bli ruinerade och fattiga. Guvernören hade, med andra ord, helt enkelt köpt sin utnämning för att berika sig.

Under det senaste århundradet kom först amerikanska, sedan franska missionärer till landet. De beskyddade i viss utsträckning de kristna. Detta skydd satte dock inte stopp för fanatismen bland Azerbajdzjans muslimer. Tvärtom fördubblades provokationerna och orättvisorna av varje tänkbar sort mot de kristna, som perserna kallade "gawurs" (otrogna). Slutligen tvingade dessa upprepade orättvisor våra kristna att lämna landet och slå sig ned i Ryssland och på andra platser. För var dag som gick minskade således antalet kristna i dessa områden, vilket lämnade plats för muslimerna.

Det hände ofta att kurdiska gäng från den turkiska gränsen anföll olika kristna byar omkring Targawar, Margawar, Urmi och Salamas, där de plundrade, brände ner och dödade invånarna. Den persiska regeringen undvek inte bara att försvara de kristna samhällen, som var deras egna undersåtar. De hetsade till och med kurderna att upprepa sitt stråtröveri och illdåd mot de kristna. Vid dessa tillfällen agerade, vad de kristna anbelangade, perserna, kurderna och turkarna som ett folk och med samma mål. Hela tiden misshandlades, plundrades och avrättades vårt folk av perserna, innan de föll offer för kurderna och turkarna.

Låt oss nu återvända till början av år 1918. Urmis och Salamas guvernör, som hette Ijlal-ul-Mulk, märkte att de allierades representanter organiserade den assyriska-kaldeiska armén och började skicka kritiska rapporter beträffande situationen till sin kommandant i Tabriz. Det var vid denna tidpunkt som bolsjevikernas ledare hade givit de ryska trupperna order att evakuera den kaukasiska fronten. Samtidigt hade den assyriska-kaldeiska armén högtidligt lovat de allierades representanter att ta deras plats vid den evakuerade fronten. Ijlal-ul-Mulk såg sin chans och skickade efter medlemmarna i den assyriska-kaldeiska kommittén.

Han sade till dem att lägga ner sina vapen och inte låta sig luras av de allierade, i synnerhet inte av de galna engelsmännen. Vårt folk svarade att de inte hade någonting emot Persien, förutom att landet föreföll oförmöget att försvara de kristna, även deras egna medborgare, mot kurdernas och turkarnas anfall. Händelserna och massakrerna under 1915 var i sig tillräckliga bevis på detta. Guvernören svarade att han själv skulle följa dem till Mosul och begära skydd av Halil Paša. Vår nations ledare genomskådade emellertid detta knep som hade planerats för att åstadkomma deras undergång, så de lyssnade inte och vägrade att lämna de allierade. Det blev nu tydligt att regeringen i Azerbajdzjan samarbetade med Turkiet beträffande hjälp till de tyska agenterna i Tabriz, som arbetade mot de allierades sak. I början av februari gick således persiska soldater och kosacker från Tabriz, som hörde till den azerbajdzjanska brigaden, samtidigt till anfall mot båda våra arméer i Urmi och Salamas.

Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin skrev vid den här tidpunkten två brev till Urmis guvernör och till Azerbajdzjans generalguvernör i Tabriz, som skulle vidarebefordras till kronprinsen av Persien. I dessa två brev förklarade Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin att han varken var misstänksam eller fientlig gentemot regeringen eller invånarna i Azerbajdzjan, och att han skulle försvara denna nation, som hade tagit sin tillflykt till persisk mark, mot

kurdernas och turkarnas anfall. Han bad att få stanna kvar under vintern, fram till våren, då han skulle lämna landet och återvända med sitt folk till Ryssland eller någon annanstans.

Som svar kunde man vid båda tillfällena se fyra eller fem av våra soldater mista sina armar eller dödas på fläcken vid basarerna i Urmi. Perserna nöjde sig inte ens med detta. De genomförde massarresteringar och omringade de kristna kvarteren med avsikten att slakta folket, för att bidra till det heliga kriget. Turkiet hade förklarat. Man såg ingen annan utväg för att rädda den kristna befolkningen från utrotning, så ledarna för våra arméer fick order att försvara sig. Nästa dag kapitulerade staden Urmi och vi blev herrar över Urmis slätter. Under tiden begav sig Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin till Salamas.

Han kände inte till planen som Azerbajdzjans guvernör stod bakom. Han hade givit hemliga order till Ismail Ağa-Simko, den fruktansvärde ledaren för den kurdiska Šaqaqiska klanen, att bjuda in Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin under förevändning av ett erbjudande om försoning för att i stället döda honom. Simko lyckades övertyga Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin att han var vänskapligt sinnad gentemot engelsmännen och att han hade åtagit sig att försvara den turkiska fronten från Xanasor till Baš-Qala åt dem. Simko bjöd in honom till Koni-Šahir för att samarbeta beträffande åtagandet. Patriark Mar Šameun XXI Benyamin begav sig dit med 300 ryttare. Precis när han vände ryggen mot Simko för att stiga upp i sin vagn, blev dock han och hans tappra följeslagare brutalt dödade.

Efter mordet på Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin sände regeringen i Tabriz 4 000 fotsoldater och 2 000 ryttare med förhoppningen att en gång för alla göra slut på de kristna. Till deras förvåning besegrades de dock fullständigt och jagades iväg i kalabalik.

Våren hade just kommit och hela södra Kaukasus hade nyligen ockuperats av tyska och turkiska trupper. Vår armé var således helt omringad av bittra fiender, som var tio gånger fler till antalet. De var tvungna att samtidigt kriga mot turkarna, kurderna och perserna. Salamas kunde efter ett antal strider inte längre stå emot anfallet från Ali Ihsans armé, som bara den räknade 12 000 soldater. Ett litet antal av Urmis befolkning lyckades fly; resten, mer än 9 000 till antalet, slaktades, stenades till döds, sågades i två delar, genomdränktes av bensin och brändes levande. Alla kristna byar i provinsen Salamas genomled samma öde. Skolor och kyrkor förstördes och brändes ner till grunden. Kvinnor och unga flickor fördes bort av dessa kristenhetens fiender och hölls kvar på deras harem.

I Dilman berövades flera hundra kvinnor sina kläder och tvingades vandra i grupper, gata upp och gata ner. De fick en timmes nådetid då de kunde konvertera och bli muslimer. Alternativet var att dö. Alla började genast att be för att uppbåda styrka inför döden. Samtliga blev martyrer.

Andra grupper som hade flytt i riktning mot Urmi greps på vägen; männen sköts och de unga kvinnorna fördes bort. Ett spädbarn sågs leka med blodet som flöt från hans mammas bröst. Andra små barn som led av hunger i dalarna, klättrade uppför bergssluttningarna och sökte sina mödrar som låg döda vid vägkanten. De var förvånade över att de inte vaknade.

Urmi stod emot offensiven från kurderna och turkarna och perserna under åtta långa månader. Efter fjorton slag besegrade till sist vår lilla armé turkarna, trots att fiendens armé var inte mindre än tio gånger större än vår egen.

Tapperheten hos Assyriens och Kaldéens söner har erkänts av de allierade och hela världen. Fienden själv har lärt sig att respektera denna anrika nation, även om den har varit förtryckt under århundraden. Under åtta månader tjänade vår nation som en förtrupp till de allierade i nordvästra Persien och avvärjde attackerna från kurderna, turkarna och perserna. Under ett och ett halvt år hjälpte de briter strategiskt. De senare rörde sig under tiden genom Persien från Kirmanšah till Hamadan, i riktning mot Ba'quba.

Omkring den 10 januari samma år, 1918, förde ett engelskt flygplan ett brev till oss, där den högste befälhavaren för de brittiska trupperna i Mesopotamien skrev: *“Vi är medvetna om alla era bedrifter och tapperhet gentemot turkarna. Härda ut tre eller fyra dagar till, så anländer vi med hjälp Vi är i Sain-Qala och Bijar”* Två veckor passerade utan något tecken på den utlovade hjälpen. Medan vi väntade blev vi angripna norrifrån av Ali Ihsan Paša med hans 12 000 soldater, österifrån av Hayri Beys 8 000 turkar, västerifrån av kurderna, och på nytt österifrån av perserna under den kände Majid ul-Sultanes befäl, som faktiskt var krigsfånge hos britterna.

Vår general, Ağa Petros, tog sedan med sig 1 500 ryttare, besegrade Hayri Beys styrkor i Solduz och vände i riktning mot Sain-Qala, bortom vilken den brittiska armén höll till. Två dagar senare, den 2 augusti, när återstoden av armén var utmattad, decimerad och utan krigsmateriel, besegrade den återigen turkarna mot öster i Urmi. De kristna drog sig tillbaka med mer än 80 000 män, kvinnor och barn i riktning mot Hamadan, där andra brittiska trupper skulle finnas. De 16 000 kristna som stannade kvar i Urmi slaktades av landets muslimer och av turkarna. Bland dessa martyrer fanns det påvliga sändebudet, Hans Högvördighet biskop Jacques Emile Sontag, biskop Tuma Udo och flera präster.

Några hundra kvinnor och unga flickor fördes bort av perserna och de turkiska kurderna; de lär fortfarande befinna sig i deras våld. Systrarna vid den franska skolan i Urmia, som hade tagit sin tillflykt till missionsstationens kyrka, vanhedrades i själva helgedomen av persiska soldater från Aršad-Humayun. Doktor D. Israel, en medlem i vårt *Nationella Råd / Sunhados*, hängdes i Urmi på order av den turkiske kommandanten Hayri Bey, som dessutom sköt alla våra sårade som låg på det amerikanska sjukhuset, trots ansträngningarna och protesterna från doktor Packard. Det franska militärsjukhuset plundrades fullständigt av de persiska muslimerna från Tabriz. De tog med våld ifrån fransmännen alla varor, vapen och guld. Sjukhuset var vid den tiden stod under ledning av den främste militärläkaren, överste Paul Caujole, som dock hade varit tvungen att lämna Urmi en tid före turkarnas ankomst.

Perserna från provinsen Azerbadzjan var således öppet emot de allierade och stod på turkarnas sida. Den kände perser Majid-ul-Sultane, som vid två tillfällen hindrade våra olyckliga flyktingars reträtt, telegraferade från Mindal till Tabriz att han den dagen hade skickat 2 000 “Gawurs,” det vill säga kristna, till helvetet. Följande dag publicerades denna notis i tidningen “Tajaddud,” (Förnyelse, **öa**) socialdemokratiska partiets officiella organ i Tabriz. Samme Majid-ul-Sultane lät omringa 3 000 flyktingar i Sain-Qala. Samtliga skulle ha mördats om det inte hade varit för den modige överste Azarya Tamraz lägliga ankomst tillsammans med ett litet antal ryttare, som således räddade dem från en säker död.

Mer än hälften av våra kristna gick under av trötthet, hunger och törst under denna sorgliga flykt från Urmi till Hamadan. Pastor Dr. John Shedd, den amerikanske vicekonsuln, tjänstgjorde som vägvisare och tröstade flyktingarna. Olyckligtvis klarade denna så hjälpsamme och inflytelserike man inte av vandrigen; han dog i Sain-Qala.

I Hamadan började de engelsk-amerikanska kommittéerna att bistå våra utspridda och utslitna flyktingar. Omkring 52 000 var samlade kring Ba‘quba, inte långt ifrån Bagdad. Återstoden var utspridda i de olika byarna i Persien, Kirmanšah, Hamadan, Qazwin, Bešt och Tabriz. I Kaukasus fanns 20 000 flyktingar; det vill säga 7 000 i Tbilisi, 5 000 i de omgivande byarna ända bort till Kontays, 2 000 i Elisa-Vetpol och 6 000 i Jerevans byar. Alla dessa flyktingar kom från Urmi, Salamas och från bergen i Turkiet. Mer än 30 000 tog sin tillflykt till norra Kaukasus i Vladikaukasus, Armavir, Rostov, Novorossijsk och Jekaterinadar.

De lidanden som våra flyktingar fick genomlida är omöjliga att föreställa sig. Deras antal minskade dag för dag. Flyktingarna saknade tak över huvudet, något varmt att skyla sig med och varm mat. Det gav upphov till smittsamma sjukdomar som malaria och tyfus, som

innebar fruktansvärd förödelse bland dem. Ingen vågade tänka på det antal som de skulle reduceras till, innan de möjligtvis kunde återvända till sina respektive hem.

Som fältpräst i det ryska detachementet i Azerbadzjan, var jag för egen del ögonvittne till alla ohyggligheter och illdåd som turkarna begick. Fjorton medlemmar av min egen släkt, däribland min mor, föll offer för massakrer eller sjukdomar.

Landets muslimer plundrade först mitt hem och förstörde det sedan. Min syster Hana såg sin man Yosep, sin son Yuhannan, sina svågrar Yaqo, Lazarus, Niqolas, Tuma och Cisa /‘Isa, sina kusiner Paul Warda, Yosep Basil och Mari samt sin moster Rašel skjutas ihjäl framför ögonen på henne. Turkarna förde sedan bort henne i fångenskap från Salamas till Urmi. Sedan återvände hon tillsammans med andra fångar till Xosrowa, där hon fick hjälp och undsättning av en kurdisk ledare från Salamas omgivningar, som råkade vara en vän till familjen.

Nedan följer ett brev som M. Jan Jumma, en kaldë från Xosrowa, skrev till abbën Dëkro från Tabriz.

“Tabriz, den 3 maj 1919.

Min käre vän,

Händelserna under 1918 har slutligen tvingat oss att överge Salamas, och lämna Urmi. Den kloke M. Mircaziz / Mir‘aziz, ... liksom nästan alla Xosrowas och Patawurs invånare, har begett sig till missionsstationen under Qaša Taddeus beskydd.

Vi påbörjade vår senaste flykt klockan fem på kvällen. Turkarna och kurderna vågade inte göra en räd i de evakuerade områdena förrän klockan fyra, morgonen därpå. När de hade fått kännedom om vår brådstörtade flykt började de att förfölja oss med full kraft. Först stötte vi på dem på vägen som ledde från Čimani till Qabaq-Tapa, i närheten av ‘Ali-Abad, som är en liten by bortom huvudvägen. Där massakrerade de mer än 500 personer, huvudsakligen de som hade förrirrat sig i mörkret i Qarasuwi, i närheten av Dapdapi.

Bland de dödade fanns Yuhannan Šamaša från biskopens följe. Alla biskopens och Qaša Išos tillhörigheter, tillsammans med kyrkans heliga skruder fanns i hans droga.⁷⁴ Allting försvann. Bland de övriga massakrerade fanns följande: Paul Sina (min granne), Petrus Qadu, Orika Murada och hans fru och barn Ishaq samt hans svärson Paul Čoban, Paul Badal Hasan och hans far och mor, Yosep Panos och hans bröder Laczar och Tuma och alla deras familjer ...

Under tiden hade ett annat kurdiskt gäng givit sig iväg längs bergsstigen för att stänga av vägen till Guyadug och de lyckades alltför väl. Alla garduni⁷⁵ och arabani,⁷⁶ mer än 600 stycken, vräktes omkull. Den enda bron som ledde över floden förstördes. Allting var förlorat! Skriken från vårt stackars folk hördes i bergen liksom åskans muller.

Många massakrerades senare i Guyadug, bland dem Paul Kiyanun och hans familj, Petros Išmacil, Babe Tërrax etc. Innan vi kom till Jabbal räddades vi från en liknande massaker, av ett kraftigt oväder som drog fram över landet.

När vi anlände till Urmi, hördes på långt håll ljudet av turkarnas gevär, som sköt från *Tura d Suryaye*, Syrianernas berg. Armén, som just hade kommit från Salamas, gav sig omedelbart iväg igen för att inta försvarsställning. Turkarna drog lyckligtvis tillbaka sina trupper. Från Salamas fyra byar hade över 1 100 personer nått Urmi. Av dessa hade 700 funnit sin tillflykt i

⁷⁴ En lastvagn med två hjul.

⁷⁵ Lastvagnar.

⁷⁶ Ekipage.

det påvliga sändebudet biskop Jacques Emile Sontags hus. Han hade stort förtroende för Aršad-Humayun. Ändå visade sig den senare vara den förste som sköt mot sändebudet.

Anledningen till att vi flydde var Ağa Petrus, som hade skrivit till Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin i Salamas och givit honom rådet att påbörja attacken mot turkarna. Ağa Petrus hade dragit tillbaka trupperna i Qara-Tapa och lovat att han skulle ge Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin förstärkningar med 3 500 män. Attacken började. Ağa Petrus kom två dagar senare, med endast 300 män. När han anlände till Salamas från Šaqar-Yazi återerövrade han vägen till Urmi, medan patriark Mar Šamcun XXI Benyamins män ryckte fram stadigt.

Vi stannade i Urmi i en månad och tretton dagar. Den 18 juli drog vi oss återigen tillbaka mot Solduz, Bijar och Hamadan. Därifrån vi fick rådet av britterna att ta oss till Bagdad. Under natten tog jag min patrull till huvudvägen, som ledde till Qazwin och Teheran. Vandrigen från Urmi till Teheran tog 48 timmar. Under dessa timmar förlorade vi många kvinnor och barn, som lämnade ledet vid vägkanten och måste lämnas kvar. Vår läkare David dog i Bijar. Pastor Dr. John Shedd, den amerikanske vicekonsuln, dog i Sain-Qale, där den fruktansvärde Majid-ul-Sultane och hans turkiska gäng hade slaktat över 2 000 personer. Det var vid denna plats som han hade telegraferat sitt meddelande: *“Idag har jag skickat 2 000 gawurs till helvetet.”*

Fader Gorgis grep slutligen denne Majid-ul-Sultane i Batum. Det skulle ta alltför lång tid att berätta hela historien i detalj, men det är en berättelse som är mer intressant än historien om Telemašos.

I detta brev bifogar jag en lista som tar upp de som gav sig iväg med mig från Urmi, och är nu antingen med mig här eller i Tbilisi. Jag skickar också med en lista där det står vilka som fortfarande lever och befinner sig i Xosrowa. De vars namn du inte finner har antingen dött eller massakrerats.

Vår biskop, som vi alla trodde hade försvunnit med turkarna, sägs faktiskt befinna sig i Omid / Diyarbekir. Fyra präster är där med honom.

Det var oerhört glädjande att få nyheter om M. Franssen. Jag har hört att min syster Baji är död. När jag kom hit fick jag också veta att min mor hade dött. Endast Viktoriya, min systerdotter, finns kvar. Stackars barn!

Mira Yacqub Zakariya dog i Teheran. Han brukade säga att han tänkte ge sig iväg till Salamas, även om det innebar att resa till fots vintertid. Nu är han olyckligtvis död. Fruarna till Šamcun Wiswiso och Yacqob Cisa-Xan dog också i Teheran. Jag har för avsikt att åka till Salamas med mitt eget folk så snart som de allierade konsulerna kan garantera säkerheten. Jag hoppas att detta kommer att ske inom en månad.

Relationen mellan Simko och fader Stepan är bra, men man kan inte bedöma huruvida den är enbart ytlig eller ej. I dag fick vi ett brev från Ba‘quba, där våra kristna tillkännager sin avsikt att återvända till Urmi med en armé om 14 000 kaldéer och armenier under britternas befäl. I Ba‘quba finns det 160 personer från Salamas; män, kvinnor och barn. Jag har hört att muslimerna i Urmi flydde, så snart som de hörde att de brittiska trupperna närmade sig. Mixayel Niqolas Beyzade dog i Qazwin. I går gav sig 80 personer från Salamas av därifrån, mot Tabriz...

Mahmed-Ali Han har mördats av armenierna, hans egna undersåtar från Diriški och Simko har gift sig med Mahmeds dotter Sa‘ed-Lašker. Ahmed Ağa, Simkos bror, bor i Gulizan.

Du känner till alla ohyggligheter som våra kristna fick genomlida under massakrerna. Våra kvinnor brändes levande, andra sågades i bitar. Män, kvinnor och barn korsfästes eller hackades till döds. Illdåden var faktiskt så omfattande att de barbariska turkarna blev

förvånade över att hitta muslimer i Urmi som var mer barbariska än de själva. Biskop Tuma Udo, en fransk missionär i Kaldéen, och M. Dënxa leddes nakna genom gatorna i Urmi innan de blev martyrer. Mitt hjärta är tungt och jag kan inte berätta om alla grymheter och olika tortyrmetoder som muslimerna uppfann för våra tusentals martyrer...

På återseende!
Jan Jumma.“

Den 20 mars 1919 skrev jag ett personligt meddelande från Tabriz till Ismail-Ağa Simko, ledaren för den kurdiska Šaqaq klanen. Jag rådde honom att vara rädd om sig själv eftersom jag tänkte komma och besöka honom. Jag påminde honom i förbigående att han måste känna till att de allierade nu kontrollerade Konstantinopel. Jag bad honom också om att han skulle ta hand om det stora antalet kvinnor och barn som fortfarande var fångar i Urmi och Salamas. Jag bönföll honom att befria dem från de persiska muslimernas grepp om han inte ville att de allierade skulle förstöra hans affär. Simko skickade ett svar den 14 april, och den 10 maj mottog jag följande brev:

“Min käre vän,

Härmed skickar jag dig mina hjärtligaste hälsningar, med hopp om att du mår mycket bra. Jag vill genast säga att jag har mottagit ditt brev från den 20 mars. Jag är verkligen glad att du avser att komma och besöka mig i Salamas och jag ber dig att svara så fort du har möjlighet och informera mig vilken dag som du kan tänkas lämna Tabriz, så att jag kan skicka mina ryttare för att möta dig. Kom dock så snart som du har möjlighet. Under tiden ber jag dig att lita på att jag inte är skyldig till något brott.⁷⁷

Du vet att vi har hatat dessa otrogna perser sedan urminnes tider. Jag tillstår att jag misstog mig när det gäller dem. Vid din ankomst kommer jag att visa dig att jag inte kan lastas för någonting. Jag har inte glömt de förmåner och den välvilja som du och din bror alltid har visat mot mig.

Jag har samlat ihop alla dina kristna på ett ställe och ställt dem under bevakning, så att ingen skall ofreda dem. Jag har hjälpt dem så mycket som jag har kunnat och du kan skriva till dem. Beträffande din syster, så skall du inte oroa dig för hennes räkning. Jag har hjälpt henne med pengar; hon saknar ingenting och mår bra. Tvivla inte angående hennes tillstånd.

Även om detta brev av nödvändighet är kort, så är jag nöjd över att kunna skicka dig dessa goda nyheter. Lita på mig.

*Din allra käraste vän
Ismail Salar-el-Ašair.“*

17

Hans högvördighet Petros Caziz /‘Aziz erfarenhet, kaldeisk biskop i Salamas

Jag fick ett brev från Hans högvördighet Sulayman Sabbağ, ärkebiskop i Omid / Diyarbakir. Det var skrivet mot slutet av år 1918. Han skrev att Petros Caziz, biskop i Salamas, hade kommit hem till honom, onsdagen den 20 november.

⁷⁷ Förmodligen i samband med avrättningen av Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin.

Han följdes av fem präster, fem kvinnor och ett barn; samtliga var kaldéer från Persien. Han uppgav att de var i bedrövlig kondition till följd av de påfrestningar som de hade genomlidit. Och, trots att de var vid liv, var de hemsökelse som drabbade dem efter hunger, törst och utsatthet för väder och vind, alltför påtagliga.

Han sade att de hade varit fängslade i två månader i Persien. Därefter hade de blivit deporterade och var tvungna att tillryggalägga hela sträckan mellan Urmi och Omid till fots, vilket tog dem 57 dagar. När de anlände var de barfota och barhuvade, klädda i trasor och angripna av ohyra.

“Efter att de hade fått medicinsk behandling,” skrev ärkebiskopen, “försåg vi dem med rent linne. Nu är de i biskopens hus och inväntar rätt tillfälle att bege sig till Mosul. Vi är angelägna om att klä dem anständigt innan vi skickar iväg dem igen, men linnet som vi gav dem hade vårt fattiga folk, som råkade ha lite tyg, lånat ut. Vi ägde definitivt inga andra kläder. Dessutom har vi absolut inte den mat som dessa stackars varelser borde få.”

Jag måste tyvärr berätta att den stackars biskopen i Urmi, Tuma Udo, som en muslim sköt i ansiktet och genom kinden, har dött till följd av sin skada, på grund av blodförgiftning. När patriarken kom till Paris förra februari (1920), reste jag till London för att träffa honom och hade äran att möta biskopen av Salamas, som följde honom under hans resa till Europa. Under vistelsen i London berättade han om alla sina erfarenheter i Persien. På min förfrågan gav han mig också följande kapitel, som jag publicerar här med hans tillåtelse.

I dessa levnadsminnen har jag begränsat mig själv till beskrivningen av de sista massakrerna i Salamas och Urmi. Om jag skulle berätta historien om alla motgångar som detta sorgliga krig har inneburit för vår del, så skulle jag få skriva en hel volym. Jag har därför varken nämnt vår första tragiska flykt, den 4 januari 1915, eller massakern på 56 kristna från mitt stift och deras präst som inte hade möjlighet att fly med oss. Jag känner inte till det totala antalet massakrerade i Urmi; jag vet däremot att elva av våra katolska präster dödades där. Jag har endast skrivit ner sådant som jag själv har varit vittne till.

De kristna som flydde den kväll då turkarna ockuperade Urmi, och begav sig till Ba‘quba nära Bagdad och till Hamadan, kände inte alls till vad som skulle hända efter deras avresa. Samtliga kristna som stannade kvar i Urmi dödades. Det behöver inte sägas att både Urmi och Salamas ligger i ruiner.

När turkarna ockuperade Salamas den 21 juni 1918, flydde alla kristna i provinsen i riktning mot Urmi. Jag följde med dem eftersom jag var deras biskop. Jag red till häst och mitt bagage var i min vagn. Några kurder hann ifatt oss. De dödade både min betjänt och min kusk och beslagtogs mitt bagage. Flera tusen andra kristna från Urmi överrumplades av kurderna under Ismail Ağa, annars känd som Simko. Kurderna dödade dem alla.

I Salamas beordrade Ali Ihsan Paša att två lazarister skulle massakreras (en av mina präster var med dem) liksom alla män, kvinnor och barn, förutom de unga kvinnor och flickor som just hade förts bort av de persiska ädlingarna. En viss Temur Ağa, nära vän till Simko, var den drivande kraften bakom dessa bortrövanden. En månad efter vår flykt till Urmi, den 31 juli 1918 för att vara exakt, hade den turkiska armén ockuperat staden. De assyrierna-kaldéerna och armenierna hade flytt föregående kväll, tillsammans med alla flyktingarna, i riktning mot den engelska arméns läger.⁷⁸

Ett antal av oss blev dock kvar, däribland det påvliga sändebudet biskop Jacques Emile Sontag, biskop Tuma Udo, den kaldeiske ärkebiskopen av Urmi, samt jag själv, Salamas

⁷⁸ Det vill säga de assyrierna-kaldéerna under Patriark Mar Šamcun XXI Benyamin, armenierna från Wan och nästan alla våra kristna från Urmi och Salamas.

biskop, ett stort antal av våra präster och nästan 1 000 människor. Vi tog alla vår tillflykt till delegationen, som samtidigt tjänade som de franska lazaristernas missionsstation.

Bland oss fanns också ett antal muslimska familjer från Urmi, som hade sökt skydd på missionsstationen sedan i februari, även om de var fientligt inställda gentemot kristna. De hade bombarderats av den kaldeiska arméns batterier, flytt från fiendernas offensiv och sökt skydd på de amerikanska och franska missionsstationerna. Sändebudet hoppades att hans gästfrihet och det stora antalet tjänster som han hade gjort dessa flyktingar, samtliga bemärkta personer i staden, skulle gagna de kristna en dag.

Bland dessa muslimer fanns en viss persisk ämbetsman, som hette Aršad-Humayun och var en oerhört ondskefull fanatiker. Jag tror att han var polischef i Urmi. Dagen då hans trosfränder var fast beslutna att massakrera de kristna och gatorna ekade av muslimernas vrål, när de uppmuntrade varandra i deras Heliga Krig,⁷⁹ kom denna man och hans följe till den franska missionen. Han beslutade att om muslimerna lyckades i sitt uppsåt så skulle han ta över huset. Om de inte lyckades och den kristna armén segrade, så skulle han vara utom all fara. Sinom tid tog Aršad-Humayun reda på alla hemligheter och gömställen i missionshuset.

Han svor listigt och svekfullt vid koranen, att om missionsstationen någonsin skulle hotas av turkarna, så var han redo att rädda den till priset av sitt eget blod. Men det var ändå på grund av honom som massakrerna genomfördes.

När den fjärde kåren i den turkiska armén, kommenderad av Salahaddin Paša, var redo att gå in i Urmi anlände Čettas som spanare, under en viss Saleh Effendis befäl.

Nu skyndade sig Aršad-Humayun att hitta den persiske guvernören av Urmi, som beviljade att en del av hans män tog ett visst hus, fullt av beväpnade och farliga armenier, i besittning. Han avsåg den franska missionen, där vi var och han just hade varit.

Vi tre biskopar hade samlats i det påvliga sändebudets rum på bottenvåningen. Frukosten hade just serverats. Plötsligt hörde vi oväsen vid dörren. Sändebudet lämnade rummet för att ta reda på vad som stod på. Strax hörde vi två skott, och två av Aršad-Humayuns tjänare kom och meddelade oss att sändebudet hade mördats. Det var de själva som hade mördat honom på order från sin ledare, vilket intygades av några kvinnor som hade befunnit sig på missionens gårdsplan, och kunde se det hela med egna ögon.

Samtidigt massakrerades lazaristen fader Dënxa vid dörren av ett annat hus. Där hade han, på order av sin abbot, gömt några muslimer i sex månader. De senare hade tagit sin tillflykt dit, undan armenierna. Snart dök Aršad-Humayun upp. Vi påminde honom om de utfästelser som han hade gjort om att komma till vår undsättning vid tillfällena som detta. Men i stället för att hålla det han hade lovat, sökte han igenom hela huset efter alla pengar vi ägde och allting som kaldéerna ifrån Salamas, Urmi och ifrån andra håll hade givit oss i förtroende.

Han hade knappast hunnit ge sig iväg och burit bort sitt byte, när en perser från byn Balar kom in och begärde pengar. Ärkebiskop Tuma Udo gick fram för att protestera mot honom. Skurken tog sikte, sköt och biskopen föll till marken. För att undgå döden var jag för egen del tvungen att ge upp mitt bröst Kors, min ring och min börs.

Sedan kom Saleh Effendi för att själv på plats se om det verkligen fanns armeniska rebeller där, som han hade hört från Aršad. Vi bönföll honom att rädda oss. Han lovade, men krävde också pengar för detta. En av prästerna i vårt sällskap lovade honom att han skulle få det ifall han följde prästen hem till en framstående muslim, där alla hans ägodelar förvarades. Därefter

⁷⁹ Jihad.

gick alla ut tillsammans från den franska missionen. Ärkebiskop Tuma Udo, som vi trodde var död, reste sig och följde med oss.

När vi kom fram till vårt mål gick Saleh Effendi in med prästen och lämnade oss i fyra kurdiska soldaters våld. De senare började att tortera oss i hopp om att få pengar. De slet av oss skäggen och började slå mot våra huvuden med en piska. De skar av ett av fader Paul Şliwas öron. Mig lovade de att rädda livet på om jag återvände till den franska missionen med dem och gav dem det som fortfarande fanns kvar där. Två kurder följde med mig.

Vid missionen möttes vi av en fruktansvärd syn! På gårdsplanerna, i korridorerna och i rummen, fanns en grupp otrogna män och kvinnor, beväpnade med gevär och sablar. De mördade män, kvinnor och barn efter att dessa hade berövats alla sina kläder. De otrogna sköt dem inte, utan högg och stack ned dem med sablar och stiletter.

De få individer som flydde meddelade oss senare att min sekreterare hade blivit nedslagen med en knölpåk. Efter att de först hade berövat honom alla hans kläder, slet de av hans skägg så brutalt att en bit hud slets av. De dödade honom med slag mot huvudet med en spikkclubba. De unga flickorna fördes bort; de vackraste lade Arşad-Humayun beslag på själv.

Det var mitt i dessa ohyggligheter som jag anlände till den franska missionen. Allting hade plundrats och jag kunde inte hitta någonting att erbjuda kurderna, och bad dem om ursäkt. Deras ursinne höll på att ta över fullständigt när lyckligtvis, en viss Zuhdi Bey som var turkisk officer, kom till platsen och frågade mig vem jag var. Jag svarade att jag var biskopen, ursprungligen från Mosul. *“Jag känner till Mosul,”* sade han och började tala arabiska. Kurderna vågade inte misshandla mig inför en officer.

Jag bönföll Zuhdi Bey att rädda mig. Han erbjöd mig att slå följe med honom och vi gick ut för att sluta upp med följeslagarna, som vi hade lämnat vid muslimens grind. Vi mötte Saleh Effendi, som beordrade Zuhdi Bey att föra oss till kommendanten. De drev oss att gå barhuvade och barfota i två timmar längs vägarna. För att få oss att hålla jämna steg med ledaren, som red före oss, drev de på oss med slag från piskor och gevärskolvar. Den stackars ärkebiskopen var utmattad.

Stadens persiske guvernör, Ijlal el-Mulk, som de förde oss till, nedlät sig inte ens till att titta på oss när vi satt på huk på gårdsplanen, nedanför en vägg och åt en bit bröd som vi hade tigt oss till på vägen. En timme senare fängslade de oss och vi tillbringade en helvetisk natt där vi låg på stengolvet. Nästa dag tog de oss till kommendanten. Där fann vi tre andra av våra präster och 100 kristna. Kommendanten beordrade att vi skulle fängslas. Ärkebiskop Tuma Udo togs till det amerikanska sjukhuset utanför staden. Hans tillstånd var mycket allvarligt.

Massakrerna fortsatte under vår arrest eftersom turkarna hade beviljat perserna tre dagar och nätter att hämnas de kristna. Varje natt under hela veckan kunde vi höra oväsendet från kärrorna när man bar bort kropparna, som slängdes i diken där de skulle gömmas. I fängelset gav de oss nätt och jämnt tillräckligt med bröd för att stilla hungern. Förhören påbörjades. De kunde inte anklaga mig för någonting allvarligt förutom följande: att fader L'Hotellier, som var lazarist, hade sagt att jag hade flytt med min sekreterare undan turkarna. Jag måste vara skyldig eftersom jag var tvungen att fly.

Jag svarade att, som biskop måste jag stanna med min grupp och eftersom mitt folk flydde till Urmi, så var jag tvungen att följa med och var därmed själv en turkisk undersåte. Dessutom hade jag ett ytterligare skäl att göra denna resa. Jag var tvungen att rådgöra med påvens representant, som vistades i Urmi, och få hans instruktioner. När jag nämnde sändebudets namn, biskop Jacques Emile Sontag, frågade de om mordet på honom och plundringen av hans hus. Domaren Akram Bey förhörde mig om detta in i minsta detalj och nästa dag greps Arşad-Humayun och hans underhuggare.

Slutligen gavs order att föra alla kristna fångar till Salamas. Vi var sammanlagt 500 personer. Efter en timmes marsch anlände vi till en by. De såg till att vi slog läger över natten, på ett fält i närheten av de turkiska soldaternas tält. Vi hade varken sängar eller täcken och led av våra umbäranden, utmattade av trötthet och hunger.

Nästa morgon, när vi förberedde oss att börja vår vandring, kom det ett telegram från Urmi, där mina präster och jag beordrades att föras tillbaka till staden. Vi behövde vittna beträffande de pengar som hade stulits från sändebudet. Än en gång fängslades vi i Urmi igen och från och med den tidpunkten fick vi inga fler nyheter beträffande våra ledsagare, de andra fångarna. Vid ett tillfälle hörde vi att de var i Salamas och hjälpte till med vetesörden, vid ett annat att de hade blivit deporterade till Wan.

Ärkebiskop Tuma Udo hade stannat på sjukhuset. Även om han fick läkarvård, så blev han misshandlad av soldaterna. De slog honom i huvudet och behandlade honom illa på andra sätt, så när han en dag kom tillbaka till fängelset, var han en sorglig syn. Han var alltför sjuk för att stanna med oss och fördes tillbaka till sjukhuset där han dog några dagar senare.

En dag kom en högt uppsatt officer och sökte upp oss. När han fick veta att jag ursprungligen var från Mosul talade han med mig på arabiska och frågade om orsaken till att vi satt fängslade. Jag berättade om vårt fall. Han uppmanade mig att skicka en petition till Krigsrådet så att jag kunde bevisa min oskuld och kräva min frigivning. Jag låtsades att jag inte kunde turkiska, så han bjöd in mig att göra detta på arabiska; han skulle själv översätta petitionen. Jag fick senare reda på att denna officer var arab och kom från Damaskus. Han hette Ibrahim Adham Bey och var stabschef.

Min petition gjorde ett gott intryck. Jag bad om att få skickas till Tbilisi eller Tabriz, och kommandanten lovade Adham Bey att skicka oss till någon av dessa städer. Ärendena fullföljdes dock långsamt och löftet uppfylldes inte. Till sist fick vi till vår bestörtning reda på att de skulle skicka oss till Wan.

En viss Ahmed Bey, som ursprungligen kom från Egypten och som vi hade blivit bekanta med i fängelset, gav oss ett rekommendationsbrev till sin vän, Adham Fazli Effendi, en man med stort inflytande i Wan. Ahmed Bey skrev till sin vän: *“Jag rekommenderar dessa vördnadsvärda, lärda personer. De har gjort muslimerna stora tjänster och skonat många tusen från att bli massakrerade av armenierna. Du skall därför göra allt som står i din makt för dem.”*

Wans guvernör, Haydar Bey, vägrade att ta emot oss men lät oss bo i en by, tre timmar från staden, där de armeniska fångarna fanns. Då vi inte kunde stanna en enda natt i Wan, var det omöjligt att lämna över mitt brev till Adham Fazli Effendi. Officeren som vaktade oss frågade ut oss i detalj och i gengäld frågade vi honom om han kände Adham Fazli Effendi.

“Jag känner honom mycket väl,” sade han till oss. *“Vad vill ni honom?”*

“Vi har ett brev till honom från Urmi.”

Vi blev mycket glada när han skrattade och sade att han var Adham Fazli i egen hög person. Vi gav honom brevet och från det ögonblicket tog han hand om oss.

Adham Fazli var chef över fängelsevakterna, som var stationerade i byn. Han beordrade genast att det finaste huset skulle göras i ordning för oss, gav oss te och försåg oss med allt som vi behövde. Han talade lite litterär arabiska och var glad över att få konversera på koranens språk och till och med läsa upp några verser från den utantill.

Detta varade dock inte länge. Fem dagar senare kom ordern att transportera fångarna till Omid. Vi var tvungna att sluta oss till dem. Adham Effendi följde oss ända till Badlis och såg

till att vi hade det bekvämt i alla avseenden. I båten placerade han oss på det bästa stället och i Tatwan försåg han oss med ett tält och ställde två poliser till vårt förfogande. Han gjorde annat också. När vi väntade på djuren, som skulle föra oss till Badlis, gick han i förväg för att välja ut ett lämpligt boende. Han förberedde verkligen de lägre tjänstemännen inför vår ankomst. Överallt mottogs vi med välvilja. Adham Effendi ville inte lämna oss förrän han hade anförtrott oss till en annan person, som var lika tillmötesgående mot oss som han själv. Denne man var kristen. Han var doktor Jozef Nēcma / Nē‘ma från Beirut och medlem av Turkiska ambulansgårdarna.

Vi lämnade Badlis tillsammans med den armeniska konvojen. Ett stort antal av dessa olycksfåglar, särskilt kvinnor och barn, dog av utmattning och vägen blev översållad med lik. Medan vi sov i soldaternas kvarter, innan vi anlände till Ġarzan, flydde vakterna som guvernören hade tilldelat oss. De tog med sig en stor del av bagaget. Den sista delen av resan gjordes till fots och när vi var framme i Ġarzan fick vi höra nyheten om vapenstilleståndet.

När vi anlände till Omid fann vi vår kaldeiske ärkebiskop, Hans högvördighet Sulayman Sabbağ. Han gav oss ett varmt mottagande och försåg oss med kläder och mat. Han gav också våra sjuka all den medicinska hjälp de behövde. Trots att han var oerhört fattig, visade han största möjliga gästfrihet. Slutligen, tack vare vår kaldeiske patriarks ansträngningar, lyckades vi nå Mosul, dit vi anlände den 2 mars.